

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**ANADOLU’NUN HOMOJENLEŞTİRİLMESİNDE
İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ (1913-1918)
POLİTİKALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Fırat AKKAYA

İstanbul, 2022

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**ANADOLU’NUN HOMOJENLEŞTİRİLMESİNDE
İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ (1913-1918)
POLİTİKALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan

Fırat AKKAYA

1955071006

Orcid ID: 0000-0002-5054-5063

Danışman:

Prof. Dr. Ali Vahit TURHAN

İstanbul, 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Anadolu’nun Homojenleştirilmesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti (1913-1918) Politikaları**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını, patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 24/06/2022

Fırat AKKAYA

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

24/06/2022

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim Dalı *Uluslararası İlişkiler* Programı yüksek lisans öğrencilerinden **1955071006** numaralı **Fırat AKKAYA**'nın "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*Anadolu'nun Homojenleştirilmesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti (1913-1918) Politikaları*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 31/05/2022 tarih ve 2022/22 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince 45 dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında "**OYBİRLİĞİ**" ile "**KABUL**" kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 2 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
Prof. Dr. Al*** Va*** TU***
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Doç. Dr. P1*** BA***
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Prof. Dr. Le*** ÜR***

Adı ve Soyadı : Fırat AKKAYA
Danışmanı : Prof. Dr. Ali Vahit TURHAN
Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans Tezi, 2022
Alanı : Uluslararası İlişkiler
Anahtar Kelimeler : Etnisizm, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Homojenleştirme, Asimilasyon

ÖZ

ANADOLU’NUN HOMOJENLEŞTİRİLMESİNDE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ (1913-1918) POLİTİKALARI

Bu çalışmada temel problem konusu olarak ele alınan nokta; İttihat ve Terakki Cemiyeti kadroları tarafından benimsenmiş olan ve parti ideoloğu Ziya Gökalp tarafından geliştirilen Türk ulusçuluğu düşüncesinin etnik anlam ve uygulamalar içermediği iddiasına karşı gerek Müslim gerekse Gayrimüslim unsurlara uygulanan pratiklerin Anadolu’nun Türkleştirilmesi projesi kapsamında bu projenin kapsayıcılıktan uzak, dışlayıcı, tek ulus merkezli, ‘etnisist’ boyutta tanımlandığını ve uygulamaların bu kriter çerçevesinde yapıldığının açıklaması olacaktır. Buradaki temel amaç, İttihat ve Terakki kadrolarınca uygulanmış olan sevk, iskân, tehcir ve temsil uygulamalarının Anadolu’yu tek bir etnisite merkezli homojenleştirme projesi amacıyla olduğunun örnekler ile açıklamasının yapılmasıdır.

Çalışmada özellikle vurgulanan noktalar; İttihat ve Terakki tarafından uygulanan matematiksel oranlı planlı iskânlar, zorla göçertme, asimilasyon ve milli burjuvazi yaratımı noktalarında iddia edildiği gibi kapsayıcı ve sadece üst kimlik olarak dile getirilen Türkçülük projesinin dışlayıcı, tek tip yurttaş merkezli ‘**etnisizme hizmet eden**’ amaçlar doğrultusunda yapıldığını göstermektir.

Name and Surname : Fırat AKKAYA
Super Visor : Prof. Dr. Ali Vahit TURHAN
Degree and Date : Master Thesis, 2022
Major : International Relations
Keywords : Ethnicism, Committee of Union and Progress, Homogenization, Assimilation

ABSTRACT

COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS POLICIES IN THE HOMOGENIZATION OF ANATOLIA (1913-1918)

The Point addressed as the main problem in this study; Against the claim that the idea of Turkish nationalism, which was adopted by the Committee of Union and Progress cadres and developed by the party ideologist Ziya Gökalp, does not contain ethnic meanings and practices, the practices applied to both Muslim and non Muslim elements within the scope of the Turkification of Anatolia project, that this project is far from inclusive, exclusive, single nation-centered, 'It will be an explanation that it is defined in the 'ethnicist' dimension and that the practices are carried out within the framework of this criterion. The main purpose here is to explain with examples that the dispatch, resettlement, deportation and representation practices implemented by the Committee of Union and Progress are aimed at a homogenization project based on a single ethnicity in Anatolia.

Particular emphasized points in the study; It is to Show that the project of Turkism which is inclusive and only expressed as an upper identity, as claimed at the points of mathematically proportioned planned resettlement, forced displacement, assimilation and creation of a national bourgeoisie, implemented by the Union and Progress, was carried out for exclusionary, uniform citizen-centered 'serving ethnicism' purposes.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

SÖZLÜK.....iii

GİRİŞ..... 1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE ANADOLU’NUN

GENEL DURUMU

1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Oluşumu	4
1.1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Tam İktidar Dönemi	11
1.1.1.1. Talat Paşa.....	14
1.2. Balkan Savaşı.....	15
1.2.1. Balkan Savaşı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti	17
1.3. Birinci Dünya Savaşı	19
1.3.1. İttifak Anlaşması ve İttihat ve Terakki Cemiyeti	20

İKİNCİ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ VE İDEOLOJİK DÖNÜŞÜM

2.1. Türkçülük İdeolojisinin Oluşumu	28
2.1.1. Yusuf Akçura Üç Tarz-ı Siyaset.....	29
2.1.2. Ziya Gökalp ve Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak	33
2.2. Alman Ekolü	40
2.2.1. Siyasal ve İdeolojik Etkiler	40
2.2.2. Ekonomik Etkiler	42
2.2.2.1. Milli İktisat Politikalarına Etkisi	44
2.3. Anadolu’nun Homojenleştirilme Gerekçeleri.....	47
2.3.1. Bilim Konseyi.....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ VE HOMOJENLEŞTİRME POLİTİKALARI

3.1. Homojenleştirici Kurumların Kurulması	54
3.1.1. Aşairin Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi ve Homojenleştirme Politikaları	57
3.1.2. Teşkilat-ı Mahsusa ve Homojenleştirme Politikaları	63
3.2. Gayrimüslim Anasırları Tehcir Politikaları	67
3.2.1. 1913-1916 Rum Anasırın Tehciri	71
3.2.2. 1915-1916 Ermeni Anasırın Tehciri	76
3.3. Müslüman Etnik Anasırların Sevk ve İskânı	86
3.3.1. 1914-1916 Kürt Anasırların Sevk Ve İskânı İle Homojenleştirme Politikaları	86
3.3.2. 1913-1915 Arnavut ve Boşnak Mültecilerinin İskânı ile Homojenleştirme Politikaları	91
3.3.2.1 Arnavut Anasırlar	91
3.3.2.2 Boşnak Anasırlar	93
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	100

SÖZLÜK

AMMU: Aşiretler ve Göçmenler Genel Müdürlüğü.

Anasır: Element, Unsur. Osmanlı'da halkların isimlendirilmesi

Asimilasyon: Farklı kimlik ve kültürden gelen toplulukların yeni kimlik ve kültür ile özümse edilerek yok edilmesi süreci.

Burjuvazi: Üretim araçlarına ve finansal faaliyetlere hakim olan toplumsal sınıf.

Demografi : Bir popülasyonda bulunan organizmaların sayısıdır.

Emilie Durkheim: Fransız Sosyolog. Eserleri ve düşüncesi İTC ideoloğu Ziya Gökalp'in toplum tasarımına önemli etkide bulunmuştur.

Etnisizm: Irksal, bölgesel bir etnik grubun siyasal kimliğini muhafaza etmesi ya da kazanmaya çalışmasıdır.

Hars : Kültür.

Homojenleştirme: Karışık halde bulunan birbirinden farklı maddelerin benzer yapıya getirilmesi.

İrredantizm : Birbirinden farklı topraklarda yaşanan etnik veya kültürel grupları gerekçe göstererek topraklarını genişletmek ve yayılcı siyaset izlenmesidir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti: 1889 yılında kurulan ve 1908 yılından 1913 yılına kadar kısmen, 1913 yılından 1918 yılında kadar iktidar denetiminin sahibi olan parti.

Karye : Osmanlı'da köy tanımının yerine kullanılan idari birim.

Komitacılık: Belirlenen siyasal hedeflere silahlı mücadele ile ulaşmaya çalışan yeraltı örgütlenmesi.

Korporatizm : Sınıflar arası işbirliği ile kapitalist üretim modeli yerine işletmelerin ortak çıkarlar temelinde faaliyet göstermesine dayanan modeldir.

Materyalizm : Temel olarak her yapının maddeye dayalı olduğu düşüncesine dayanan ve metafiziği reddeden kuramdır. Biyolojik materyalizm ile toplumlar da bir meta olarak görülmüştür.

Osmanlıcılık : 1839 yılında uygulanmaya başlanan ve Osmanlı Devleti'nde siyasal, toplumsal ve bürokratik yenileşme sürecinin genel adıdır. İlerleyen yıllarda Müslüman ve Gayrimüslim toplulukları birleştirici ideoloji olarak düzenlenmiştir.

Panslavizm : Çarlık Rusya'sı hanedanlığınca uygulanan ve Slav ırklarının tek bir yönetim altında birleştirmeyi ifade eden düşüncedir.

Pozitivizm :Auguste Comte tarafından geliştirilen düşünce biçimi olup maddi ve fiziksel gerçekliğe dayalı olup, metafiziği reddeden dünya görüşüdür.

Rençber : Çiftçi.

Solidarizm : Dayanışma. Sınıf çatışmasına karşı olan ve bir ulusun içindeki bütün yapıların ortak çıkarlara dayalı birlikteliğine dayanır.

Sosyal Darwinizm : Darwin'in organizmalar içerisinde görülen rekabetin toplumsal yapılarda da bulunduğunu ve ulusların da sosyal evrim geçirdiği düşüncesidir.

Tedhiş : Eski dilde baskı, zor, terör yöntemleri.

Tedip : Islah etmek, uslandırmak.

Tehcir : Belirli bir topluluğu zorunlu haller içerisinde göçe tabi tutmak. Göçe zorlamak.

Temeddün : Medenileştirme.

Temsil : Benzeştirmek, asimile etmek.

Terra İncognita : Latince kökenlidir. Bilinmeyen bölgelerin gösteriminde kullanılır.

Teşkilat- Mahsusa : İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri tarafından kurulan gizli ve gayrinizami savaş öğütlenmesidir.

Triumvira : Mecliste iktidarda bulunan İTCF' nin Cemal, Talat ve Enver Paşa'nın ortak liderlik ile yönetimi tanımlamaktadır.

Turancılık : Osmanlıcılık ve İslamcılığa karşı Türkçülük akımı düşünürleri ve İttihat ve Terakki liderlerinin dünyadaki bütün Türkleri tek bir yönetimde birleştirmeyi amaçladığı düşüncedir.

GİRİŞ

Anadolu'nun homojenleştirilmesi sürecinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşüncelerini, planlamalarını ve 1913 -1918 yılları arasındaki pratiklerinin incelendiği bu çalışmada; öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun 1850 yılından sonra siyasal ve toplumsal durumunu, uygulanan ideolojileri özetleyen eserler ve sırasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkleştirme konulu literatürler incelenmiştir. Yapılan literatür incelemesinin ardından Anadolu'nun bugün sahip olduğu siyasal, toplumsal ve demografik yapısının birçok farklı yazar tarafından; "sınıf mücadelesi", "savaş koşulları", "güvenlik problemi" "spontane gelişmelere karşı pragmatik yaklaşımlar" ya da "yeni entegre ideoloji Türkçülük" fikrine dayandırarak açıklamaları bugüne kadar yapılan araştırmaların kısmi ve eksik kalmasına neden olmuştur.

Bu çalışmanın temel problem konusu yapılan çalışmalardan hareketle; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamış olduğu homojenleştirme politikalarının ne salt sınıf mücadelesi, ne savaş koşullarına yönelik alınmış pragmatik önlemler dizisi, ne de antisemitist politikalar ile yapıldığının gösterilmesi olacaktır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulduğu ilk zamandan son zamana kadar Türk cemiyeti olarak faaliyet gösterdiğini, 1910 yılı ile birlikte Türkçülük politikasını merkeze alarak planlı bir program ile Anadolu'nun demografik yapısını değiştirmeye çalıştığını ve bunu bilimsel metotlarla uyguladığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, yapılan çalışmalara ek olarak Gayrimüslim Rum, Ermeni ve Müslüman Kürt, Türk, Arnavut, Boşnak anasır gruplarının yeni kimlik tanımında kapsam dışı ve içine alınmaları ile uygulamaların gerçekleştirilmesine dayanmaktadır.

Birinci bölümde; Anadolu'nun ve imparatorluğun içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal koşullar ile uygulanan Osmanlılık ideolojisinin yapısı anlatılmakla birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkış koşulları ve oluşumu hakkında bilgi verilmektedir. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın etki düzeylerinin cemiyetin ideolojisi ve programında yarattığı değişiklikler ile homojenleştirmeye yönelik oluşturduğu gerekçeler anlatılmaktadır.

İkinci bölümde; cemiyetin 1910 yılına kadar resmi olarak benimsemediği Türkçülük ideolojisinin ortaya çıkış gerekçeleri, edebiyat çevrelerinin etkileri ve Yusuf

Akçura ele alınmakla birlikte, cemiyetin ideoloğu konumuna gelecek olan Ziya Gökalp üzerinde ayrıca durulmaktadır. Gökalp'in yeniden formüle ettiği Türkçülük fikrinin ne olduğu, kapsam derecesi ve uygulama yöntemleri açıklanmıştır. Siyasal ve toplumsal açıdan Türkçülük programının yanı sıra ekonomik ve siyasal programda Alman etkisine ayrıca değinilmekte; imparatorluktaki ekonomik ilişkiler, statü farkları, kimlik bunalımı, savaş koşulları ve burjuvazi eksikliğinin belirleyici olduğu Türkçülük programının yeni kimliği inşasındaki yöntemleri ele alınmaktadır. Türkçülüğün ortaya çıkışı, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte ekonomik siyasal açıdan Alman etkilerinin toplamının Anadolu'nun homojenleştirilmesindeki gerekçeleri anlatılmaktadır.

Üçüncü bölümde; İttihat ve Terakki seçkinlerinin homojenleştirme programını uygulamak amacıyla kurulan kurumların amaçları, görevleri ve yöntemleri üzerinde durulmuştur. AMMU ve Teşkilat-ı Mahsusa yapılanmalarının homojenliği sağlayacak kilit yapılar olarak kullanılması ve etkileri örnekler ile açıklanmaktadır. Rum ve Ermeni anasırların tehcirinde AMMU ve Teşkilat-ı Mahsusa etkisi ve Müslim Kürt, Arnavut ve Boşnak anasırların yüzdeler ile dağıtılarak asimile edilmesi planındaki rollerine odaklanılmıştır. 1913 ve 1915 yılları arasında gerçekleşen Balkan göçünün Rum anasırların göçertilmesi ile ikame edilmesi ve Ermeni anasırların savaş koşullarının yarattığı fırsat ile sistematik olarak tehcir edilmesinin Anadolu'nun Türkleştirilmesi projesinin devamı olduğunu ileri sürmektedir.

İttihat ve Terakki seçkinlerinin bulundukları toprak parçasında demografik çoğunluğa dayalı nüfus oluşturma ve Gayrimüslim Rum ve Ermenilerin dışlanmasının yarattığı maddi girdiler ile Türk kimliği ve sınıfsal yapısının oluşturulmaya çalışıldığı, Müslim Kürt, Arnavut ve Boşnak anasırların asimilasyonu ile Türklüğün hâkim kimlik kılınmaya çalışıldığı çalışmanın temel savı olmuştur.

Çalışmanın sonuç bölümünde plan ve pratiklerin sonuçları ve etkileri ele alınmaktadır. Yapılan uygulamaların benzer literatürler ile değerlendirmeleri yapılarak farkları ve kapsam dereceleri üzerinde durulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE ANADOLU’NUN GENEL DURUMU

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1800 – 1918 yılları sonrasında yaşadığı göç, kimlik ve vatandaşlık sorunları imparatorluk içinde yaşayan milletlerin süreç içerisinde kendi milli kimlikleri eksenli hareket etmeleri ve bağımsızlıklarını kazanmalarıyla sonuçlanmıştır. Kafkasya ve Balkanlar’da Çarlık Rusya’sı ile yaşanan çekişmeler ve savaşlardaki yenilgiler sonucu her iki bölgeden imparatorluğa gelen toplu göçler, Balkan bölgelerinin elden çıkışını hızlandırmış ve imparatorluğun dinsel kompozisyonunu giderek daha homojen hale getirmiştir. 93 Harbi sonucunda doğu sınırında Erzurum ve batı sınırında Küçükçekmece’ye kadar gelen Çarlık Rusya’sı ile imzalanan Ayastefanos Antlaşması’nın getirmiş olduğu sonuçlar, imparatorluğun demografik ve siyasal değişimini hızlandıran bir etkide bulunmuştur. Bu anlaşmaya göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya’nın ayrılığı, imparatorluğa komşu olacak Bulgar Prenslığının kurulması ve doğu sınırında da Kars, Ardahan, Batum, Artvin ve Beyazıt’ın savaş tazminatı olarak verilmesi, Çarlık Rusya’sının Balkan ve Kafkasya’da tam bir hâkimiyet sağlamasına neden olmaktaydı.

Alman İmparatorluğu, Büyük Britanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Fransa ve İtalya devletleri Rusya’nın Akdeniz ve Ege üzerinde nüfuzunun genişlemesine karşı antlaşmanın revize edilerek yeniden görüşülmesini sağlamışlardır. 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması’yla Doğu Rumeli ve Bosna-Hersek imtiyazlı hale gelmiş ve Bulgaristan Prenslığı kurulmuştur. Kıbrıs İngiltere’ye, Teselya Yunanistan’a, Niş Sırbistan’a, Kars, Ardahan, Artvin ve Batum Rusya’ya bırakılmıştır.

Berlin Antlaşması’nın bir diğer önemi ise imparatorluk içerisindeki milletlerin sayısal çoğunluğu elde etmeleri sonrasında kendi kaderlerini tayin etme hakkı noktasında bir imtiyaza sahip olmasını olanaklı kılan bir antlaşma olmasıdır. İmparatorluk içerisindeki azınlıkların statü taleplerinin giderek daha görünür hale gelmesi Berlin Antlaşması sonrasında gerçekleşmiştir. Doğu vilayetlerinden Erzurum, Van, Diyarbakır, Sivas, Bitlis ve Mamüretü’l Aziz’in Ermeniler lehine nüfusun çoğunluk teşkil etmemesi antlaşma maddelerinin uygulanmamasıyla sonuçlanmıştır.

Berlin Antlaşması, imparatorluğun büyük miktarda toprak kaybına neden olduğu gibi antlaşma öncesinde yaşanan savaşlar ve göçler imparatorluktaki nüfus kompozisyonunu önemli ölçüde değiştirmiştir. Fuat Dündar'ın ortaya koyduğu veriler, göç eden göçmen rakamlarının kişi ve kurumlara göre değişiklik göstermesine karşın, "1783-1922 yılları arasında 1,8 milyon Tatar göçmeni, 1877-1878'de 1,5 milyon Balkan göçmeni ve 1912-1913 yıllarında yaşanan Balkan Savaşları sonrası 640.000 yeni muhacir imparatorluğa giriş yapmıştır."¹ Son dönem gelen muhacir sayımının resmi açıklaması ise İttihat ve Terakki iktidarında kurulmuş olan Aşair-i Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nce yapılmıştır. Buna göre "93 Harbi'nden beri göç edenlerin sayısı 854.870, 1908'den beri göç edenlerin sayısı 450.000 ve Şark mültecilerinin sayısı da 1,5 milyon"² olarak Dündar tarafından yayımlanmıştır.

İmparatorluğun savaşlar sonucunda yaşadığı toprak, nüfuz, insan ve ekonomik güç kaybı devletin giderek zayıflamasını ve Avrupa devletlerinin koruması altında yaşamaya ve reformlar ile yeniden toparlanma sürecine götürmüştür. Düvel-i Muazzama olarak adlandırılan ve imparatorluğun yıkımının kesin olacağını düşünen Batılı devletler, imparatorluk içerisindeki azınlıkların haklarını koruma adı altında imtiyazlarını kullanarak dış müdahalelerine meşruluk kazandırmaya çalışmışlardır. İmparatorluk, yaşanan dış baskılar ve yükselen milliyetçilik akımı karşısında azınlıkların ve Müslim anasırın dağılma tehlikesini, ekonomik, sosyal ve toplumsal reformlar düzenleyerek engellemeye çalışmıştır.

1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Oluşumu

François Georgeon'un tanımladığı "milliyetçiliğin Osmanlı Devleti içerisinde özellikle azınlık topluluklarında gözlemlenen kilise ve köylülük merkezli kimlik ve aidiyetlerini muhafaza etmesi"³ ve son yüzyılda da bunların hak talebine dönüşmesi devlet yöneticilerinin imparatorluğun dağılmaması adına tebaadan vatandaşa, milletten ulusa doğru yeni bir vatandaşlık tanımı yapmalarını ve uygulamalarını beraberinde getirmiştir. 1839 yılında Osmanlı Reformu olarak bilinen Tanzimat Fermanı'nın ilanı

¹F. Dündar. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.48

²F. Dündar. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.49

³F. Georgeon. (2013). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.s.2

başlayan reform ve modernleşme süreci, askeri, ekonomik, bürokratik ve toplumsal alanda büyük bir değişimi beraberinde getirmiştir. Ferman ile birlikte, imparatorluk içerisinde yaşayan Müslim ve Gayrimüslim anasır din ve mezhep ayrımı olmaksızın “Osmanlı” olarak tanımlanmış ve can ve mal güvenlikleri teminat altında alınmıştır. Klasik Osmanlı millet sisteminden Fransız ulus modeli merkezli teritoryal vatandaşlığa dönüşüm gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bunların yanı sıra merkeziyetçi yapının güçlendirilmesi, modern bütçenin yapılması, Fransız Ceza ve Ticaret Kanunu ile eğitim modelinin örnek alınması, Gayrimüslimlerin orduda yükselebilmesi ve zorunlu askerlik ile laik mahkeme sisteminin getirilmesi gibi yenilikler yapılmıştır. Devletin temel amacı; hukuki, bürokratik ve ekonomik düzenlemeler ile farklı dinsel ve etnik unsurların birliğinin sağlanmasının anasırlarda “**Osmanlılık**” bilincinin yaratılmasıyla sağlamaktır. Ayrıca Tanzimat Fermanı’nın siyasal açıdan yarattığı diğer bir netice de imparatorluk içindeki toplulukların bir arada yaşamasına dayanak olması istenen Osmanlıcılık düşüncesinin zaman içerisinde bir ideolojiye dönüşmüş olmasıdır.

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile Osmanlıcılık düşüncesine uygun yeni yenilikler ile Gayrimüslim ve Müslim anasır arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelik girişimlere devam edilmiştir. Ferman ile millet sisteminden dinsel ayrım olmaksızın eşitlik temelli vatandaşlık sistemine geçiş sağlanmak istenmiştir. Askerlik ve vergilerde eşit yükümlülük, devlet memuriyetine tüm anasırların girebilmesi ve Gayrimüslimlere kendi meclislerini oluşturma hakkı tanınmıştır.

1876 yılında yürürlüğe giren ve Sultan II. Abdülhamid tarafından 1878 yılında yürürlükten kaldırılan Kanun-i Esasi ile padişahın yetki ve sınırları çizilmiş ve oluşturulan parlamento ile Meclis-i Umumi’nin karar alma süreçlerinde ağırlığı arttırılmak istenmiştir. Osmanlı yurttaşlığı, anayasadaki 8. Madde ile belirtilmiş ve yasalar önünde tüm anasırın eşitliği kabul edilmiştir. 1877 yılında çıkan Osmanlı-Rus Savaşı’nın ağır yenilgiyle sonuçlanmasının ardından Rusların İstanbul’a kadar gelmeleri, padişahın 13 Şubat 1878 yılında meclisi süresiz olarak tatil etmesi, ilk Osmanlı Anayasası’nın kâğıt üzerinde yürürlükte kalmasına ve uygulanmamasına neden olmuştur.

Sultan II. Abdülhamid'in 29 yıllık yönetimi boyunca devlet yönetimi ve karar alma süreci otokratik bir yönetim modeli benimsenmiştir. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid, imparatorluğun dağılmasını önlemek amacıyla Osmanlılık ideolojisinin yanı sıra savaşlar sonucu imparatorluktaki yükselen Müslüman unsur oranının artmasıyla İslamcılık düşüncesinin uygulamalarını tatbik etmiştir. İslam coğrafyasının Batı sömürgeciliği etkisinden kurtarılması, ekonomik ve toplumsal anlamda Batılılaşmanın önüne geçilmesi hedeflenmiştir. İslamcılık düşüncesi ile Müslüman unsur arasında doğabilecek milliyetçi ayrılıkların önüne geçilmek istenmiştir. II. Abdülhamit iktidarının 29 yıllık yönetimi süresince ekonomi, mesleki okullar, merkezileşme, telgraf ve demiryolu ulaşımı noktalarında önemli gelişmeler de sağlanmıştır. Dönemin jurnalcılık, istibdat, sürgün ve hapisler ile dolu bir dönem olması nedeniyle imparatorluk içerisinde padişaha muhalefet edebilecek ne kurumsal ne de toplumsal bir yapıya olanak tanınmamıştır. İmparatorluktaki muhalif Müslim ve Gayrimüslim oranı da gün geçtikçe artmış ve kendi içlerinde örgütlenme ya da saray rejimine karşı birlikte hareket etme yoluna gitmişlerdir.

Sultan II. Abdülhamid rejimine karşı Osmanlı İmparatorluğu'nda en örgütlü muhalefet yapılanması ise tıp öğrencileri arasında kurulmuş olan İttihad-ı Osmani Cemiyeti'dir. Cemiyetin kısa sürede ülke içerisinde popüler hale gelmesi nedeniyle rejim tarafından sürgün ve hapis ile baskılanmak istenmişse de imparatorluğun kaderini değiştirecek yeni siyasal süreçlerin, fikir akımlarının merkezi ve uygulayıcısı olmasının önüne geçilememiştir. Osmanlılık ve İslamcılık ideolojilerinin imparatorluğu kurtaracak kurtuluş reçeteleri olmasından uzak olduğunun cemiyet içi ve dışı düşünürler ve yöneticilerce kabulü sonrası Türkçülüğün politika ve pratikte kurgulanıp uygulanmasına neden olmuştur. Dönem aynı zamanda imparatorluktaki vatan, vatandaşlık, nüfus, etnik ve dinsel milliyetçiliğin yeniden yapılmasını da beraberinde getirerek imparatorluktaki Müslim ve Gayrimüslimlerin nüfus mühendisliği politikalarına maruz bırakılarak ulus-devlet projesine uyumlu hale getirilmesine sahne olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyet'in kuruluşu 1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 'de Abdülhamit rejimine karşı muhalif, örgütlü öğrenci hareketi olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Cemiyetin ilk dönem kurucuları Ohri bölgesinden İbrahim Temo, Azeri Dr. Hüseyinzade Ali, tıp doktoru Kürt İshak Sükûti,

Malatyalı şair ve göz doktoru Türk Abdullah Cevdet ve Kafkas kökenli Mehmet Refik'tir. İlk kuruluş yıllarında üyelerinin büyük çoğunluğu siviller, aydınlar, öğrenciler, doktorlar ve kurucu kadroları biyolojik materyalizm ve pozitivistlikten etkilenmiş kişilerden oluşmaktadır.

İttihat-ı Osmani Cemiyeti, iki yıllık süre zarfında rejime karşı birlikte hareket eden muhalif yapıların odak noktasını oluşturmuş, İstanbul ve imparatorluk içerisinde oldukça popülerlik kazanmıştır. 1895 yılında yaşanan katliamlar sonrasında İstanbul'da gerçekleştirilen eylemlerde Ermeniler ile Müslüman ahali arasında günlerce çatışma yaşanması, yönetimin yetersizliğini ileri sürerek karşı gelinmesi gerektiğini yayımladıkları bildiri ile kamuoyunun karşısına çıkması açısından cemiyete görünürlük kazandırmıştır. Dönemin istibdat, jurnalcılık ve yasaklar ile dolu bir dönem olması nedeniyle padişah, cemiyetin yürütmüş olduğu faaliyetleri gerekçe göstererek İstanbul ve yurt içindeki yapılanmasına yönelik yapmış olduğu sindirme hareketi sonrası cemiyet üyelerini yurt dışına sürgün ve hapisle baskı altına almıştır.

Hamid Bozarslan'ın İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin saray rejimi tarafından sürgünler ile etkisiz kılınmasına yönelik belirtmiş olduğu "Avrupa'da Jön Türkler denen çevrelerde yetişen yeni muhalifler ve özellikle temel bileşeni İttihat ve Terakki Cemiyeti esasen "hudutların çocuklarıdır."⁴ Bu ifade cemiyet üyelerinin yaşanan süreci en uçta hisseden insanlar olduklarını özetlemektedir.

Avrupa'ya giden cemiyet üyeleri orada cemiyetin şubelerini kurarak etkinliklerine devam etmişlerdir. Selanikli Nazım ve Ahmet Rıza tarafından cemiyetin Avrupa örgütlenmesi sağlanmış ve cemiyet üyeleri Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adı altında birleşmiştir. Cemiyet, 1902 yılında yapılan birinci kongresiyle sürgün süresi boyunca yaşadığı toplantılar, hiziyeleşmeler ve bölünmeleri içeren bir fetret dönemi geçirmesine karşın hem kuruluş yılları hem de Avrupa'da sürgünde olduğu yıllarda oldukça fazla sayıda muhalif gruba ev sahipliği yapan bir yapıya dönüşmüştür. Ermeni, Yahudi, Rum, Türk, Kürt, Bulgar gibi etnik ve dini grupların yani sıra burjuva ve işçi sınıfı gibi büyük bir yelpazeye hitap eden cemiyet, 1902 yılında yapılan kongreye ülkenin dört bir yandan katılım gösteren delegeler ile imparatorlukta temsil sorunu yaşayan bütün unsurların hamisi konumuna geçmiştir. Feroz Ahmad

⁴H. Bozarslan. (2018). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.194

cemiyetin bu kozmopolit yapısını şöyle tanımlamaktadır; ‘‘Cemiyet bir seçkin sınıf yanlısı olamayacak kadar geniş bir toplumsal tabana ve homojen olmayan bir sınıf yapısına sahipti.’’⁵

1902 yılına yapılan kongre Prens Sebahattin ve Ahmet Rıza Bey öncülüğünde yaşanan rejim değişikliğinin dış müdahale ile yapılması, merkeziyetçilik ve âdem-i merkeziyetçilik tartışmaları sonucunda bölünmeler ile sonuçlanmıştır. Cemiyetin yaşamış olduğu fetret döneminin sona erdiği tarih 1906 yılı içinde gerçekleşmiştir. 1906 yılında imparatorlukta iç karışıklığın en yoğun yaşandığı iktisadi, ekonomik, kozmopolit ve düşünsel açıdan en gelişkin bölgelerden biri olan Makedonya’da örgütlü 3.Ordu subaylarının kurmuş olduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Dr. Nazım’ın çabaları sonucu 27 Eylül 1907’de birleşerek askeri niteliğin ağırlık kazandığı bir cemiyete dönüşmüştür. Birleşim sonrası cemiyetin adı Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu birleşimden sonraki süreçte subay ve Balkan kökenli kişilerin ve politik atmosferin etkisiyle ‘‘ihtilalci’’ bir kimlik kazanmıştır. 27-29 Aralık 1907 tarihinde yapılan II. Jön Türk Kongresi’nde alınan kararlar hareketin bundan sonraki süreçteki rolünü büyük ölçüde belirginleştirmiştir. Abdülhamid rejimine karşı birlikte hareket edilmesi, istibdadın kaldırılarak meşruti yönetim için ihtilalin örgütlenmesi, tüm Osmanlı ahalisinin kanunlar önünde eşitlik ilkesine dayalı olduğu ve cemiyetler arası birlikteliğin korunması alınan önemli kararlardan bazıları olmuştur.

Cemiyetin bu dönemdeki kurucu üyelerinin büyük çoğunluğunun subay kökenli olması ve hareketin Balkan komitacı örgütlenme modeline göre düzenlenmesi politik faaliyetlerin değişimine direkt etkide bulunmuştur. Fuat Dündar’a göre; üye görünümündeki değişim, kuruluş yıllarındaki öğrenci, doktor, sivil, aydın, dinsel ve etnik katılım eksenli kozmopolit yapısından, ‘‘10 kurucu üyenin 7’sinin subaylardan oluşması ve 505 üyenin 319’unun subay kökenli kişilere dönüşümüyle daha ihtilalci bir yapıya evrilmesine neden olmuştur.’’⁶ Cemiyetin yeni yüzünde Talat Paşa, Mithat Şükrü, Rahmi Bey, Enver Paşa ve Kazım Nami Bey gibi önemli simalar yer almaktadır.

⁵F. Ahmad, (2017). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları. s.223

⁶F. Dündar, (2013). *Modern Türkiye’nin Şifresi İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.54

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1906 yılındaki birleşim sonrası yeni süreçte merkez komite üyelerinden 5/6'sı subay ve Türk kökenli kişilerden oluşması hareketin heterojen kimliğinin zaman içerisinde daha homojen hale gelmesine de neden olmuştur. Merkez Komite ve yönetici dağılımında Dünder'in dikkat çektiği "25 üyeden 15'inin Türk ve 21 subayın 19'unun Balkan kökenli olması, cemiyetin ilk kuruluş yıllarındaki İstanbul merkezli ve Osmanlılık siyaseti anlayışından Türkçülük ve Balkan etkisi merkezli siyaset anlayışına evrilmesine yol açmıştır".⁷

Cemiyette örgütlenme alanı olan Balkanlar ve Selanik ağırlığı daha fazla olmakla beraber yeni süreçte üyelerde memur ağırlığının artması, Yahudi ve Mason Locaları etkisinde olması da ayırt edici diğer farklılıklardır. Cemiyetin ilk cemiyet yapısından diğer bir farkı da Balkan uluslaşma sürecinde nüfus merkezli yaklaşımın benimsenmesi ve askeri sınıfın içerisinde Alman Ekolü'nün etkili olmasıdır.

Gerek Abdülhamid dönemi istibdat, sürgün ve hapis yılları gerekse de hareketin komitacı örgütlenme biçimi olarak yeraltına inmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularının karakteristik özelliklerinin Makedonya bölgesindeki ayrılıkçı komitacı hareketler ile benzeşim göstermesine ve birer rol model olarak alınmasına neden olmuştur. Uğur Ümit Üngör bu benzeşim sürecini ve Balkan komitacılığının İttihat ve Terakki Cemiyeti ve kadroları üzerindeki etkisini; "Jön Türk Hareketi hiçbir zaman barışçı değildi, şiddetin kökenleri kendi geçiş dönemlerindeki baskı ve zulüm yıllarında yatmaktadır"⁸ şeklinde açıklamaktadır.

İttihatçıların şiddet eksenli politikalarının 1905 ve 1906 yıllarında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşim sonrasında yükselişe geçtiği tespitinde bulunan Hamid Bozarslan'a göre; "İmparatorluktaki aktif kuşak için şiddet bir söylem değil, bir gerçeklik hatta bir meslektir."⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hareketi sivil muhalefetten siyasal iktidarı değiştirecek sürece götüren önemli girişim; Makedonya Bölgesi'nde yaşanan ayrılıkçı hareketlerin önlenmesi amacıyla 1908 Temmuz'u başlarında Enver ve Niyazi Paşa

⁷F. Dünder. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.56

⁸U. Ü. Üngör. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.71

⁹H. Bozarslan. (2018). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.212

öncülüğündeki askerlerin Anayasa'nın geri getirilmesi hedefiyle Abdülhamid rejimine karşı dağa çıkmasıyla olmuştur. İsyanın küçük çaplı bir hareketten çıkıp İstanbul'a yürüyecek askeri taburların katılımıyla büyümesi, padişahın 24 Temmuz 1908 yılında Kanun-i Esasi'yi yeniden uygulanacağını ilan etmesiyle başarıya ulaşmıştır. Kasım 1908 yılında yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti zaferle çıkmış fakat iktidarı tam anlamıyla elde edememiştir. Meclis Başkanı'nın İttihatçı liderlerden Ahmet Rıza olmasına karşın İttihatçılar bakanlıklara hâkimiyet nezdinde bir tam iktidarı sağlayamamışlardır.

İlk dönem mebuslara bakıldığında da cemiyet içinde çoğulcu temsiliyet, kozmopolitlik ve Abdülhamid rejimine karşı bir arada hareket etmenin devam ettiği görülmektedir. Hamid Bozarslan'ın işaret ettiği meclisteki "147 Türk, 26 Rum, 14 Ermeni, 4 Yahudi, 60 Arap, 27 Arnavut, 10 Slav"¹⁰ mebus bu kozmopolitliği açıklar niteliktedir.

İstibdat rejiminin sona ermesi için daha önce bir arada hareket eden Müslim ve Gayrimüslim unsurlar, oluşan özgürlük ortamının vermiş olduğu kısa süreli barış ve kardeşlik havasından istifade ederek önceden kurmuş oldukları kendi parti ve yapılarıyla hareket etmeleri ve eski rejim savunucularının yaratmış olduğu kaos ortamı, İttihatçıların kendilerini bir anda büyük bir sorunun içinde bulmalarına neden olmuştur. Feroz Ahmad'a göre İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhalif yapılar arasındaki bu güvensizliğin nedenleri; "Türklerin önderliği ve merkezileşme ile imparatorluğun yeniden güçlendirilmesinde araç olarak kullanılarak Türkleştirilme korkusu"¹¹nun bulunmasıdır.

24 Temmuz 1908 sonrası yeni yönetimin karşılaştığı 5 Ekim Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı, Girit'in Yunanistan Krallığı'na ilhakı, 6 Ekim Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhak etmesi gibi dışsal sorunlar ve cemiyete muhalif ve padişah yanlılarının cemiyetin bertaraf edilmesi için eylemler düzenlemesine neden olmuştur. Yaşanan kargaşa ortamı içerisinde 13 Nisan 1909 yılında Selanik'teki Hareket Ordusu'nun müdahalesiyle 27 Nisan 1909 yılında padişah

¹⁰H. Bozarslan. (2018). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.198

¹¹F. Ahmad. (2017). *Modern Türkiye'nin Oluşumu İmparatorluktan Ulusa (1908-1923)*. İstanbul: Kaynak Yayınları. s.46

II. Abdülhamid azlettirilerek yerine V. Mehmet Reşad tahta getirtilmiştir. İktidar tam anlamıyla İttihatçıların elinde olmasa da Kanun-i Esasi’de yapılan değişiklik ile meclisin gücünün artırılması, dışsal açıdan kendi kontrollerinde bir padişahın ve meclisin denetimini İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne sağlamıştır. 1909 -1913 yılları artık İttihatçılar açısından padişahın ve iktidara kendi denetimlerinde olan hükümetlerin çıkarıldığı bir dönem olmuştur.

Meclis içi ve dışında yaşanan bölünmeler çok kısa bir süre içerisinde İttihat ve Terakki’ye karşı diğer muhalif yapıların bir araya gelmesine ve 1911 yılında Hürriyet ve İhtilaf Fırkası’nı kurmalarına neden olmuştur. Ayrıca İttihatçılardan ayrılan diğer muhalif gruplar dinsel ve etnik yönden farklılıkları öne sürerek, İttihat ve Terakki Fırkası’nı seküler ve etnisist bir yapıda olmalarına vurgu ile ayrılıklarını gerçekleştirmişlerdir. Dünder’ın tespitlerine göre; “Padişah ve hilafet yanlısı Al-Ahd, Çerkez Teavün Kulübü, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Arnavut Bakşim Kulübü bunlardan bazılarıdır.”¹² Bunların yanı sıra ihtilal sadece etnik ve dinsel yapılara muhalefet ve özgürlük ortamı sağlamamış, bu dönem aynı zamanda işçi hareketleri, kadın dernekleri, sanat, matbaa ve yayıncılık alanlarında büyük bir hareketliliği de beraberinde getirmiştir.

1.1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Tam İktidar Dönemi

Şubat 1912 yılında yapılan meclis seçiminde yaşanan usulsüzlük ve şiddet olayları sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin seçimi kazanmasını gayrimeşru ilan eden muhalefet ve onu destekleyen Halaskarı Zabitan Grubu’nun muhtırasıyla İttihat ve Terakki kabinesi istifa etmek zorunda kalmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin varlığına son vermeyi hedefleyen kabinenin karşılaştığı Ekim 1912 Balkan Savaşı’nın ilk yılında ağır yenilgiyle sonuçlanması, cemiyetin Balkanların kaybedilmesinin hükümet başarısızlığı olarak nitelendirmesini ve müdahalesini getirmiştir. 22 Ocak 1913 tarihinde şura-yı saltanat kararı ile Edirne’nin düşman unsurlarına teslimi ile barış kararının verilmesi, 23 Ocak 1913 tarihinde Trablusgarp’taki İtalyan işgaline karşı gerilla savaşı mücadelesinin ardından İstanbul’a dönen Enver Paşa ve beraberindeki askerlerin Bab-ı Ali Baskını’nı yapmalarına neden olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti

¹²F. Dünder. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.21

Bab-ı Ali Baskını ile Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürmeleri ve hükümeti istifa ettirmeleriyle iktidarı darbe yoluyla elde etmişlerdir. Baskın sonrasında oluşturulan kabinede sadrazamlık ve bakanlık mevkileri ilk defa tam anlamıyla İttihatçı kökenli kişilerden teşekkül etmiştir. Alpay Kabacalı baskın sonrasındaki görev dağılımını şöyle aktarmaktadır; 'Tam iktidar döneminde kabineye Talat Paşa Dâhiliye Nazırlığına, Enver Paşa vezirlik olarak paşa rütbesiyle Harbiye Nazırlığına getirilmiştir.¹³

İktidar, yeni dönemde karar alma ve uygulamaları Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa'nın yönetiminde olduğu ve Feroz Ahmad tarafından 'triumvira'¹⁴ olarak tanımlanan üçlü yönetim modeli ile yönetilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1913 Kongresi ile partiye dönüşmesinin ardından 1913-1916 yıllarında genel başkanları Said Halim Paşa ve 1916-1918 yıllarında da Mehmet Talat Paşa olmuştur.

Şiddet ile iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisine alternatif oluşturabilecek muhalif olan bütün yapıları tasfiye ederek 1918 yılına kadar iktidarını perçinlemiştir. Feroz Ahmad İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin iktidara bakış açılarını şöyle ifade etmektedir; 'İktidarı ele geçirdiklerinde her ne pahasına olursa olsun kaybetmemeye kararlıydılar. Bunun için de baskı, şiddet her yola başvurmaya hazırdılar.'¹⁵

Sina Akşin, Baskın sonrasında tam iktidarı elde eden İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin yönetim felsefelerini, kişiliklerini ve ideolojilerini; 'Batı tipi yüksek okul mezunu kişiler olan sivil kanatta Talat Paşa, askeri kanatta Enver Paşa'nın bulunduğu kolektif önderlik ile tedhiş (baskı, terör, yıldırı) yöntemini uygulamaktan kaçınmayan Türkçü anlayışa sahip kişiler' olarak nitelendirmektedir.¹⁶

Beş yıllık iktidar mücadelesi süresince yaşanan konjonktür değişimin etkisiyle önceleri 'sivil' yapıda ve hürriyet ve kardeşliği getirecek hareket olarak nitelendirilen İttihat ve Terakki hareketi, daha sonra giderek 'ihtilalci' yapıya dönüşmüş ve Bab-ı Ali Baskını'ndan sonraki tam iktidarında da muhalefetin sürgünler ve tutuklamalar ile yok edilmesi ve istibdadın yeniden geri gelmesine neden olmuştur. Savaş koşullarının

¹³A. Kabacalı. (2021). *Talat Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.4

¹⁴F. Ahmad. (2017). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları. s.220

¹⁵F. Ahmad. (2017). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları. s.225

¹⁶S. Akşin. (2016). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.s.65-66

tüm ülke sathında derin izler bırakması ve yaşanan toprak kayıpları 1908 yılındaki bütün muhalif hürriyet hareketlerinin salt saltanat baskısı reddiyesini barındırmadığını aşikâr ve acı bir şekilde İttihatçılara tecrübe ettirmiştir.

İşgaller ve milliyetçiliğin etkisi ile Afrika ve Balkan topraklarının kaybı sadece insan, lojistik, verimli araziler, gelişmiş şehirler ve maddi girdilerin yok olmasını içermemiş, bu durum aynı zamanda ülke içi heterojen nüfusun giderek dinsel bir homojenliğe yönelmesine de neden olmuştur. Balkan topraklarının kaybı sonucunda Osmanlı Devleti’nden toprak kazanan devletler özelinde Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan milliyetlerinin kaybı, ülke içerisinde İttihatçılar açısından da üst kimlik olarak uygulanmak istenen Osmanlıcılık politikasını kâğıt üzerinde bırakmakla birlikte yaşanan felaketlerin sorumlularının imparatorluğun Gayrimüslim anasırların olduğu düşüncesini de beraberinde getirmiştir.

İttihatçılar için 1913 ve 1918 yıllarını kapsayan yeni süreçte ülke içerisinde resmîyette İttihad-ı anasır ilkesine dayanan Osmanlıcılığın benimsenmesi ve yürütülmesine devam edilmesi fakat gayri resmi olarak Türkçülüğün gizli ajanda olarak uygulanması fikri hâkim olmuştur. İmparatorluk içerisinde artan Türk ve gayri Türk Müslüman anasır oranı, kalan Gayrimüslim azınlıklardan olan Rumlar ve Ermenilerin dışlayıcı homojen politikalara maruz kalmalarıyla sonuçlanmıştır.

Mustafa Gencer, Balkan Savaşları’ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin imparatorluk üzerinde gerçekleştirmek istediği etnik, dinsel ve ekonomik homojenleştirme projeleri sürecini; “Yüzlerce yıllık Osmanlı bürokrasisi II. Abdülhamid (1873-1909) döneminin sonunda parçalanınca Jön Türklerin girişeceği deneyler için hiçbir engel kalmamıştır.” ifadeleriyle açıklamaktadır.

Cemiyet yöneticilerin bakış açılarını ise; Entelektüel seçkinlerin çoğunlukta olduğu hükümet, anti-emperyalist ve İslam’ın önderlik rolünü üstlenmediği Türk milliyetçiliğinin egemen olduğu bir toplum “¹⁷tahayyülü olarak nitelendirmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin kuruluşundan, iktidara geliş sürecine, politika ve karar alma mekanizmaları Feroz Ahmad tarafından yapılan değerlendirmede;

¹⁷M. Gencer. (2015). *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu* . İstanbul: İletişim Yayınları. s.30

‘‘İttihatçılar dik kafalı, inatçı, kendi yarattıkları dışında yapıla gelmişleri önemsemeyen adamlardı. Biçimlenmiş bir meşrutiyetçilik kavramı dışında gelecekteki eylemlerini belirleyecek ilkelere yoksundular. Kolektif disiplini bireycilikten üstün gören ve siyasetin merkezi ve oligarşik bir denetim altında bulunmasını gerektiğini savunan küçük, saygınlığı az bir grubun değer ölçütleri’’¹⁸ olarak tespit edilmektedir. Bu tespit İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidar olduğu yıllardaki uygulamalarının daha anlaşılabilir olması açısından önemlidir.

1.1.1.1. Talat Paşa

Cemiyetin politika ve uygulamalarını anlamlandırmak açısından İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önde gelen liderlerinden Talat Paşa’nın hem Anadolu’nun homojenleştirme sürecinin baş aktörlerden olmasının hem de cemiyet ve iktidar üzerinde gelişmiş bir kontrol mekanizması kurması, sürecin incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Paşa’nın teşkilatçılık özelliği sayesinde kurduğu bu mekanizma hem Müslim anasırların sevk ve iskânı sürecinde hem de Gayrimüslim anasırların tehciri sürecinde kendisini göstermiştir. İmparatorluk içerisinde gücün kontrolünün dönemin en gelişkin iletişim ağı olan posta ve telgraf sistemine hâkim olmaktan geçmesi, bu hâkimiyetin Talat Paşa tarafından nasıl sağlandığına dair izleri taşımaktadır.

Alpay Kabacalı, Talat Paşa’nın ‘‘1898 yılında Edirne Posta ve Telgraf Müdürlüğü’nde Selanik-Manastır gezici posta memurluğu ile başladığı hayatına 1903 yılında Başkâtiplik devam ettiğini not etmektedir. 1906 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nde kurucu üyelik, 1908 Edirne Mebusluğu ve 1909 Dâhiliye ve Posta-Telgraf Nazırlığı’’¹⁹ gibi görevlerde devam ettiğini ortaya koymaktadır. İletişim araçları üzerinde meslekten gelen bir hâkimiyeti bulunan Talat Paşa, imparatorluk içerisinde oluşan bütün gelişmelerden ilk elden haberdar olmakla birlikte, bütün sevk, iskân ve tehcir sürecinin organize edilmesinde bu imkânları kullanmıştır. Talat Paşa’nın yeni homojen Türk yurdunun oluşumuna dair dönemin en önemli figürü ve önderi olması kişisel becerilerinin yanı sıra, cemiyet üyelerinin ve toplumun Paşa’yı kurtarıcı olarak tanımlaması diğer nedenlerdir. Hans Lukas Kieser, Ziya Gökalp’in Talat Paşa hakkında ‘‘14 Eylül 1915 yılında Tanin gazetesinde yazmış olduğu bir methiyede; ‘‘Sen Nuh’sun, sen olmasan öksüz kalır bu

¹⁸F. Ahmad, (2017). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları. s.218

¹⁹A. Kabacalı, (2021). *Talat Paşa’nın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.3

millet’’²⁰ sözlerinin, Paşa’nın yıllar içinde imparatorluk ve Türklük açısından geldiği noktayı göstermektedir.

1.2. Balkan Savaşı

Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri Tanzimat Fermanı ile başlatmış oldukları modernleşme sürecinde imparatorluktaki dinsel ve etnik anasırlar arasında yeni bir vatandaşlık biçimi olarak Osmanlı kimliğini benimsetmeye çalışmışlardır. Anasırların etnik ve dinsel bir bağlam içermeyen Osmanlılık kimliği ile birliğinin sağlanıp dağılmayı önlemek amaçlanmıştır. İmparatorluğun önlemeye çalıştığı ve Balkan topluluklarının birçoğunun yaşadığı merkezden çevreye doğru yaşanan uluslaşma süreci François Georgeon tarafından şöyle tanımlanmaktadır. ‘‘Kendi tarihi ve milliyetleriyle ilgili bilincini korumuş bir etnik çekirdek (özellikle köylülük içinde gözlenen bu çekirdek varlığını bir ölçüde de Kilise ’ye borçludur.) ve Avrupalı düşüncelerden etkilenen ulusal bir burjuvazinin varlığına dayanırlar. Önderliği ise kültürel özerklik ya da bağımsızlık talep eden burjuvazi üstlenir.’’²¹

Balkan toplulukları arasında hâkim olan bu türdeş milliyetçiliğin oldukça etkili olması bu ayrılıkları hızlandırmakla beraber yapılmak istenen reformlar ile ekonomik ve toplumsal koşullarında düzeltilmesi noktasında bir ilerlemenin sağlanmamasına da neden olmuştur. İmparatorluk unsurlarının birer birer kendi ulus devletlerini kurmaları ve orada inşa ettikleri devletlerinde 1878 Berlin Antlaşması örnek alınarak nüfus hâkimiyeti eksenli politikaları takip etmeleri Balkanlarda yaşayan Türk ve Müslüman anasının yerinden edilmesi, katli ve sürgününe sebep olmuştur.

1878 Berlin Antlaşması sonrası Balkan Bölgesi’nde imtiyazlı hale gelen Doğu Rumeli’nin ardından 1882 yılında Sırbistan’ın ve 1908 yılında Bulgaristan’ın bağımsızlığını elde etmesi sonrası aynı yıl Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna-Hersek’i ilhak etmesiyle Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiştir. Bu gelişmeler Balkan coğrafyasının Çarlık Rusya’sı hegemonyasında Panslavizm politikası etkisi altına girmesine neden olmuştur. Rusya’nın arabuluculuğu ile Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ’ın imparatorluğa karşı birleşmesi ve 1912 yılı başlarında Balkan Birliği’ni

²⁰H. L. Kieser. (2021). *Talat Paşa*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.41

²¹F. Yaşlı. (2014). *Kinimiz Dinimizdir, Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Yordam Kitap. s.19

tamamlamalarıyla 8 Ekim 1912 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeleriyle sonuçlanmıştır. İmparatorluk içerisinde 1908 İhtilaliyle yaşanan rejim değişikliğinin yaratmış olduğu kargaşa ve 1911 yılında İtalya'nın işgali sonrası çıkan Trablusgarp Savaşı'yla bir yıl içerisinde Balkan topraklarının büyük bölümü kaybedilmiştir. Balkanlar'daki binlerce askerin terhis ettirilmesi, yerine gelenlerin bölgeye yabancı olmaları, ordu-siyaset ayrımı yapılmamasının cephede etkili olması savaşın kaybedilmesine yol açan diğer nedenler olmuştur.

İmparatorluğu en yüksek Gayrimüslim anasırın bulunduğu bölge olan Balkanların elden çıkması, bölgede yaşayan yüzbinlerce Türk ve Müslüman nüfusun Karadağ, Sırp, Bulgar ve Yunan ayrılıkçıları tarafından yerinden edilmesi, öldürülmesi ve tehcir ettirilmesi sonrası imparatorluğa büyük miktarda insan göçünün yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Ahmad'a göre; "Savaş sonucunda imparatorluğun 24 milyonluk nüfustan 5 milyon kişilik kaybının yaşandığı Avrupa topraklarının%83'ü ile Avrupa nüfusunun %69'u"²² kaybedilmiştir. 24 Ekim 1912 Kırklareli, 9 Kasım 1912 Selanik, 18 Kasım 1912 Manastır, 6 Mart 1913 Yanya ve 10 Nisan 1913'te İşkodra'nın kaybedilmesi imparatorluğun en gelişmiş şehirleri olmakla beraber vergi, taşınmaz mülkler, verimli araziler, yetişmiş insan gücü, sermaye ve kozmopolit yapının en yoğun olduğu yerlerini içermekteydi.

Bunların yanı sıra Fuat Dündar kayıpların boyutunu şöyle tanımlamaktadır; "1911 ve 1913 yılları arasında imparatorluğun yaşamış olduğu Afrika ve Balkanlar'ın kaybı 3 milyon kilometrekarelik toprak parçasının 1.1 milyon kilometrekarelik bölümünü oluşturmuştur."²³ Bu aynı zamanda daha önce Balkanlarda çiftçi, köylü ya da işçi olan yüzbinlerce Müslüman anasırın statülerini kaybederek mültecileşmesine yol açmıştır.

Ayrıca Balkan Savaşları'nın sonuçları imparatorluk basınında oldukça büyük bir öfke ve intikam atmosferinin oluşmasına neden olmuş, gazeteler yaşanan tehcir sürecinin etkilerini uzun süre gündemde tutmuşlardır. Buna örnek olarak Uğur Ümit Üngör eserinde cemiyete yakın bir gazete şu satırlarla yaşananları ifade etmektedir; "Balkan halkları Rumeli'yi Türkler için mezbahaya çevirdi... Türkler bu acıyı unutmadı. Hikâyeleri okullarda öğrencilere, evlerde çocuklara, cephede askerlere

²²F. Ahmad. (2017). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları. s.212

²³F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.23

anlatarak milli ruhu ve kini canlandırdılar. Halka, Türklerin karşılaştığı baskılar ve aşığılanmayı bir gün ortadan kaldıracak ruhu aşıladılar. Rumeli artık haritada siyah görünüyor. Tüm ordu lekelenmiş onurunun intikamını almayı bekliyor. Askerler her gün “1328’de Türk şerefi lekeleni, eyvah, eyvah, eyvah, intikam!” marşı söyleyerek eğitim yapıyor. Bu askerler köylerine döndüklerinde bu marşı söyleyerek daha çok intikam duygusu ekecekler.”²⁴

1.2.1. Balkan Savaşı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti

Balkan tehciri Müslüman ve Türk anasının yerinden edilmesi ve toprak kaybına neden olmasının yanı sıra imparatorluğun yönetimini değıştirmiş İttihat ve Terakki seçkinlerinin doğup büyüdüğü Osmanlı şehirleri olan Selanik, Manastır, Ohri ve Priştine bölgelerinde kök salmış İttihatçı liderlerin aileleriyle birlikte bölgeyi terk etmelerine de neden olmuştur. İmparatorluğun yüzyıllar önce yerleştirmiş olduğı aileler içerisinde sürgüne gönderilen İttihatçı aileler olmaları nedeniyle; Dr. Mehmet Nazım, Mehmet Talat, Mehmet Cavit, Mustafa Abdülhalik Renda önemli örneklerdir.

Balkan tehcirinin diğeri bir etkisi İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin kişisel ve politik karar alma süreçlerinde etkili olmuş ve verilen kararlarda Balkan örneğı verilerek meşruiyet sağlama yoluna gitmişlerdir.

Üngör, Talat Paşa’nın yaşamış oldukları bu ağır koşulları etrafındakiler ile paylaştığı sırada şu sözler ile duygularını ve gelecekte yapmak istediklerini ifade etmektedir. “Ecdadımızın kanlarıyla sulanmış çayırıları, ovaları... İnsan nasıl unutulabilir, dört yüz yıldır Türk akıncılarının ayakta tuttuğı bu yerler nasıl terk edilebilir. Camilerimiz, mezar taşlarımız, derviş tekkelerimiz, köprülerimiz ve kalelerimizi kölelerimize bırakarak Rumeli’den Anadolu’ya nasıl gelebiliriz. İnsan buna dayanamaz. Hayatımın geri kalanını Bulgarlardan, Yunanlardan, Karadağlılardan intikam almaya adadım.”²⁵

Feroz Ahmad, Balkan Savaşları’nın imparatorluk ve İttihatçılar üzerinde yarattığı etkiyi; “Makedonya kökenli İttihatçıların beşiklerinden kopuşları nedeniyle ekstra tepki göstermeleri ve Arnavutların, Rumların, Slavların gönlünü alma gereğinin

²⁴U. Ü. Üngör. (2016). *Modern Türkiye’nin İnşası Doğı Anadolu’da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.99

²⁵U. Ü. Üngör. (2016). *Modern Türkiye’nin İnşası Doğı Anadolu’da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.97

kalmayarak, yarattığı ideolojik değişimle Anadolu'ya kayışı''²⁶ beraberinde getirdiğini belirtmektedir.

Balkan uluslarınca türdeş toplum yaratma hedefinin ardından gerçekleşen göçler ve toprak kayıplarının imparatorluktaki toplum yapısını kökten değiştirmesi, İttihat ve Terakki liderlerinden Dr. Mehmed Nazım'ın bir mektubundaki ifadeleriyle istenen devlet ve toplum yapısını açıklamaktadır. "İttihat ve Terakki Cemiyeti tek Türk gücü olmayı ve merkezileşmeyi istiyor. Türkiye'de başka milletlerin vatandaşları olmayı istemiyor. Yeni bir Avusturya-Macaristan olmak istemiyor. Türk eğitim sistemi, idari sistemi, yargı sistemi olan bölünmez bir Türk ulus devleti olmak istiyor."²⁷

Makedonyalı subay ve komitacı karakterli İttihat ve Terakki seçkinleri imparatorluktaki 24 milyonluk nüfusun 5 milyonunun Gayrimüslim anasırı içermesi nedeniyle en fazla dinsel ve etnik anasırın bulunduğu bölge olan Balkanlar'daki Osmanlıcılık politikasının başarısızlığına inanarak imparatorluğun Anadolu'suna dönmüşlerdir. Kaybedilen topraklar cemiyetin ideolojisinde de büyük bir değişim yaşatmış ve yeni süreçte partinin siyaset ağırlığı Anadolu'ya kaymıştır. Dündar Talat Paşa ile yurt dışında yabancı bir gazetecinin yaptığı röportajda Anadolu'ya bakış açısını şu sözler ile aktarmaktadır. "İnsanlar çoğu zaman yoksul yakınlarını, ancak kendileri de aynı duruma düştükleri zaman hatırlar."²⁸

Yaşanan bu etkileniş, İttihatçıların Anadolu içlerine sürülen yönetici seçkin sınıf olmaları itibarıyla kendi toplumunu keşfetme ve tasarlama arayışına girmelerinde başat rol oynamıştır. Osmanlı yurtseverliği siyasetinden dinsel ve etnik milliyetçiliğe doğru kayış beraberinde gelişmiştir. İttihat ve Terakki seçkinleri ve göç ettirilen Müslüman ahali Anadolu'ya geldiğinde kendilerine yapılanın zıttı olarak Gayrimüslim karşıtlığı siyasetine başvurmuş fakat iç politikada terk edilen İttihad-ı anasır (Osmanlıcılık) siyasetine müdahalelerin önlenmesi amacıyla dış politika olarak resmiyette devam etmiştir.

²⁶F. Ahmad. (2017). İttihat ve Terakki 1908-1914. İstanbul: Kaynak Yayınları.s.214

²⁷U. Ü. Üngör. (2016). Modern Türkiye'nin İnşası, Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950). İstanbul: İletişim Yayınları.s.79

²⁸F. Dündar. (2015). İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918). İstanbul : İletişim Yayınları.s.36

1.3. Birinci Dünya Savaşı

Askeri, ekonomik ve siyasal birliklerini tamamlamış Avrupa devlet ve imparatorlukları 19. Yüzyılın sonlarında oluşan güç dengesi ve emperyalist çıkarların çatıştığı bir süreçte yeni bir paylaşım mücadelesi içerisine girmişlerdir. Alman İmparatorluğu'nun siyasal birlik ve sanayileşmesini Birleşik Krallık ve Fransa Cumhuriyeti devletlerine göre geç tamamlaması emperyal çıkar çatışmalarının temel nedeni olmuştur. Birleşik Krallık ve Fransa kontrolünde olan denizasıırı sömürgeler, deniz ticaret yolları, hammadde kaynaklarına ulaşım gibi imkânlarla Alman İmparatorluğu'nun sahip olmaması diğer çatışma nedenleridir. 1878 yılında Berlin Antlaşması'yla Afrika'nın bölüşümünde yaşanan çatışmalı süreç, yükselen güç Almanya ile askeri ve sanayileşmesini tamamlamış Britanya'nın Ortadoğu'daki hammadde merkezli politikaları noktasında yaşanacak çatışmaların merkezini Avrupa olmaktan çıkarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1878 Berlin Antlaşması ve 1912 Balkan Savaşları sonrasında kaybettiği toprak, iflas eden ekonomi ve azalan insan gücü devletin daha fazla zayıflamasına ve dışa bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. İmparatorluk yönetimi Berlin Antlaşması kayıpları sonrası devletin sürekliliğini ancak askeri, ekonomik açıdan gelişmiş Avrupalı devletleriyle ittifak ile korunabileceği siyasetini uygulamaya çalışmışlardır. Britanya, Fransa ve Çarlık Rusya'sının 1907 yılında oluşturmuş oldukları üçlü itilaf, Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya'nın ittifak oluşturmasıyla sonuçlanmıştır. İmparatorluk yönetiminin itilaf devletleriyle birlikte hareket etme isteğine karşın Britanya ve Fransa'nın Ortadoğu'daki hammadde kaynaklarına erişim, Çarlık Rusya'sının Boğazlar, Karadeniz ve Gayrimüslim politikaları nedeniyle imparatorluğun taleplerine olumsuz yaklaşımı yöneticilerin Alman İmparatorluğu ile yakınlaşmasına neden olmuştur.

II. Abdülhamid yönetimi dış politikada denge siyaseti izleme yoluyla Avrupalı devletlerin imparatorluğa nüfuzuna ve toprak kaybına engel olmak istemiş fakat başarılı olamamıştır. Sarayın eğitim, ordunun modernizasyonu ve yeni askeri stratejilerin benimsetilmesi noktalarında 1883 yılında Alman komutan Von der Goltz Paşa'yı Harbiye Mektebi yetkilisi olarak ataması bürokrasi ve orduda yetişmiş subay ve diğer memurların Alman merkezli politikaları benimsemesiyle sonuçlanmıştır. Yetiştirilen iki

kuşak içerisinde bulunan rejim muhalifi genç subaylar ilerleyen yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu kadrolarını oluşturmuş, imparatorluğun yönetim ve karar alma mekanizmasında etkin rol oynamışlardır. İmparatorlukta bürokrasi ve ordu dışında Alman etkisinde gelişim sağlayan diğer alanlar demiryolu ve iletişim ağları olmuştur.

1.3.1. İttifak Anlaşması ve İttihat ve Terakki Cemiyeti

Emperyalist paylaşım sürecinde Alman İmparatorluğu'nun diğer emperyal devletlere göre daha az talepkâr olması II. Abdülhamid rejiminden sonra 1913'te tam iktidar olan İttihat ve Terakki seçkinlerinin sempatisi ile yakınlık daha fazla artmıştır. İtilaf Devletleri'nin savaş hazırlığı içerisinde olması, Alman İmparatorluğu'na Osmanlı İmparatorluğu'nun ittifak içerisine dâhil edilmesini hızlandırmış, 2 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'da Sadrazam Sait Halim Paşa ve Alman Büyükelçi Baron von Wangenheim tarafından imzalanan anlaşma ile ittifak kurulmuştur. Aynı gün içerisinde imparatorluk genelinde seferberlik ve sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu Batılı Devletler karşında uzun yıllar elde edemediği eşdeğer güçte olma ve egemenliğe sahip olmuştur. Anlaşma maddeleri gereğince savaşta Osmanlı Ordusu'nun kontrolü ve toprak savunmasının ittifak üyesi devletçe yapılması taahhüt edilmiştir. Bunun yanı sıra Alman İmparatorluğu'nun imparatorluğun finansmanını sağlaması, devletin uzun yıllar sonra ekonomik ve siyasi açıdan bağımsız politika yürütmesini olanaklı hale getirmiştir. İttihat ve Terakki seçkinleri yaşanacak bir savaş durumunda kaybedilen toprakların geri kazanılması ve imparatorluğu Asya Türklerini kapsayan Turancılık politikasıyla irredentist amaçlar doğrultusunda genişletmeyi hedeflemiştir. Gayrimüslimlerin Batılı Devletler tarafından garantör konumlarıyla içişlerine karışılmasının önüne geçilmiş, imparatorluk içi düzenlemelerin önü açılmıştır. Feroz Ahmad İttihat ve Terakki seçkinlerinin savaş süresince kazanılan serbestiyet durumunu şöyle ifade etmektedir; "Savaş Türkleri Avrupa'nın denetim ve müdahalelerinden kurtardı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne toplumu radikal tarzda dönüştüren reform programını gerçekleştirmek için gerekli özgürlüğü sağladı." ²⁹

²⁹F. Ahmad. (2017). *Modern Türkiye'nin Oluşumu İmparatorluktan Ulusa (1908-1923)*. İstanbul: Kaynak Yayınları. s.54

İmparatorluktaki İttihat ve Terakki yönetimi savaş başlangıcı öncesinde Ege ve Trakya Bölgeleri'nin güvence altına alınması ve Anadolu'nun savaş merkezi olarak kurgulanması noktasında nüfus dağılımını Türk anasır lehine değiştirmişlerdir. Taner Akçam bu radikal dönüşümü şöyle açıklamaktadır;''1913 ve 1914 yılları arasında Gayrimüslim Rum anasır tedhiş, zorunlu iç ve dış göç, sabotaj uygulamalarıyla yerlerine Balkan Müslim anasırları olan Arnavut, Boşnak ve Çingeneler Türklerin yoğunlukta olduğu yerlerim birimlerine %5-10 oranlarıyla Ege ve Trakya Bölgeleri'ne''³⁰yerleştirilmiştir. Sevk ve iskân ile Anadolu nüfus aritmetiğinin değişimi Türkleştirme politikası merkezli yapılmak istenmiştir. Anadolu ve Trakya'nın Türkleştirilip vatan haline getirilmesi düşünesi Balkan Savaşları sonrasında giderek kuvvetlenen bir düşünce olup Dünya Savaşı'nın başlangıcı ile hâkimiyet kazanmıştır.

Fuat Dündar eserinde Kazım Karabekir Paşa, Mehmet Talat Paşa ve Enver Paşa ile aralarında gerçekleşen bir görüşmede bu radikal dönüşümün fikirlerini aktarmaktadır. ''Avrupa'da Trakya, Asya'da Anadolu, milli hudutlarımızın içi biz Türklerin vatanıdır. Bu hudutların dışında kalanların bizden ayrılmasına intaç (sonuçlanacak) edecek büyük hadiselerle karşılaşacağımız zamanlar pek uzak değildir. Bunun için şimdiden milli servetimizi ve kudretimizi mahrem ve mahirane bir tarzda bu Türk hududunun içine yerleştirmek ve onun hudutlarını müdafaa için her şeyi düşünmek zamanı gelmiştir.'' ³¹

24 Temmuz 1914 yılında başlan Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu İttifak'a üye devletler ile birlikte girmiş, milyonlarca kilometrekarelik bir alanda Doğu'da Çarlık Rusya'sı, Suriye, Irak ve Arap Yarımadası'nda İngiltere ve Fransa, Akdeniz ve Ege bölgelerinde İtalya, Yunanistan, İngiltere, Fransa ile savaşmıştır. Savaşın ilk yıllarında İttifak Devletleri başarılı olmalarına karşın, savaş süresinin uzaması İtilaf Devletleri'nin sömürge ve koloniler yardımıyla üstün konuma geçmesine neden olmuştur.

³⁰T. Akçam. (2016). *"Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.50

³¹F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.38

1915-16 Kanal Harekâtı ile Sina ve Filistin yenilgisi, 1916 yılında Arap Yarımadası'nda yaşanan ayaklanmalar ile Arap toprakları ve Kafkasya Cephesi'ndeki Sarıkamış muharebelerinin art arda yenilgilerle sonuçlanması sonrası kaybettiği toprakları geri alma umuduyla girilen savaşta Suriye, Irak, Filistin, Arap Yarımadası ve imparatorluğun doğusunun kaybedilmesiyle sonuçlanmıştır. İmparatorluğun büyük oranda yitirilmesi karşısında İttihat ve Terakki seçkinleri Anadolu'nun da kaybedilmesi durumu ile karşı karşıya kalmışlardır. Dündar, eserinde dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in savaş sürecini değerlendirdiği bir konuşmasındaki sözleriyle İttihatçı yöneticilerin Birinci Dünya Savaşı'nda karşı karşıya kaldıkları durumu ve Anadolu üzerindeki bakış açılarını özetlemektedir; "Türkiye artık kendini Anadolu'da güçlendirsın."³²

İttihat ve Terakki seçkinlerinin savaş öncesinde 2 Şubat 1914 yılında Çarlık Rusya'sı ile imzalamış olduğu Yeniköy Anlaşması'nda yer alan Erzurum, Van, Diyarbakir, Sivas, Bitlis ve Mamüretü'l Aziz'in Kafkas Cephesi'nde alınan yenilgiler sonucunda kaybedilmesi ihtimali imparatorluğun doğu ve güneydoğu bölgelerinin Rus hâkimiyetine girmesi ve Ermeni anasır lehine dönmesine neden olmuştur. İttihat ve Terakki yönetimince Anadolu içerisindeki en büyük Gayrimüslim anasır olan Ermenilerin Rusya ile yaşanan savaşta Ermenilerin Rus alayları ile birlikte hareket ettiği savıyla 26 Aralık 1914 yılında kamuda görevli Ermeni memur, polis, amirlerin görevden alınması kararlaştırılmıştır. Sırasıyla Gayrimüslimlerin düşman unsurlarla işbirliği yaptığı iddiasıyla 15 Şubat 1915 yılında yurt genelinde evlerde silah aramalarını yapılması, bir ay kadar sonra da Mart 1915 yılında orduda görevli rütbeli Ermeni askerlerin görevden alınarak yol yapım çalışmalarında çalıştırılmak üzere amele taburlarına gönderilmeleri gerçekleşmiştir. Ermenilerin İttihatçılar için imparatorluğun bünyesinde bir ur olarak nitelendirilmesi savaş öncesi yaşanan Ermeni Reformu görüşmelerinden kaynaklı gelişmiş, Doğu vilayetlerinin yabancı valiler tarafından idare edilmesi ve daha sonrasında bölgenin geleceğinin dış müdahaleler ile tanzim edileceği düşüncesi sorunun kesin çözümünün kendilerince elzem olduğu inancını pekiştirmiştir.

³²F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.38

İKİNCİ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ VE İDEOLOJİK DÖNÜŞÜM

Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin girişimleri ile I. Meşrutiyet öncesi başlayan ve İttihat ve Terakki seçkinleri eliyle uygulanmaya çalışılan anasırların Osmanlı ulusu etrafında bir arada tutulması politikaları, Balkan türdeş milliyetçi hareketleri ve Arap ulusal bilincinin filizlenmesiyle bu entegre ideolojinin uygulanabilmesini ortadan kaldıran en önemli nedenler olarak görülmüştür. 1908 Devrimi ile Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası yaygınlaşan basın yayın ağı ve toplumsal hareketliliğin getirmiş olduğu anasır ve muhalif grupların faaliyetleri, yükselen kargaşa ortamı imparatorluğun sınır bölgelerinde yaşayan azınlıkların ayrılıklarını hızlandırarak Osmanlılık altında bir uluslaşma modelinin imparatorluk içerisinde kabul görmemesini ortaya çıkarmıştır. Osmanlıcılığa ve saraya karşı geliştirilen muhalefetin temsilcileri olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, François Georgeon tarafından; ‘‘1905 yılında Rus Çarlığına karşı Japonların kazandığı zaferlerden sonra Asya’yı saran ve hem homojenleştirici hem de Avrupa karşıtı yönelişi olan bir dizi devrimci hareket’’³³ olarak değerlendirilir. İmparatorluğun dağılmaması amacıyla kendilerini devletin asli unsuru olarak gören Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk ulusçuluğu akımına geç bir zamanda yönelim göstermişlerdir.

Bunun yanı sıra yine Georgeon’a göre; ‘‘Orta ve Doğu Avrupa’daki ulus devlet oluşumunun ve milliyetçiliklerin kökeninde milletlerin yerleşik yaşam ve kökleşmenin etkili olduğunu, hareketlerin bu referans ile ulusal ve tarihsel haklarını talep etmelerinin gerçekleştiğini ifade etmiştir.’’³⁴ Türklerin imparatorluğun son yüzyılında yaşanan milliyetçi dalgalanma ile kendi ulusal kimliğine yönelme girişimleri yerleşiklik açısından Orta Asya kökleri ve göçebelik durumunu ortaya çıkarması, bulunulan coğrafya içerisinde kökleşmenin önemini ortaya çıkarmıştır.

Milliyetçiliğin 18. ve 19. Yüzyıllarda iki farklı süreçten geçtiğini ortaya koyan Taner Akçam’ın şu tespiti dikkat çekicidir; ‘‘18.yy Avrupası halk egemenliği, parlamento ve toplumsal demokratikleşme endeksli anlayıştan 19.yy ikinci yarısında ırk ve Sosyal Darwinist teorilere dayanan ulus teorilerine bırakmıştı.’’³⁵

³³F. Georgeon. (2013). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.s.24

³⁴F. Georgeon. (2013). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*.İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.s.4

³⁵T. Akçam. (2020). Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler. T. B. Bora içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* (s. 53-62). İstanbul: İletişim Yayınları. s.54

Gerek saray yöneticileri gerek Meşrutî yönetimle gelen İttihat ve Terakki seçkileri Balkan türdeş milliyetçi akımlarına karşı merkezileştirmeye çalışılan devlet organizasyonunun ulusal kimliği üzerinde girişimlerde bulunmuşlardır. Saray yönetiminin imparatorluğun bütünlüğünü koruyacağını düşündüğü entegrasyon ideolojileri olan Osmanlılık ve İslamcılığın öne çıkarılarak Türk ulus kimliğini dışlaması, Cengiz Aktar'a göre "Anadolu'nun İslam dininin mezhep ve tarikatlarını yeni ulusun kültürel göndergeleri olmaktan men edildiği bir toprak parçasında"³⁶ melezleşmiş bir yapının bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada yine Aktar'a göre İttihat ve Terakki seçkinlerinden Ziya Gökalp'in "bu devlete bir millet lazım" aforizmasıyla ifade ettiği "uluslaşmadan çok bir ulusun" gerektiği ifadeleri ³⁷Avrupa toplumlarında var olan ulus kavramının imparatorlukta inşa edilmesi gereken bir süreç olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlılık politikasının uygulayıcısı olmaya devam eden İttihat ve Terakki Cemiyeti hem kuruluşunda ve hem de parti resmi görüşünde Osmanlılık politikasını benimsemiş, ittihad-ı anasır görüşü etrafında politikalarını şekillendirmiştir. Cemiyette, cemiyete katılım noktasında köken ayrımı yapılmamakla beraber, imparatorlukta yaşayan bütün anasırların katılımına açık fakat üye çoğunluğunun Türk kökenli kişilerden oluşmasına dikkat edilmiştir. Yaşar Semiz İttihat ve Terakki cemiyetinin önemli simalarından Fethi Okyar'ın cemiyetin sahip olduğu ideolojiyi ve kozmopolitliği eserinde şöyle açıklamaktadır. "İttihat ve Terakki'de milli olan ve olmayan unsurlar elbette vardı. O şartlar içinde fikriyatçıları ve müesseseleri olmayan ve gizli çalışan bir cemiyetin başka kaynaklardan ilham alması çok tabii idi. Hatta zaruri idi. Fakat muhakkak olan şuydu. İttihat ve Terakki, o günün şartları içinde açıkça ifade edilmesi imkânsız ve hatta başındakilerin de felsefe ve fikir yapısı olarak ifade edemeyecekleri kadar şekilde Türk milliyetçisiydi."³⁸

Semiz ayrıca cemiyetin üyeler ve parti ideolojisi konusundaki temel çizginin Türklük olmakla birlikte, üyelerin cemiyete katılımı belirli kriterler esas alınarak

³⁶C. Aktar. (2020). Osmanlı Kozmopolitizminden Avrupa Kozmopolitizmine Giden Yolda Ulus Parantezi. B. Tanıl içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* (s. 77-80). İstanbul: İletişim Yayınları.s.78

³⁷C. Aktar. (2020). Osmanlı Kozmopolitizminden Avrupa Kozmopolitizmine Giden Yolda Ulus Parantezi. B. Tanıl içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* (s. 77-80). İstanbul: İletişim Yayınları. s.77

³⁸Y. Semiz. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası. *Dergipark*, 1-28. s.5

gerçekleştirilmeye çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Örnek olarak 1906 yılında Bulgaristan'da cemiyetin bir şubesine katılımcılar konusunda gönderilen yazıda bu kriterler net bir şekilde ortaya konulmaktadır. "Bir Ermeni gelir de "yahu ben Osmanlıyım, Osmanlılığı severim" derse, yol budur der onu ikaza çalışırız. Biz Gayrimüslim bir Osmanlıyı cemiyete alırsak ancak bazı şartlar dâhilinde alabiliriz. Cemiyetimiz halis bir Türk cemiyetidir. İslamlığa ve Türklüğe düşman olanların hiçbir vakit fikrine tebaiyet edilmeyecektir."³⁹

1908 yılı ile birlikte sürekli toprak kayıpları, ekonomik iflas, etnik ve dinsel türdeşliği sağlamaya çalışan Balkan ulusları karşısında alınan yenilgiler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojik değişimini etnik, iktisadi, politik ve irredentist amaçlar doğrultusunda uygulamaya sevk etmiştir. Cemiyeti seçkileri, 1908 yılından sonra Balkan toplulukların uluslaşma sürecinde olduklarını ve imparatorluğun Anadolu'sunda bulunan Rum ve Ermeni anasırın da Türkçülük politikalarına karşı direnç gösterebileceklerinin farkında olmuşlardır. Bu nedenle cemiyetin resmi ideolojisinin birliği sağlayacak olan Osmanlıcılık olarak kalmasına ve Türkçülüğün elde kalan toprakların kaybedilmesine bir gerekçe oluşturmaması amacıyla geri planda tutulmasına özen göstermişlerdir.

Ayrıca İmparatorluğun ekonomik açıdan Ermeni ve Rum Gayrimüslim tebaanın kontrolü altında bulunması İttihat ve Terakki yönetimini rahatsız etmekle birlikte; Fatma Müge Göçek'e göre "imparatorluktaki yatırımların %50'sini Rumların, %20'sini Ermenilerin, %15'ini Türklerin, %10'unu yabancıların ve %5'ini Yahudilerin elinde olduğu bir zamanda"⁴⁰ Türkçülük politikasının uygulanabilirliği oldukça zor bir durum teşkil etmektedir.

İmparatorluk içindeki anasırlar, cemaatler ve onların temsilcileri olan mebuslar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlıcılık adı altında Gayrimüslimlerin Türkçülük politikasıyla yönetilmesini ve anasırlarının merkezi idarece kontrol edilme girişimlerinin farkında olmakla birlikte kendi ulusal hedefleri doğrultunda teşkilatlanmaya devam etmişlerdir. Mebuslar, patrikhane, burjuvazi ve köylülük

³⁹Y. Semiz. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası. *Dergipark*, 1-28.s.6

⁴⁰F. M. Göçek. (2020). Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliği' nin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım. T. G. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* (s. 63-76). İstanbul: İletişim Yayınları.s.67

içerisinde korunulan milliyetçiliğin ve yıllar içinde Avrupa Devletleri himayesinde elde edilen imtiyazların sonucunda Gayrimüslim anasırlar olarak Osmanlı yurttaşlığını benimsememişlerdi. Yaşar Semiz eserinde Mebusan vekili olan Rum Milletvekili Boşo Efendi “Ben artık Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım”⁴¹ sözleri ile uygulanan politikanın anasırlar üzerine hiçbir kapsayıcılığının olmadığını ifade etmektedir. Boşo Efendi’nin dile getirdiği Osmanlı Bankası kadar Osmanlı olmak sözleri yabancılar yönetiminde olan bir devlet iktisadına atıf ile kendilerinin ve anasırlarının ancak bu kadar aidiyet duygusu taşıdıklarını ortaya koymuştur.

Yine Mustafa Gencer’e göre, İttihatçı seçkinlerin imparatorluğu Türkçü politikalar ile yönetilmesi düşüncesine dair Drama Rum Ortodoks Başpiskoposu’nun 1908 yılında ifade etmiş olduğu sözler, Gayrimüslimlerin Türkleştirme politikalarına karşı oldukça keskin bir düşünce yapısına sahip olduklarını açıklar niteliktedir. “Eğer Türkler bizi homojen bir ulusa dönüştürmek istiyorlarsa imkânsızla teşebbüs ediyorlar demektir ve bu huzursuzluklara yol açacaktır. Biz önce Rum, sonra Osmanlı olmalıyız.”⁴²

Ayrıca Kabacalı, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa’nın anılarında Rum anasırların imparatorluğa dair aidiyet duygularını gerçekliğe sahip olmadığını vurguladığı bir konuşmasında kullandığı ifadelerin İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Osmanlıcılık politikasının uygulanamayacağı düşüncesinin temel gerekçeleri olduğunu ifade etmektedir. Paşa; “Bir yandan Yunanlılar bu hükümetin kesin olan çökmesiyle sonuçlanacağını anlıyor ve kendilerini de özellikle Rumeli’de onun mirasçısı olarak görüyorlardı... öte yandan da Patrikhane’nin elde ettiği imtiyazlar ve askeri hizmetten bağımsızlıkları sayesinde manevi bir bağımsızlıkta kazanmışlardır. Büyük ölçüde rakipsiz olarak ticaret yapabiliyor ve böylelikle de büyük servetler sağlayabiliyorlardı.”⁴³

Feroz Ahmad ’ın bu noktadaki tespitine göre İttihat ve Terakki seçkinleri ile Gayrimüslim azınlıklar arasındaki güvensizliğin nedenleri şöyle sıralanmaktadır; “Mutlakiyetin sona ermesi her cemaatte hoşnut karşılandı fakat İttihatçıların ortaya

⁴¹Y. Semiz. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası. *Dergipark*, 1-28. s.11

⁴²M. Gencer. (2015). *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.87

⁴³A. Kabacalı. (2021). *Talat Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.16

koydukları program, ayrıcalıklarını eski düzenin devamına bağlı olan herkesi yabancılaştırdı.”⁴⁴

Hamit Bozarslan, eserinin Türkçülük bölümünde yer verdiği İttihat ve Terakki Cemiyeti ideoloğu Ziya Gökalp’ın Rum Milletvekili Boşo Efendi’ye ithafen yazdığı şiirin İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yeni dönemdeki yol haritasını açıklar nitelikte olduğunu göstermektedir.

‘‘Bir  lke ki toprağında başka ilin gözü yok,
Her ferdinde mefkûre bir, lisan, adet, dil birdir,
Mebusanı temiz, orda Boşo’ların sözü yok,
Hududunda evlatları seve seve can verir,
Ey Türkoğlu i te senin orasıdır vatanın.
Bir  lke ki çarşısında dönen bütün sermaye
Sanatına yol gösteren ilimle fen T rk nd r,
Hirfetleri birbirini daim eder himaye,
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tren T rk nd r,
Ey Türkoğlu i te senin orasıdır vatanın,’’⁴⁵

Parti resmi ideolojisinin Osmanlıcılık olarak devam ettiğ  süreçte yaşanan Balkan Savaşları’nın ağır mağlubiyeti cemiyet üzerinde büyük bir etki bırakmakla beraber, seçkinlerin Balkan kökenli olması intikam duygusu eksenli politikaların nedeni olmuştur. Ayrılık  hareketler karışışında alınan mağlubiyetler İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerinin T rk l k politikalarını gizli bir ajanda olarak saklamasını ortadan kaldırmış, yeni süreçte cemiyet Türk milliyet iliğ  düşüncesi eksenli hareket etmeye başlamıştır. Fuat Dündar cemiyet seçkinlerinin yaşıdığı bu durumu şöyle tespit etmektedir; ‘‘Balkan Savaşları, Osmanlı aydınları ve subaylarında Bulgar, Sırp ve

⁴⁴F. Ahmad. (2017). *Modern Türkiye’nin Oluşumu İmparatorluktan Ulusa (1908-1923)* .İstanbul: Kaynak Yayınları. s.54

⁴⁵H. Bozarslan. (2018). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi*.İstanbul: İletişim Yayınları. s.238

Yunan milliyetçiliklerinin ideolojik motiflerini, militan ruhunu ve örgütlenme yöntemlerini uygulamaları için esin kaynağı olmuştur.”⁴⁶

François Georgeon ise Türk milliyetçiliğin İttihat ve Terakki Cemiyeti ve imparatorluk içerisinde hâkim olma sürecini üç aşamada ifade etmektedir. “Avrupa’ya karşı yönetici sınıfın ve kamuoyunun tepkisi, savaş ağırlığının Türkler tarafından çekilmesi ve Osmanlılık ve Panislamcı politikaların iflas etmesi.”⁴⁷

Cemiyetin Osmanlılık siyasetinden vazgeçmesini resmi olarak dile getirilmemekte olduğunu ve bunun cemiyete yakın yazar, düşünür ve önemli simalar tarafından yazıldığı Yaşar Semiz tarafından ortaya konulmaktadır. Semiz’in verdiği örnekte cemiyet yazarlarından Hüseyin Cahit Yalçın’ın savaşlar sonrasına kaleme aldığı yazısında dile getirdiği gibi; “İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlılık politikasından bütünüyle vazgeçmiştir. Türkçülük dışında izleyebileceği başka bir yol da bulunmamaktadır. Eğer Türkler İmparatorluğu idare etmeye devam edeceklerse Türkçülük tek tercih seçeneğidir. Etnik ayrılıkçı akımlar sebebi ile İttihat ve Terakki Âdemimerkeziyete şiddetle karşıdır. Çünkü bu Midilli, Sakız ve diğer adaları Rumların kucağına atmak anlamına gelir.”⁴⁸

Son olarak cemiyetin ideolojik değişim sürecinin Türkçülük ile sonuçlanması, Taner Akçam tarafından periyodik nedenler halinde sıralanmıştır. “İmparatorluğun kalbi Balkanların kaybedilmesi, yenilgiler, Müslüman katliamlarının yarattığı intikam duygusu, haksızlıklar karşısında Türklerin kendilerini tarihin gerçek kurbanları olarak görmesi ve Anadolu’ya yapılan kitlesel göçlerin Türk kimliğinde derin izler bırakarak çevreden kuşatılmışlık ve sürekli tehdit altında olma duygusu tarafından belirlenmiştir.”⁴⁹

2.1. Türkçülük İdeolojisinin Oluşumu

İmparatorluk içindeki Türkçülük hareketleri İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte başlamamış, I. Meşrutiyet dönemine fikriyatının temelinde Müslüman ve

⁴⁶F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.34

⁴⁷F. Georgeon. (2013). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*.İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.26

⁴⁸Y. Semiz. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası. *Dergipark*, 1-28. s.14

⁴⁹T. Akçam. (2020). Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler. T. B. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (s. 53-62). İstanbul: İletişim Yayınları.s.58-59

Hristiyan anasırların eşitliğinin yarattığı hoşnutsuzluk olan ilk dinsel milliyetçi nüvelerin oluşmasını sağlamıştır. Devletin yıkımını engelleyecek olan entegrasyon merkezli Osmanlılık ideolojisinin saray yönetimince benimsenmesi Türklüğün siyasal, bürokratik ve toplumsal alandan dışlanmasını da getirmiştir. İmparatorluk seçkinlerinin, Türklüğü Derssaadet'te kaba, köylü ve Anadolu'daki Kızılbaşlar olarak betimlemesi, yabancılaşmanın dışında yeni bir kimlik inşasını da zorunlu kılmıştır.

Türkçü düşünür, aydın ve edebiyat yazarlarının yeni bir tarih yazımını ve Türklüğü, milliyetçi düşünürlerin de ulusu meydana getirmesi paralel olarak gerçekleşmiştir. Türkçülüğün siyasal sürece dâhil olduğu yıllar, 1890 sonlarında edebiyat ve aydın çevrelerince kimlik arayışı merkezli yazılan yazılar ile başlatılmakla birlikte ilk önce Yusuf Akçura, daha sonra Ziya Gökalp tarafından politik bir ideolojiye dönüştürülmüştür.

2.1.1. Yusuf Akçura Üç Tarz-ı Siyaset

1904 yılında Kahire'de Yusuf Akçura tarafından yazılan ve yayımlanan Üç Tarz-ı Siyaset makalesi siyasal açıdan Osmanlılık ve İslamcılığın imparatorluk topraklarında uygulanabilirliğinin kalmadığını dile getiren en yüksek çıkış olmuştur. Akçura büyük etki yaratan makalesinde Osmanlılık düşüncesinin ülkedeki etnik ve dinsel anasırların ayrılıkları konusunda başarısızlığını ve gerçekleşmesi mümkün olmayan bir ideal olduğunu yazmaktadır. İslamcılığın Müslüman ve Hristiyan anasırların eşitliğine engel teşkil ettiğini, bunun da tam uygulamaya müsait olmaması üzerinde durmuştur.

Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset eserinin son akımı olan Türkçülüğün ise imparatorluğun yeni siyasal projesi olması açısından birçok avantajı içinde barındırdığını yazmıştır. Kendisinin de Tatar kökenli olması itibarıyla Osmanlı İmparatorluğunun öncülüğünde dünya üzerindeki bütün Türklerin siyasal birliğini sağlamasıyla kaybedilen toprakların telafi edilebileceğini ifade etmiştir. Etnisist ve irredentist Türkçülük ile imparatorluğun emperyal düzenini Balkanlardan Anadolu'ya ve Asya'ya kaydırarak imparatorluğun eski gücüne ulaşabilmesinin faydaları üzerinde durmuştur. İmparatorluk içerisindeki Türk olmayan fakat milli bilinçleri henüz oluşmamış olan Müslüman anasırların da temsil (asimilasyon, temessül) yoluyla eritilip

entegre edilebileceğini öngörmekle birlikte, İslam'ın Türkçülük düşüncesinin hizmetine girmesi gerekliliğini savunmuştur. Cins ve kavimler birliği bağlamında Türkçülük fikri, 1904 yılı itibarıyla demografik ve irredentist kazanım sağlayacak siyasal bir proje olarak telaffuz edilmeye başlamıştır. Yusuf Akçura'nın ortaya koyduğu Türkçülük düşüncesi etnisiteye dayalı bir düşünce biçimi olmakla beraber, Sosyal Darwinizm temelinde açıklanmıştır. Hamid Bozarslan Türk milliyetçiliğinin yükselişini ve Sosyal Darwinizm fikrinin benimsenmesinin Akçura sonrasında daha görünür olduğuna dikkat çekmektedir. "Akçura'ya göre 1904'ten itibaren Osmanlı politik söz dağarcığına dâhil ettiği doğal ayıklanma (istifa) ve "hayatta kalma mücadeleleri" (cidal-ı hayat) gibi kavramları damgasını büyük ölçüde taşır."⁵⁰

Türkçülüğün imparatorluk yöneticileri tarafından bir kurtuluş reçetesi olarak benimsenmesi tarihi 1910 ve 1911 yıllarında Cemiyetin yapmış olduğu gizli kongreler ve Ziya Gökalp'in partinin düşünsel önderi konumuna geçmesi sonrasında yaşanmıştır. Cemiyet seçkinleri, Balkan topluluklarının milliyetçi ve irredentist hareketleriyle kendi ulusal hedeflerinin çatışma alanı doğurması ve kayıplar ile sonuçlanmasını göze alarak programlarını uygulamaya karar vermişlerdir.

Uğur Ümit Üngör eserinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın, Osmanlıcılık düşüncesinden ayrılışını ve Türkçülüğün merkezde fakat gizli olarak uygulanması gerekliliğini cemiyetin ileri gelenleriyle 1910 yılında yaptıkları gizli bir görüşmede kesin olarak belirttiğini aktarmaktadır.

"Bildiğiniz gibi yeni anayasada Müslüman ve gâvurların eşitliği kabul edildi ama hepimiz biliyoruz ki bu gerçekleştirilemeyecek bir düşüncedir. Tüm geçmişimize ve binlerce Müslümanın hatta her Osmanlılaştırma çabasına şiddetle karşı çıkan gâvurların duygularının karşısındaki şeriat kanunu bu amacı gerçekleştirmenin önündeki en önemli engeldir. Gâvurları sadık Osmanlı yapmak için çok çaba harcadık ama Balkan yarımadasındaki küçük bağımsız devletler, Makedonya'da yaşayanlar arasında ayrılıkçı propagandayı yaydığı sürece bu çabalarımız başarısızlığa uğrayacaktır. Bu nedenle imparatorluğu Osmanlılaştırmadıkça eşitlik sorun olacaktır. Bu çok uzun ve yorucu bir görevdir. Balkan devletlerinin kışkırtmalarına ve propagandalarına son vererek başarıya ulaşana kadar bu riskli göreve devam edeceğiz."⁵¹

⁵⁰H. Bozarslan. (2018). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.236

⁵¹U. Ü. Üngör. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası, Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları .s.78

İttihat ve Terakki kadrolarının Balkan Tehciri sonrasında aileleriyle birlikte Anadolu ve İstanbul'a geçmeleri, imparatorluğa karşı savaşılan etnik ve dinsel milliyetçi Balkan komitacı örgütlerin benzer uygulamalarıyla Anadolu içerisinde Balkan modeli etnik ve dinsel nüfus müdahalelerine başvurmuşlardır. Türkçülük fikrinin İttihat ve Terakki seçkinlerince egemen ideoloji haline gelmesiyle imparatorluğun Anadolu'sunda yaşayan Gayrimüslimlerin Osmanlılık altında Türkleştirme siyaseti altına alınacağını, imparatorluğun devamlılığının ancak böylelikle sağlanabileceği görüşü hâkim olmuş ve İttihad-ı anasır düşüncesinden Millet-i Hâkime düşüncesine geçiş yaşanmıştır. İmparatorluk topraklarının üçte bir oranında kaybedilmesi, Anadolu'nun demografik yapısının Türk ve Türk olmayan Müslüman anasır ile yoğunluk kazanması İttihatçı yöneticilerce homojen ulus-devlet inşasına yönelik güçlü bir dayanak oluşturmuştur.

Mustafa Gencer bu noktada imparatorluğun ve İttihatçıların eğitim ve hukuksal açıdan benimsetilmek istenen Osmanlılık ideolojisinin inandırıcılığının kalmadığını ve Anadolu'nun Türkçülük perspektifi ile "milli devlet haline getirilmesi ve milli burjuvanın oluşturulmasının"⁵² hedeflendiğini ifade etmektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin parti programı 1911 gizli kongresi ile Türkçüleşmesine karşı gizli tutulmuş, cemiyet içi ve dışı muhalefetin baskısı nedeniyle açık şekilde savunulmamıştır. Balkan Savaşları'nda alınan mağlubiyetler sonrasında İttihatçı hareketin önde gelen liderlerinden Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi sonrası sorumlu tutulan muhalefet, Divan-ı Harp kararları, idam, hapis ve sürgünler ile sindirilmiştir. 1913- 1918 İttihat ve Terakki Fırkası tek parti olmuş, Osmanlılık ideolojisini terk ederek Türkçülüğü tek hâkim ideoloji konumuna getirmiştir.

Yine Mustafa Gencer eserinde İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin imparatorluğun yaşadığı sistem krizini, etnik temele dayalı bir milliyetçilik sorunu olarak tanımladıklarını ve İttihatçılar için "imparatorluğun Anadolu'sunun milli devletin hâkimiyet bölgeleri olarak yeniden düzenlenmesi"⁵³ gerektiği düşüncesiyle bu girişimlerin yapıldığını ifade etmektedir.

⁵²M. Gencer. (2015). *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.13

⁵³M. Gencer. (2015). *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.33

Hamit Bozarslan Türkçülüğün siyasal ve toplumsal inşasına cemiyet yazarlarından Hüseyin Cahit Yalçın'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun Osmanlılık kimliği altında Türk ulus-devleti gibi bir yapıda devlet olacağını kaleme alan yazılarına dikkat çekerek vurgulamaktadır. Yalçın oldukça ses getiren yazısında ki ifadeleriyle cemiyetin yeni yol haritasını sunmaktadır.

“Hayır! Bu ülke bir Türk ülkesi olacaktır. Biz daima Osmanlı etiketi altında birleşeceğiz. Fakat devletin biçimi, Türk milletinin özel çıkarları dışındaki değişimlere asla tabii olmayacak. Müslümanların hayati çıkarlarına aykırı eylem olmayacaktır. Bu ülkeyi Türkler fethettiler. Bunu sağlamak için katlanılan fedakârlıklar, tarihin en büyüleyici, en gurur verici sayfalarını oluşturmaktadır. (...). Türkler günümüzde, tahakkümü altındaki ülkelerde tarihsel bir hakka sahiptirler. Yüzyıllarca eskiye uzanan bir fethin hakkıdır bu. Bu ülke gayrimüslim bileşenlerin elinde oyuncak olamaz. Ne denirse densin, bu ülkedeki egemen ulus Türk milleti olacaktır.”⁵⁴

Yaşar Semiz'in ele aldığı farklı bir anekdotta cemiyet seçkinlerinden Dr. Nazım ve Dr. Şakir Türkçülük fikriyatının öne çıkarılmayıp “hürriyet, birlik, anayasa ve Osmanlılık kavramları ile düşüncelerini gerçekleştirmeye çalıştıklarını Sezai Bey’e göndermiş oldukları mektupta açıkça ifade etmişlerdir. “...Zannederiz ki sevimli ifadenizle hem bu biçare Müslümanlar ikaz edilir, hem de daha ziyade taraftar peyda edilmiş olur. Bütün emel Adriyatik denizinden Çin’e kadar olan topraklarda bir “Türk İttihadı” meydana getirmektir.”⁵⁵

Ahmet Yıldız, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gelişim sürecini ve ideolojik düşünsel yapısını şöyle açıklamaktadır; “Diyaneten Müslüman, heyet-i içtimaiyece Osmanlı, Kavmiyetçe Türk olmak.”⁵⁶

Son olarak Hans Lukas Kieser göre Türkçülüğün ortaya çıkışı; “Osmanlı'nın çok milletli bir arada yaşamaya yönelik bütün inançları kapı dışarı etti. Küçük Asya'nın bir “Türk yurdu”⁵⁷ olduğunu tezine dayanmaktadır.

⁵⁴H. Bozarslan. (2018). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.237

⁵⁵Y. Semiz. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası. *Dergipark*, 1-28. s.6

⁵⁶A. Yıldız. (2016). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.76-77

⁵⁷H. L. Kieser. (2021). *Talat Paşa*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.29

2.1.2. Ziya Gökalp ve Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Balkan Savaşları'ndan sonra hâkim olan Türkçülüğün, aydın ve düşünürlerce dile getirilen kültürel Türkçülük girişimlerinden ideolojiye evrimi 1910 yılında gerçekleşmiştir. Entegrasyon ideolojilerinin uygulanabilirliğinin cemiyet seçkinlerince reddedilmesinin yılı olan 1910 ve 1911 yılları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin parti programının Türkçülüğe geçiş yaptığı yıllar olmuştur.

Türkçülüğün siyasal ideoloji olarak itici güç haline gelmesi ve İttihat ve Terakki kadrolarının bu düşünceyi partinin merkezine yerleştirmeleri Mehmet Ziya Gökalp'in katılımı sonrasında gerçekleşmiştir. Ziya Gökalp ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birlikteliği, İstanbul'da Baytar Mektebi'nde okuduğu sırada İshak Sükûti ve İbrahim Temo aracılığıyla cemiyete katılım sağlamış olduğu 1896 yılından, Cemiyet'in Diyarbakır delegesi olarak kongrelerinde faaliyet gösterdiği ve merkez komiteye kadar yükseldiği 1909 yılına dayanan uzun bir birlikteliği kapsamaktadır.

Diyarbakır doğumlu Ziya Gökalp lise yıllarında kentte yaşanan kolera salgını nedeniyle görevli olarak gelen Doktor Abdullah Cevdet Bey ile tanışmasından sonra fikri olarak etkilenmiş ve evlilik ile okula devam edememenin yaratmış olduğu bunalım sırasındaki intihar girişimden kurtarılmasını sağlamıştır. 1896 yılında İstanbul'da Baytar Mektebi'ne başlayan Gökalp, "Abdullah Cevdet ile tanışıklığı vasıtasıyla cemiyet kurucularından İbrahim Temo ve İshak Sükûti gibi isimlerle ilişki kurar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne resmen katılmıştır".⁵⁸ İstanbul'daki saray karşıtı faaliyetlerden dolayı Diyarbakır'a sürgüne gönderildiği 1900 yılından itibaren memur olarak yaşamına devam eden Gökalp, 1908 Devrimi sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesinin kurulmasında öncü olur. 1909 yılında Cemiyet'in Selanik Kongresi'nde Diyarbakır delegesi olarak katılım sağlayan Ziya Gökalp, fikirlerinin İttihat ve Terakki seçkinleri tarafından benimsenmesi sonrasında merkez yönetim kuruluna yükselmiştir.

Ziya Gökalp'in İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri tarafından düşünsel lider olarak görülmesi, Gökalp'in dağılmakta olan imparatorluğu Osmanlıcılık ve

⁵⁸K. Ünüvar. (2020). Ziya Gökalp. T. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.28

İslamcılıktan ayrı olarak ancak uygulanması gerekenin Türkçülük politikası olduğunu benimsetmesi sonrasında gerçekleşmiştir. Gökalp'in Osmanlıcılıktan ve İslamcılıktan ayrı olarak tasarladığı Türkçülük fikriyatının oluşumu ilk olarak Diyarbakır'da yaşadığı yıllar içinde Abdullah Cevdet'in organizmacı sosyolojisi ve materyalist düşünce yapısından etkilenmesiyle başlamıştır. Organizmacı sosyolojik düşünce yapısına göre toplum, bir bedenin parçaları ile eşdeğer olarak görülmekte ve toplumu oluşturan unsurlar ile organlar arasında bağ kurma üzerine kurulu bir düşünce biçimi olmuştur. Gökalp bu düşünceden hareketle ilerleyen yıllarda İttihat ve Terakki yöneticilerine sunduğu toplum tasarımı organizmacı sosyolojinin Osmanlı toplumuna uyarlanması, anasırların kimi özelliklerinin "hastalık" olarak nitelendirilmesi ve cerrahi müdahale sahası olarak görülmesini İttihat ve Terakki yöneticilerine benimsetmiştir.

1909 yılında merkez komiteye geçtikten sonra düşünsel çalışmalarına Selanik'te devam eden Gökalp, Fransız sosyolojisinden oldukça etkilenmiş, Emile Durkheim'ın eserleri kendi sosyolojik düşünce biçiminin altyapısını oluşturmuştur. Kerem Ünüvar, Ziya Gökalp'in düşüncelerinin genel hatlarını iki aşamalı olarak formüle etmektedir. "Durkheim'ın toplumların oluşumunda etkin rol biçtiği din, gelenek ve değerlere referansla imparatorluk toplumunun kurtuluşunun Türkçülük ideolojisiyle bütünleştirdiği "dil ve ırk birliğine dayalı kabile toplumundan din birliğine dayanan ümmete, oradan da hars ve uyarlıkla tanımlanan ulusa erişilmektedir."⁵⁹ Bu tanımlama François Georgeon'a göre; Gökalp'in "uzun süre ümmetin türevi olan ulus anlayışına sadakatten,"⁶⁰ İslam dinini Türk kimliğinin oluşumunda ikincil bir konuma alarak, ulusal din ve ulusal kültür ile Batı medeniyetinin örnek alınarak kendi kimliklerinin inşa edilebileceğini öne sürmesiyle değişime uğramıştır.

Georgeon Ziya Gökalp'in bu zihinsel dönüşümünü Fransız ulus anlayışından Alman ulus modelinin örnek alınmasının tercihi olarak yorumlamıştır. Georgeon'un tanımlamasına göre; "Kültürel ve etnik zatiyet (mevcutluk) olarak ulus düşüncesi dil ve kültür aracılığıyla bir millete aidiyet düşüncesini Türk dünyasının durumuna ve

⁵⁹K. Ünüvar. (2020). Ziya Gökalp. T. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* (s.28-35). İstanbul: İletişim Yayınları.s.31

⁶⁰F. Georgeon. (2013). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*.İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.91

bireylerin ulus haline gelmiş bir siyasi ve kültürel zatiyete özgür katılımına dayalı Fransız ulus anlayışından daha uygundur.”⁶¹

Taha Parla tarafından ise Ziya Gökalp’in toplum tasarımı; “Durkheim solidarizmi, kültürel Türkçülük ve ahlakçı tasavvuf”⁶² olarak düşünülmüş bir düşünce biçimi olarak ifade edilmektedir.

Ziya Gökalp Batı toplumunun sadece gelişmiş yönlerinin alınarak kendi milletinin gelenekler, kültürel ve dini diğerleri ile birlikte yorumlaması, Tanzimat’tan beri süre gelmiş olan birey merkezli liberal Batılılaşma modelinin korporatist ve solidarist Batılılaşma modeline dönüşümünü de içermektedir. Batı’nın bireyci toplum yapısına benzeyen toplum yapısı yerine dayanışmacı, kolektif bir toplumu İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerine öneren Gökalp, devletin ekonomik ve siyasal yönlerde Türkleşmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Ziya Gökalp Türkçülüğün ortaya çıkış nedenlerinin imparatorluğun korunması duygusuyla gecikmeye uğradığını ve en sonunda Balkan Savaşları’nın bunu ortaya çıkardığını yazmıştır. Nevzat Köseoğlu, Gökalp’in kaleme aldığı yazılarında Gökalp’in Osmanlılık düşüncesine ilişkin; Türklerin devletin bekası adına bugüne kadar hep sessiz kaldığını ve bu yüzden de Türklüğün geri kaldığını iddia etmekle beraber, Tanzimat’ın ve Osmanlılığın asıl mağdurunun Türkler olduğunu sunmaktadır. Gökalp’in Osmanlılık düşüncesini mahkûm ettiğini onun sözleriyle açıklamaktadır. “Ayrıca Osmanlılık adıyla takındığımız bu yalancı örtüyü atmadıkça, Türkler hiçbir unsura samimiyetimizi kabul ettiremeyecekti.”⁶³

Gökalp ayrıca Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak adlı eserinde imparatorluktaki Türk tanımını ve Türklüğün gelişim sürecini devlet-millet bağlamında bir özdeşleşme süreci olarak görmüştür. Gökalp’e tanımlamasına göre; “Türkler ‘milliyeti’ vaki bir millet olan devlet ile bir manada telakki ettikleri için içtimai ve iktisadi mevcudiyetlerinin tereddidi etmekte (yozlaşmakta) olduğunu bilmiyorlardı. İşte bu gidişle Anadolu’da bile halk yahut ahali ifretinde bir Türklük kalmadı. Türkler

⁶¹F. Georgeon. (2013). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.98

⁶²K. Ünüvar. (2020). Ziya Gökalp. T. Bora içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* (s.28-35). İstanbul: İletişim Yayınları.s.33

⁶³N. Köseoğlu. (2020). Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri. B. Tanıl içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* (s. 209-225). İstanbul: İletişim Yayınları.s.221

memur ve rençber sınıflarına intişar ettiler.(sınırlı kaldılar) Türklük içtimai manasıyla rençberlik demek oldu.”⁶⁴

Yaşlı’ya göre Ziya Gökalp’in Türk milletçiliğinin gecikmeli ortaya çıkış nedeni Gökalp’in tanımlamalarıyla belirli gerekçelere dayalı gerçekleşmiştir. “Milliyet ideali önce Müslüman olmayanlarda sonra Arnavut, Araplarda en son da Türklerde ortaya çıktı. Türklerin en sona kalması nedensiz değildir. Osmanlı Devleti’ni Türkler kurmuşlardı. Devlet “olan bir millet” (nation de fait), milliyet ideali ise “olması istenen milletin” (nation de volonte) özü demektir. Türkler, önceleri sezgisel bir ileri düşünmeyle bir ideali için bir var olanı tehlikeye düşürmekten çekinmişlerdi. Bunun için Türk düşünürleri “Türklük yok Osmanlılık var.” diyorlardı”⁶⁵ şeklinde özetleyen Gökalp, Nevzat Köseoğlu’nun da eserinde dikkat çektiği “nihayet bu üç sebebin sevgiyle Türklük mefkûresi infilak etti”⁶⁶ sözleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yeni yol haritasının Türkçülük olacağını ifade etmiştir.

1912 yılında Balkan Savaşları ile imparatorluktaki ittifak-ı anasır politikasının uygulanamayacağını İttihatçı yöneticiler tarafından kabulü Ziya Gökalp’in sunmuş olduğu yeni yol haritasına uygun olarak bir toplum inşasının gerekliliğinden hareketle girişimlerde bulunmuşlardır.

Ziya Gökalp, Balkan Savaşları’ndan çıkan muhacir ve Balkan kökenli İttihat ve Terakki seçkinlerine yol gösterici olmuş, 10 Mayıs 1911 yılında yayımlanan “Yeni Hayat” makalesiyle Balkan coğrafyasından göçertilmiş Türk, Müslüman ve cemiyet seçkinlerine yeni bir iktisat, estetik, felsefe, ahlak, hukuk, siyaset ve aile ile medeniyet kurmayı önermiştir. Osmanlıcılık ve İslamcılığın Türklük üzerine örtülmüş bir örtü olduğunu ve bunların reddiyesi ile Müslüman Türk milliyetçiliğinin yaratımını gerçekleştirmeye çalışılması gerektiğini anlatmıştır.

Ziya Gökalp yeni Türklük tanımında; Türklüğün merkeze alındığı, Avrupa’nın bilimsel ve teknolojik gelişimine açık, yetiştirilme tarzının Türklük odaklı yurttaşlık esasına dayalı, İslam’ın toplumsal dayanışmadaki rolü ve yabancı etkide kalan saray

⁶⁴Z. Gökalp. (2014). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat. S.15-16

⁶⁵F. Yaşlı. (2014). *Kinimiz Dinimizdir, Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Yordam Kitap. s.4

⁶⁶N. Köseoğlu. (2020). Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri. B. Tanıl içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* (s. 209-225). İstanbul: İletişim Yayınları.s.221

edebiyatına karşı halk edebiyatındaki Türklüğün benimsenmesi ve inşası olarak ortaya çıkmıştır. Emilie Durkheim tarafından geliştirilen "dayanışmacılık" modelini Osmanlı toplumuna uyarlayarak bireyci Liberalizm ve sınıfsız toplum hedefli Marksizm'e karşı mesleki ayırımına dayalı ve bu meslek örgütlerinin dayanışması odaklı Solidarizm düşüncesini benimsemiştir. François Georgeon Gökarp'ın bu yeni Türklük tanımını; "Türk toplumu üç temel unsurun yani Türklük, İslam ve modernitenin birleşiminin seçkinler ile halk arasındaki ilişkiye güvenme"⁶⁷ olarak açıklamaktadır.

Ziya Gökarp'ın Türklük tanımı aynı dili konuşan, aynı ahlaki ve dinsel normlara bağlı insanların oluşturduğu cemiyet olmakla beraber, her milletin dinsel ve etnik kimliğini barındıran entegrasyon ideolojisi olan Osmanlıcılıktan farklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Arnavut, Kürt, Arap, Laz, Boşnak gibi Türk olmayan diğer etnik grupların toplu olarak tanınmamasını beraberinde getirmiştir. Köseoğlu, Ziya Gökarp'ın Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerindeki millilikten yoksunluğu Türklüğün eklemlenmesiyle uygulanabileceğini ortaya koymaktadır. Ziya Gökarp'ın sözlerinden anlaşılacağı üzere Türklerin kendi etnik kimliklerini korumaları ve diğer anasırlar üzerinde uygulamalarını savunduğunu dile getirmektedir. "Türk gençliği kendi milli ülküsüne sahip çıkmazsa, İslamlığında Osmanlılığında mahvolacağını anladı. Diğer unsurlarda milliyetler teşekkül etmişken Türklerin şuura gelmemesi, Türk gençlerinin diğer unsurlar içinde asimile olma tehlikesini başlatmıştı."⁶⁸

Benzer diğer bir örnekte Üngör, Gökarp'ın Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak eserinde sözlerinden diğer milletlerin tek bir etnisitede toplanması gerekliliğini açıklamaktadır. "Bir millet, aynı tarzda yetişmiş insanlardan meydana gelmiş bir gruptur ve aynı dili kullanarak bir araya gelir. İnsanlar aynı yetişme şartlarında olan ve aynı dili konuşanla bir arada olmak ister, yoksa aynı kanda olanlarla değil... Kültürünü paylaşmadığı bir toplumda yaşayan kişi sefil duruma düşer. Bu durum onu intiharlara ve çılgınlığa sürükler, hastalık sahibi olmasına yol açar. Örneğin, ırksal olarak Türk olmayan dindaşlarımız yetişme tarzları ve aynı kültüre sahip olma

⁶⁷F. Georgeon. (2013). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.99

⁶⁸N. Köseoğlu. (2020). Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri. B. Tanıl içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* (s. 209-225). İstanbul: İletişim Yayınları.s.221

yönünden tümüyle Türk ruhuna sahiptirler... Yetişme tarzları yönünden başka bir toplumda yaşamazlar ve Türk olanın dışında başka bir ideale hizmet edemezler.”⁶⁹

Bozarslan, Gökalp’in Yeni Hayat eserinde ifade ettiği; ‘‘Her ferdinde mefkûre bir, lisan, adet, din birdir... Hududunda evlatları seve seve can verir.”⁷⁰İfadeleri ve Kieser’e göre Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak merkezli üçlü sacayağına oturtulan yeni toplumunun; ‘‘Batı’nın ilmini ve medeniyetini iktisap ettiğinde İslam’ın ve Türk ırkıyla kültürünün üstünlüğünü hayata geçirerek bölünmez bir bütün olacağı’’⁷¹tasarımına dayandığı tespitinde bulunmaktadır.

Ziya Gökalp’in cemiyetin yeni yol haritasının oluşumunda tarihin ve toplumun yeniden inşa edilmesi girişimleriyle Türk uluslaşma sürecine Gayrimüslim anasırlar imparatorluk içerisinde ait olmadıkları ve olamayacakları bir kategoriye indirgenerek dışlanmış, Müslim etnik anasırlar ise Türklüğün toplumsallaştırılması ve demografik müdahaleler yoluyla kabul ettirilmeye çalışılmıştır.

Ziya Gökalp’in türdeş olmayan grupların dışlanmasını getiren anlayış imparatorluğa yabancı bir uygulama olmamakta, nüfus müdahaleleriyle ulus devlet yaratımı Balkan ulus devlet modelinin benzeşimi olmuştur. Balkan ulus devlet oluşumuna örnek Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan, Yunanistan ve Makedonya bölgelerinde etnik türdeşliğe gidilmesi Balkan Savaşları’ndan sonra cemiyet seçkinlerinin etnik mühendislik uygulamalarına başvurmasına gerekçe oluşturmuştur. Bu durum 1912 sonrasında Osmanlı demografik yapısının yeniden düzenlenmesini, buna uygun olarak etnografik araştırmaların yapılmasını zorunlu kılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimi ilk olarak 1913 ve 1914 yılları arasında Trakya ve Ege bölgelerindeki nüfus dağılımını organize etme ve etnik homojenliğin sağlanması doğrultusunda Rum anasının göçertilmesi uygulamalarına başvurmuştur.

Bunu yanı sıra Ziya Gökalp’in Türklük tasarımı Türk ulusal burjuva sınıfının eksikliğini de ortaya koymuş ve İttihat ve Terakki seçkinleri iktisadi açıdan kapitalist Türk sınıfının yaratımını yaşamsal önem olarak görmüştür. Balkan uluslaşma sürecinde

⁶⁹U. Ü. Üngör. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.82-83

⁷⁰H. Bozarslan. (2018). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.238

⁷¹H. L. Kieser. (2021). *Talat Paşa*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.35

burjuvazinin köylü ve ruhban sınıfı ile olan etkileşimden doğan bir kolektif yapıya dayanması, Türk milliyetçiliğinin burjuvaziye dayanan bir akım olmadığını ortaya koymakla beraber, İslam düşünce yapısına aykırı ve karşıtı olarak şekillenmek zorunda kalmıştır.

İttihat ve Terakki seçkinlerinin ulusal burjuvazinin oluşturulması gerekçeleri Türklüğün yaratımı ile ilgili sınırlı olmamakta, imparatorluk içerisindeki ekonomik faaliyetlerin Rum ve Ermeni sermayelerinin kontrolünde olması ve Osmanlı Bankası'nın Batılı ülkelerin imparatorlukta Gayrimüslimler aracılığıyla kontrol edilmesinden duyulan rahatsızlıklar önemli nedenler olmuştur. Ziya Gökalp'in yazılarında ifade etmiş olduğu sözler ile ekonominin Türkleştirme nedenlerini ortaya koymaktadır. "Memleketimizde kuvvetli bir hükümet teessüs edememesi Türklerin iktisadi sınıflardan mahrumiyeti yüzündendir. Hangi millete iktisadi sınıflara hükümet istinat ederse orada hükümet gayet kuvvetli olur. Milli mefkûrelerden mahrumiyet Türkleri milli iktisadiyattan mahrum ettiği gibi, lisanın sadeleşmesine, güzel sanatlara mani oldu. Bunlardan başka milli mefkûre olmadığı şimdikiye kadar Türk ahlakı da ferdi ve ailevi bir şekilde kaldı."⁷²

Bu gelişmeler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kapitalist Türk sınıfının oluşturulması, ekonominin Türklerin kontrolüne alınması, şirketleşme ve kooperatiflerin kurulması girişimleriyle sonuçlanmıştır. Fatih Yaşlı, Zafer Toprak'ı işaret ederek 1914 ve 1918 yılları arasında imparatorlukta kurulan anonim şirket sayısının %123 oranında arttığını ve şirketleşme girişimlerinin büyük çoğunluğunda İttihat ve Terakki seçkinlerinin girişimci rolünde olduğunu ifade etmektedir.⁷³

Fatma Müge Göçek imparatorluğun Avrupa devletlerine olan borçlarının ödenmesi amacıyla kurulan Deyun-u Umumiye 'nin iç gelirlerinin yabancı kontrolün geçmesi ve "1914 yılı itibarıyla imparatorlukta yatırımların Rumların %50'sini, Ermenilerin %20'sini, Osmanlı Türklerinin %15'ini, yabancı yatırımcıların %10'unu, Yahudilerin %5'ini elinde olmasının,"⁷⁴ İttihat ve Terakki yönetiminin ekonominin Türkleştirilmesi gerekçeleri olduğunu tespit etmektedir.

⁷²Z. Gökalp. (2014). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat. S.16-17

⁷³F. Yaşlı. (2014). *Kinimiz Dinimizdir, Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Yordam Kitap. s.45

⁷⁴F. M. Göçek. (2020). Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliği'nin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım. T. G. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* (s. 63-76). İstanbul: İletişim Yayınları.s.67

Yine Göçek'e göre;''1914 yılında imparatorluğun Avrupa devletlerine yarısı hükümet harcaması olan 500 milyon sterlin değerindeki borcunun tahsil edilmesi sürecinin Düyun-u Umumiye 'deki Gayrimüslim Rum ve Ermeni anasır aracılığı ile yapılmak istenmesi, İttihat ve Terakki seçkinlerinin Türk burjuvazisinin yaratımını destekleyen''⁷⁵önemli bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinleri, Rum ve Ermeni anasırlar aracılığı ile imparatorluğun gelirlerine el konulması ve azınlıkların kendilerini Avrupa kontrolünde milletler olarak görmelerinin ekonomik müdahaleler ve tehlike olarak nitelendirmelerine neden olmuştur. Cemiyet, savaş koşulları ve ekonomik iflastan hareketle ''milli vatanda'' 1913 ve 1914 yılında Rum anasırın, 1915 ve 1916 yılları arasında Ermeni anasırın tehcir yoluyla gönderilmesini sağlayarak kalan sermaye ile Türk kapitalist sınıfını yaratma yoluna gitmişlerdir.

2.2. Alman Ekolü

2.2.1. Siyasal ve İdeolojik Etkiler

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ekonomik ve askeri noktalarda Fransız ve İngiliz etkisinden çıkışı Abdülhamid rejimi yıllarında yaşanmakla birlikte, imparatorluğun ekonomik ve askeri modernizasyonu Alman İmparatorluğu ile yaşanan yakınlaşma sonucuna gerçekleşmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde yapılan ve yapımının Alman şirketlerine verildiği Hicaz ve Bağdat demiryolları projeleri bu yakınlaşmanın sonucunda olmuştur. Dönem itibarıyla Alman İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret hacmi büyümüş, 14,5 milyon marktan 182 milyon marka yükselmiştir.

Modernizasyon ve ekonomik yakınlaşmanın yanı sıra Osmanlı ordusunun diğer Avrupa devletlerinin sahip olduğu modern orduya sahip olması gerekliliği, Sultan II. Abdülhamid'in Alman Von Der Goltz Paşa'yı 1883 yılında Harbiye mektebine atamasıyla yeni bir döneme girilmesine neden olmuştur. Von Der Goltz Paşa ve beraberindeki askeri heyet, Osmanlı askeri eğitim sisteminin yeniden düzenlenerek modernleştirilmesi ve müfredata yeni stratejiler, istatistik, kartografi derslerinin

⁷⁵F. M. Göçek. (2020). Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliği' nin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım. T. G. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* (s. 63-76). İstanbul: İletişim Yayınları.s.67

eklenmesiyle yetişen yeni kuşak subayların üzerinde oldukça etkili olmuşlardır. Goltz Paşa ve ekibinin on beş yıl yürüttüğü çalışmalar sonucunda yetişen yeni subay kuşağı, Osmanlı ordusunun yönetim kademesine gelecek kuşağının çeyreğini oluşturmuştur. Yetişen yeni kuşağın büyük bölümü İttihat ve Terakki Cemiyeti kadrolarını oluşturmuş ve bu kuşak üzerindeki Goltz Paşa etkisi ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Von Der Goltz Paşa görevini tamamladıktan sonraki subaylar üzerindeki etkisi Almanya’da kaleme aldığı raporlar, makaleler ve kitapların Türkçeye çevrilmesiyle büyük değişim yaratmış, genç subaylar Goltz Paşa’nın eserlerini doktrin olarak görmüşlerdir. Almanya’da yayımlanan ve Osmanlıca çevirisi Devlet-i Aliye’nin Zaaf ve Kuvvetleri eseri İttihat ve Terakki kökenli subaylar arasında büyük ses getirmiş, imparatorluğun yeni yol haritasında Goltz Paşa’nın önerileri kuvvetli bir öneme sahip olmuştur. Fuat Dündar Von Der Goltz Paşa’nın yazılarıyla imparatorluğun gelişimi hakkında önerilerde bulunduğunu, Balkan coğrafyasının kaybedilmesinin dezavantajlarının avantaja çevrilmesini ve imparatorluğun merkez ve ekseninin değiştirilmesiyle yeniden kuvvetlenebileceğini İttihat ve Terakki seçkinlerine benimsettiği tespitinde bulunmaktadır.

“Türkiye (‘de)...geniş ve hantal bir devlet yerine daha küçük fakat daha kuvvetli bir medeni devlet zuhura gelmelidir. Doğuda (Osmanlı) gerçekleşen ya da gerçekleştirilmesi gereken işte böyle bir süreçtir. Daralan memlekette yani Anadolu ve Rumeli’de daha birçok kıymetli fütuhathar yapılabilir. Yukarı Arnavutluk... Zeytun Ermeni Bölgesi... Havran Dürzi Dağları... bilhara Dersim taraflarında Hakkâri’de Musul, Bağdat ve Basra muhtelif cihetlerinde... Balkan yarımadasında hudut tahsisinden ne çıkar? Devletin zayıf bir Bizans devletinden kuvvetli bir Türk-Arap devleti haline dönüşmesi duruma göre çok daha müsaittir. ...Milli yapıyı iç meselelere yöneltmek, terk edilmek istenmeyen Avrupa Devleti muazzaması rolünü akıldan çıkarmak, Anadolu vilayetlerinin maddi ve manevi gelişmesine zihin yorarak... ilmi çalışmalara merkez (haline getirmek), Arabistan eyaletini mahalli kuvvetler vasıtasıyla yönetip müdafaa eylemek... göçebe yaşayanları yerleştirip. ...Başkenti... Türk ve Arap hududuna yakın mesela Konya veyahut Kayseri’ye veya daha ileriye güneye nakletmelidir. Osmanlı Devleti’nin zaafı memleketin çok küçük olmasından değil, bilakis muhafazası için buanda mevcut olan kuvvete nispetle bugün bile çok geniş bulunmasından dolayıdır.”⁷⁶

⁷⁶F. Dündar. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.64-65

Goltz Paşa ve beraberindeki Alman askeri heyetin İttihat ve Terakki seçkinleri üzerindeki etkisi yaşanan Balkan Savaşları'nın ardından oldukça artmıştır. Balkan Savaşları'nda alınan ağır mağlubiyetin ardından imparatorluğun büyük oranda insan, toprak ve ekonomik kayba uğraması, 1913 yılında iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti kadroları, Fransa, Rusya Britanya'nın bulunduğu Düvel-i Muazzama karşısında Almanya ile ittifak ile yapmasını ve ordunun kontrolünün Alman askeri ekipleri tarafından tanzim edilmesini beraberinde getirmiştir. İlk olarak 1913 yılında 42 kişilik Alman askeri heyeti getirilerek olası savaşa karşı ordunun düzenlenmesi sağlanmak istenmiştir. Kritik noktalara gelen önemli subaylar Otto Liman von Sanders, Erich Falkenhayn ve daha önce görev almış Colmar von der Goltz Paşa'dır.

Almanya'nın imparatorluğun politik ve askeri sürecine etkisi 28 Temmuz 1914 yılında başlayan Dünya Savaşı'ndan çok kısa bir süre sonra 2 Ağustos 1914 yılında ittifak anlaşması imzalamasıyla birlikte daha yoğun bir şekilde kendisini göstermiştir. İttifak ile imparatorluk topraklarının Alman himayesine alınması, ordu genel komutasının Alman generallere bırakılması, savaş finansmanının Almanlar tarafından sağlanması ve İttihat ve Terakki seçkinlerinin olası dış müdahalelerin önüne geçilmesi açısından ekonomik ve siyasal bağımsızlığı olanaklı kılmıştır. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın anılarında ifade ettiği sözlerle Alman ittifakının cemiyet ve imparatorluk üzerindeki etkilerini özetlemektedir. ‘‘Fakat bizim düşüncemiz bir genel savaşın çıkmayacağı ve bizimde bir kere bu anlaşmaya girmekle, artık devletimizi her türlü tehlikeden korumuş olduğumuza inanıyorduk. Bütün Osmanlılar Türkiye'nin yenilmeyen bir Almanya ve Avusturya Macaristan birliğinde varlığını ve bağımsızlığını koruyacağına inanıyorlardı.’’⁷⁷

2.2.2. Ekonomik Etkiler

Alman ekonomik ekolünün imparatorluk üzerinde etkili olması, İttihat ve Terakki Cemiyeti' nin kuruluş ve 1910 yılına kadar olan süreçte Fransa ve Britanya devletleriyle gelişmiş olan ilişkilerinin iktisadi açıdan liberal ve siyasal açıdan meşruti yönetim eksenli ilkelerinin terk edilmesiyle başlamıştır. Balkan Savaşları'ndan sonra uluslararası konjonktürün cemiyet ideolojisini ve yönetim anlayışını ters yüz etmesi, Fransız ve Britanya yanlısı ekonomik ve siyasal modellerin yerinde Alman ekonomik

⁷⁷A. Kabacalı, (2021). *Talat Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.31

ve siyasal modelinin örnek alınmak istenmesi ve Türkçülüğün yükselmesiyle sonuçlanmıştır. François Georgeon, Avrupa'nın devletin ekonomik faaliyetlerinin önemli bölümünü kontrol etmesini ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ekonomik model olarak Almanya'nın örnek alınmasını "liberalizme karşı Alman ekonomi modeli olan korporatist milli iktisadın uygulamaya konulmak istenmesi" şeklinde açıklamaktadır.⁷⁸

Balkan Savaşları'ndan sonra gerçekleşen yakınlaşma ve Dünya Savaşı öncesi yapılan ittifak anlaşması imparatorluğun yalnızca askeri anlamda Alman etkisinde kalmasına neden olmamış, önceki yıllarda cemiyet seçkinleri ve imparatorluk düşünürlerini tarafından dile getirilen Alman birliğinin siyasal ve ekonomik yönden örnek alınmasını da beraberinde getirmiştir. Cemiyetin yeni dönemde teritoryal kayıplar ve yabancı sermayenin imparatorluğa nüfuz etmesinin ekonomik bağımsızlığı tehlikeye düşüreceği düşüncesi ile liberalizmden uzaklaşıp ittifak ülkesi Almanya'nın milliyetçi iktisat modelinin etkisinde kalmıştır. Milli iktisat politikasında Alman etkisinin yoğun olmasının diğer nedenleri savaşlar ve düşünürlerin milliyetçi ekonomi politikasına yönelmesiyle birlikte Friedrich List tarafından geliştirilen ekonomi politikasını incelemeleri sonrasında gerçekleşmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ideoloğu Ziya Gökalp'in Türk toplumsal yapısına yönelik önerilerinin yanı sıra ortaya koyduğu milliyetçi iktisat modeli de sosyalist ve liberal ekonomik modellere karşıt bir model olmuştur. "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" miti ile tarif edilen liberal ekonomi doktrininin ortaya çıkardığı atomist birey ve toplumun imparatorluk içerisinde milli duygulardan yoksun bir yapı oluşturacağı çıkarımı nedeniyle karşı çıkmakta ve milli iktisadın ancak topluma uyumlu olabileceğini ifade etmiştir.

Ziya Gökalp, Türk toplum yapısının yeniden inşasının ancak Almanları örnek alarak tesis edilebileceğini, Alman birliğini sağlayan kültürel birlik, milli birlik ve siyasal birliğin inşa edilmesiyle başarıya ulaşılabileceğini öne sürmüştür. Kültür ve dilsel alandaki birliğin Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa'nın edebi eserleri, ekonomik ve siyasal birliğin savaş sürecinde tesis edilmesi gerektiğini yazılarında ifade etmiştir. Ziya Gökalp'in ekonomik alanda Alman etkisinde kalmasının nedeni, Alman

⁷⁸F. Georgeon. (2013). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.33

ekonomist Friedrich List'in geliştirmiş olduğu korumacı ekonomi modelinin en uygun model olduğunu düşünmesi sonrasında olmuştur.

Friedrich List, her ülkenin gelişim sürecinin farklı olmasından kaynaklı liberal iktisat modeline ülkelerin gelişmesine aynı etkide bulunamayacağı düşüncesiyle karşı çıkmış, milli iktisadın gelişime açık ülkelerde korumacı rolü nedeniyle başarılı olacağını savunmuştur. Tarım ve sanayi kollarında atılım göstermek isteyen ülkelerin kendi pazarlarını gümrük uygulamalarıyla koruması ve daha sonra serbest piyasada rekabet edecek düzeye gelmesi gerektiğini belirtmiştir. Üretim merkezli bir iktisat modeli ortaya koymaktadır. Ziya Gökalp bu düşüncelerden hareketle önerdiği ekonomik modelde devletin düzenleyici rolde olduğu, sınıf çatışmalarının olmayacağı, dayanışma ve üretim merkezli milli iktisat modelini savunmuştur.

Zekeriya Demir, Ziya Gökalp gibi Friedrich List etkisinde olan Tekin Alp'in, İslam Mecmuası'nda kaleme aldığı yazılarında Alman ekonomik modelinin yararları üzerine yazılar yazdığını ve Friedrich List'i Almanların "İktisadi Bismarck'ı"⁷⁹ olarak betimlediğini ifade etmektedir. Tekin Alp List'in önerdiği dayanışmacı ekonomik modelin merkez alınarak liberal bireye karşı toplumcu bireyin yaratımıyla Türk toplumunun değişebileceğini yazılarında ifade etmiştir.

2.2.2.1. Milli İktisat Politikalarına Etkisi

İttihat ve Terakki seçkinlerinin yeni yol haritasında iktisadi anlamda milliyetçiliğin ve ekonominin Türkleştirilmesi düşüncesinin yerleşmesi, Yusuf Akçura, Parvus Efendi, Ziya Gökalp, Tekin Alp gibi düşünürlerin etkisiyle daha fazla benimsenmiştir. Milli iktisadın yaratımı ve buna uygun üretim modeli ile yeni idari teşkilatlanma biçiminin geliştirilmesi önerileri düşünürler tarafından kaleme alınmıştır. Cemiyet seçkinleri, François Georgeon'un ifadeleri ile şöyle konumlandırılmaktadır; "milletlerin içinde patriklerin ya da hahamların oynadığı benzer bir rolü Türkler için oynamaya çalışmak yani bir dayanışma ağı odağı oluşturmak."⁸⁰

İttihat ve Terakki seçkinleri Osmanlı ekonomik yapısının da reform edilmesi gerektiği düşüncesiyle imparatorlukta "milli ekonomi" ve "milli burjuvazi"

⁷⁹Z. Demir. (2021). İttihat Terakki Dönemi İktisat Politikaları Tartışmaları. *Dergipark*, 1-41. s.21

⁸⁰F. Georgeon. (2013). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.s.2

oluşturulmasını hedeflemiştir. Balkan toplulukların kaybı sonrasında başlayan yabancı malların boykot edilmesi, imparatorluk içerisinde burjuva sınıfının olmayışı ve iktisadi liberalizmin imparatorluğun bağımsızlığını kaybetmesine neden olduğu görüşü ‘‘milli burjuvazi’’, ‘‘milli iktisat’’ yaratımının İttihat ve Terakki yönetimince yapılmasının nedenleri olmuştur. Ekonomik bağımsızlığın Türk burjuvazisi ile sağlama düşüncesi, yeni toplum tasarımı İttihat ve Terakki seçkinlerinin yüzlerini Türk diline, kimliğine ve ekonomisine dönmesi, Türk bürokrat ve askeri burjuvazisi ile Gayrimüslim anasının oluşturduğu burjuvazi arasında bir çatıma alanının doğurmuş, Türk kapitalist sınıfının yükselmesinin ancak Hristiyan burjuvazisinin bastırılmasıyla sağlanabileceği düşüncesini hâkim kılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinleri ayrılıkçı milliyetçiliğin ekonomik etkileri içerisinde imparatorluğun Avrupalı devletlerce korunan imtiyazlı şirket ve azınlık gruplarına karşı Türkleri iktisadi hayata sokmak ve ekonomiyi Türkleştirmek amacıyla olduklarını 1913 Kongresi’nde şu sözler ile açıklamışlardır. ‘‘İttihat ve Terakki Fırkası milli iktisat siyasetinin bağımsızlığını zorlaştıran ve yabancılarla ilgili malî ve iktisadî imtiyaz ve ayrılıkları kaldırmaya çalışacağı gibi tüm kapitülasyonların da kaldırılmasını sağlamayı en kutsal amaç sayar.’’⁸¹

Bu düşüncelerden hareketle, İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerince ekonominin Türkleştirilmesi hedefi neticesinde, kapitülasyonlardan doğan imtiyazların kullanımıyla Avrupa devletlerinin yapmış olduğu bakılara son verilmesi öncellenmiştir. Bu hedef doğrultusunda 1913 yılında önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 1913 Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkati ve 1914 Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi ile sanayi kollarında milli atılımlar ön plana çıkarılmıştır. 1916 yılında şirketler ve kurumsal yazışmalarda Türkçe kullanımının zorunlu hale getirilmesi ve zorunluluğa uymayan şirketlerin el konularak devrinin sağlanacağı talimatnameler ile belirtilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yapmış olduğu bu uygulamalar ekonominin Türkleştirilmesi ve Türk hükümeti olma hamlesinin bir parçası olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyet’inin izlemiş olduğu ekonomi politikası ulusçuluk politikasının devamı olmakla birlikte 1914 ve 1918 arasındaki politika savaş ekonomisi politikası olmuştur. Savaşın Türk ekonomisinin kurulmasına yönelik avantajı bir durum

⁸¹Z. Demir, (2021). İttihat Terakki Dönemi İktisat Politikaları Tartışmaları . Dergipark , 1-41. s.18-19

sağlaması, 1 Ekim 1914 yılında kapitülasyonların kaldırılması, şirketler, demiryolları ve limanların millileştirilmesi gümrük uygulamalarıyla ithalatın ve ihracatın kontrol altına alınması gibi uygulamaların yapılmasını beraberinde getirmiştir. Bu hamleler ile imparatorluk içerisinde İttihat ve Terakki seçkinlerinin burjuva sınıfı olmasına neden olacak ekonomik girişimlerin Türk müteşebbislerce yapılması geliştirilmiştir. Feroz Ahmad İttihat ve Terakki seçkinlerinin politika, ekonomik ve Türkçülük politikalarının bir arada yürütülme sürecini şöyle açıklamaktadır; ”Anadolu’da yarı sömürgecilik statüsünü reddederek egemen bir ulus olma ve radikal reformlara girerek Almanya ve Japonya modeli ile süreci tersine çevirmeyi istemişlerdir.”⁸²

İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinleri ve düşünürlerinin Alman mili ekonomi politikasını örnek alarak oluşturmaya çalıştıkları ”milli iktisat” politikaları doğrultusunda ekonominin Türkleştirilmesi girişimleri, imparatorluğun en büyük gayrimüslim iki anasır grubu olan Rumlar ve Ermenilerin bu yeni kimlik ve iktisat sisteminden dışlanmalarına neden olmuştur. 1913 ve 1914 yıllarında Batı Anadolu ve Trakya Bölgesi’ndeki Rumlar mübadele ve zorunlu göç ile 1915 ve 1916 yıllarında Anadolu’daki Ermeniler tehcir ile gönderilerek yeni Türk kapitalist sınıfı yaratılması planlanmıştır.

Bilge Karbi, cemiyetin iktisadi açıdan liberalizmden, devlet merkezli politikaya geçmesi sürecinin Türk milliyetçiliği ile birlikte yaşandığını ifade eden yazısında Tarık Zafer Tunaya’nın önemli bir tanımlamasına yer vermektedir. Tunaya’ya göre; “önce Cavit Bey tarzı bir liberalizm, sonra “İktisadın Bismarkı” Friedrich List doğrultusunda sanayileşmeye yönelik, kapsamlı bir “milli ekonomi”, en sonunda da savaş ekonomisi.”⁸³

Benzer bir tanımlama François Georgeon tarafından yapılmakla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ekonomik ve siyasal değişim sürecini şöyle açıklamaktadır; “idari açıdan Jakoben ve merkezi, ekonomik açıdan azınlık ve Avrupa egemenliğine karşı milli iktisat”⁸⁴

⁸²F. Ahmad. (2017). *Modern Türkiye'nin Oluşumu İmparatorluktan Ulusa (1908-1923)* .İstanbul: Kaynak Yayınları. s.47

⁸³B. Karbi. (2020). İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat Siyaseti Ekseninde Almanya'nın Osmanlıya Nüfuz Politikası .*Dergipark*, 1-22. s.4

⁸⁴F. Georgeon. (2013). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*.İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.19

Sina Akşin İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin burjuva zihniyetinde olduğunu, ekonomideki temel amacının “Türkleri gelişmiş Avrupa düzeyine çekerek Türk toplumunu kapitalist burjuva toplumuna dönüştürmek”⁸⁵ olarak ifade etmektedir.

2.3. Anadolu’nun Homojenleştirilme Gerekçeleri

İmparatorluğun 1911 yılında Afrika ve 1912 yılında Balkan bölgelerini kaybetmesi, kozmopolitizmden homojenliğe evrimine ve göçler sonucunda Anadolu’da ulus-devlet organizasyonuna girilmesini beraberinde getirmiştir. Fuat Dündar Anadolu’ya yönelişin yalnızca İttihatçı seçkinler arasında dile getirilen bir organizasyon olmadığını ifade etmekle birlikte 1912 yılında Türk Yurdu Dergisi’nde düşünürlerin kaleme aldıkları yazılar önemli etkide bulunduğu değinmektedir. Örnek olarak Şahabettin Süleyman’ın kaleme aldığı bir yazısında Anadolu coğrafyası ile ilgili ifade ettiği sözleri İttihatçıların Anadolu üzerinde yapılması gereken uygulamalara dair önerilerden birisini oluşturmaktadır. “...bugün Anadolu, balta girmemiş bir orman gibi bakir ve tazedir. Onun sinesinde henüz sarf edilmemiş birçok kuva-yi hayatiye mevcuttur. ...Eğer mantıki bir usul ile o kıta-yı nefiseyi (Anadolu) ihyaya çalışırsak şüphesiz birçok felaketlerimizi tamir eylemiş...oluruz.”⁸⁶

Feroz Ahmad İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin Anadolu’yu dönüştürme planlarını daha eskiye götürerek dikkat çekici bir tespitte bulunmaktadır. “1908’den beri İttihatçılar toplumun bütün dokusunu topyekün dönüştürmenin çöküş halindeki yapıyı kurtarmak ve yenilemek için gerekli olduğuna inanmışlardı.”⁸⁷

Balkan muhacirlerinin ve İttihat ve Terakki seçkinlerinin dönüş yaptığı Anadolu coğrafyasına uzak kişiler olması, Anadolu’nun kapalı bir kutu olarak nitelendirmelerine ve keşfedilmesi gerektiğine inanmalarına neden olmuştur. Akçam’a göre; “İttihat ve Terakki’nin Anadolu’nun keşfedilmesi süreci ilk olarak Ege bölgesinden başlatılmış ve gayri-Türk unsurlardan arındırılma planı doğrultusunda tüm Anadolu sathında hayata geçirilmiştir.”⁸⁸

⁸⁵S. Akşin. (2016). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.56

⁸⁶F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.37

⁸⁷F. Ahmad. (2017). *Modern Türkiye’nin Oluşumu İmparatorluktan Ulusa (1908-1923)*. İstanbul: Kaynak Yayınları. s.54

⁸⁸T. Akçam. (2016). *"Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.37

İttihatçı seçkinlerin ve Ziya Gökalp'in Anadolu'nun keşfedilmesi gereken "terra incognita" (bilinmeyen ülke, bölge) olarak nitelendirilmesi nedeniyle etnik mühendislik girişimleri ve Türkleştirmenin yapılabilmesi açısından araştırmaya tabi tutulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Anadolu'nun Türkleştirilmesi projesi; Balkan topluluklarının etnik milliyetçiliği sonrasında katliam ve tehcir ile karşı karşıya kalan Müslüman etnik unsurlar olan Arnavutlar, Boşnaklar, Türkler ve Çingeneler'in imparatorluk içerisindeki topraklara yerleştirilmesi yeni nüfus sayımlarının, etnik dağılımların, demografik yapının bilinmesini ve yeni nüfus kompozisyonu oluşturma hedefiyle uygulanmaya çalışılmıştır.

Taner Akçam, İttihat ve Terakki yönetiminin iki temel hedef doğrultusunda homojenleştirme girişimlerinde bulunduğu dikkat çekmektedir. "Etnik Türk unsurunun merkeze alınarak devlete tehdit olarak görülen "ur" Hristiyanların tasfiyesi ve Türk olmayan Müslüman etnik grupların Türklüğe asimile edilmesinin"⁸⁹ gerçekleştirilmesidir. İttihat ve Terakki seçkinleri bu hedefler doğrultusunda demografik ve etnik yapı bilgilerinin toplanması zorunluluğunu ve toplumun bilimsel yöntemler ile inceleme sürecini başlatmıştır. Dünder, İttihatçıların karar alma süreçlerinde etkin rol oynayan İttihat ve Terakki liderlerinden Talat Paşa'nın Dünya Savaşı sırasında yabancı İngiliz görevlisine yönelik söylemiş olduğu "coğrafi durumumuz yönünden bir kaleyiz, hem de çok güçlü bir kale... Bizi Asya'nın içlerine süremezsiniz"⁹⁰ sözlerinin, cemiyetin savaş psikolojisinin de etkisiyle Anadolu'nun "gayrilerden" arındırılarak Türklüğe vatan haline getirilme amaçlarını açıklar nitelikte olduğunu göstermektedir.

2.3.1. Bilim Konseyi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve Türkçülük politikasının ideoloğu Ziya Gökalp, Anadolu coğrafyasının incelenmesi noktasında öncü rolünde olmakla birlikte özellikle doğu ve iç Anadolu bölgelerinin toplumsal yapısı hakkında bilgi sahibi olmayı gerekli görmüştür. Kendisinin sosyolog olması ve sosyolojinin toplum inşası ve Türkleştirmedeki rolünün uygulanabilmesi için toplumun tanınmasını olmazsa olmaz kabul etmiştir. Uğur Ümit Üngör, Gökalp'in İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri ile yaptığı bir görüşmede bu düşüncelerini şöyle aktarmaktadır. "Biz bir siyasi devrim

⁸⁹T. Akçam. (2016). "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar. İstanbul: İletişim Yayınları.s.37

⁹⁰F. Dünder. (2015). İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918). İstanbul: İletişim Yayınları.s.38

yaptık... Oysa en büyük devrim toplumsal devrimdir. Kültür alanında ve toplumsal bünyemizde yapacağımız devrimler en büyük ve en verimlileri olacaktır. Bu da ancak Türk toplumunun morfolojik (i  bölümlerinin) ve sosyolojik yapısını tanımakla olur. Bu kurumları incelemek üzere bilim gücü yüksek olan arkadaşlarımızı bu kutuyu a maları için gönderelim.”⁹¹

Bu düşüncelerden hareketle İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinleri ve Ziya Gökalp tarafından etnografyanın araştırılması ve bilgilerin elde edilip etnik mühendislik politikalarına başlatılması hareketine giri ilmi tir. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu noktada hem gelen muhacirlerin sevk ve isk nının sağlanmasıyla g   n kontrol edilmesi hem de demografik yapının T rkle tirme lehine yapılması adına nüfus kompozisyonunu sağlamak için 1913 yılında İ k n-ı A airin ve Muhacirin Müdüriyeti’ni kurmuştur. İ k n-ı A airin ve Muhacirin Müdüriyeti teşkilatının bir diğer amacı ulaşım, lojistik, istihbarat ve aşiretlerin yerleştirilmesi olmuştur. Balkan muhacirlerinin yanı sıra Kürt, Türk, Laz, İrani, Çerkez, Gürcü, Arap gibi diğer Müslüman etnik grupların oluşturulacak yeni demografik yapıya uyumlu hale getirilmesi sağlanmak istenmiştir.

Aynı yıl içerisinde demografik ve sosyolojik yapının bilinmesi amacıyla Ziya Gökalp tarafından Bilim Konseyi kurulmuş, araştırmacılar görevler ile donatılıp Anadolu’nun çeşitli bölgelerine gönderilmiştir. Üngör’e göre; ‘‘Araştırmacılar ve incelemek ile görevli olduğu bölgeler; Baha Said Bey; Kızılbaş ve Bekta i dini toplulukları, Mehmet Tahir Olgun ve Hasan Fehmi Turgal; Ahi dini toplukları, Esat Uras; Ermeni toplumu, Zekeriya Sertel; A iretler, tarikatlar ve Alevileri, Ziya Gökalp; Kürt toplumu’’⁹² üzerinde araştırmalarda bulunmuşlardır. Araştırmacılar, görevli oldukları İ , Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin sosyolojik, ekonomik ve etnik yapısını ince ayrıntılarına kadar İttihat ve Terakki Merkez Komitesi’ne raporlar halinde ileterek, uygun homojenleştirme politikalarının yürütülmesini ve etnik ve dinsel anasırların oranlar dâhilinde seyreltilmesini hedeflemişlerdir. Toplumların dinsel yapısı, üretim ilişkileri, aşiretlerin yoğunluğu ve kapitalizmin bölgedeki gelişim düzeyi

⁹¹U.  . Üngör. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve  iddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.84

⁹²U.  . Üngör. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve  iddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.85

kategoriler halinde listelenmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Komitesi'nin yeni nüfus planlamasındaki uygulayıcılarının tasavvuruna göre düzenlenmek istenmiştir.

Resmi ve gizli nüfus sayımları, etnik istatistikler, haritalandırma yöntemleri ile etnografik bilgilerin toplanıp Türkleştirme projesine uyumlu hale getirilme süreci, 1913 ve 1914 yılında Trakya ve Ege bölgelerinin Bulgar ve Rumlardan, 1915 ve 1916 ile birlikte Doğu Anadolu'nun Ermenilerden arındırılmasıyla paralel ilerlemiştir. Gayrimüslim anasırlardan sonra Anadolu nüfusunun Müslüman fakat etnik acısan gayri Türk olan anasırları olan Kürt, Arnavut, Boşnak, Laz ve Çerkezlerin Türk anasır arasında %10, %5 ve %2 oranında dağıtılarak eritilmesi projesi temel hedef olmuştur.

Bilim Konseyi'nin başında bulunan İttihat ve Terakki ideoloğu Ziya Gökalp, hayatının önemli bir bölümünü geçirdiği Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu bölgesi üzerinde daha önce yapmış olduğu incelemelerden hareketle Kürtler hakkında detaylı araştırmalarına devam etmiş, yapmış olduğu anketlerin sonuçları itibarıyla temsil (asimilasyon) yoluyla homojen nüfusa dâhil edilebilecek unsurlar olarak tanımlamıştır. Ziya Gökalp hazırlamış olduğu sosyolojik bir anket ile Kürt aşiretlerinin toplumsal yapısını, aşiretlerin bağıllık durumlarını, dil ve adetlerini, ekonomik ilişkilerini rapor haline getirmiştir. Dünder, bu raporlardan hareketle Gökalp'in "Kürtlerin toplumsal yapısını sosyolojik bir bakış açısıyla "hastalık" olarak tanımlamış ve merkez-çevre ilişkisi içerisinde bunun bir aşiret sorunu olduğunu, merkezin aşiret örgütlenmesinin yoğun olduğu çevreye ulaşamaması"⁹³ olarak açıklamaktadır. Gökalp'in çözüm önerilerini ise Kürtlerin Türkleştirme politikalarına eklememesi olarak sunmaktadır. "Kurumlarda Türkçe'nin zorunlu hale getirilmesi, devlet memurluğuna alım yapılmaması, bölgedeki davalarda mahkeme üyelerinin Kürtlerden oluşmaması, aşiret organizasyonlarının dağıtılarak seyreltilmesi"⁹⁴ yoluna gidilmesi gerektiği ifade etmiştir.

İttihat ve Terakki yöneticileri bu plan doğrultusunda Kürtlerin hastalık olarak tanımlanan toplumsal yapısını temsil (asimilasyon), isticnas (benzetme) ve zorunlu sevk ve iskân yöntemleri ile "ıslah" yoluna gitmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti lideri

⁹³F. Dünder. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.402

⁹⁴U. Ü. Üngör. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.262

ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa Cihan Harbi başlangıcında bu politikanın uygulanmasının uygunluğundan hareketle valilik ve mutasarrıflıklara çektiği telgraflardaki tamimler aracılığıyla bildirmiştir. Buna göre İç Anadolu iki bölgeye ayrılarak Batı bölgesinde Türk anasının yoğunlukta yaşadığı yerlere Kürtlerin, Doğu bölgesine Kürt anasının yoğunlukta olduğu yerlere Türk anasının yerleştirilmesi istenmiştir.

Dündar'a göre Rus işgaline yakın olan illerden olan "Erzurum, Diyarbakir, Sivas, Ma'amüretül Aziz mutasarrıflıklarına gönderilen tamimlerde Kürtlerin Ankara, Konya, Hüdavendigar, Kastamonu, Kayseri, Niğde ve Kütahya illerine sevk ve iskân edilmesinin"⁹⁵ emredilmesi, belirlenen planın hızlandırılmasına neden olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinleri demografik yapının değiştirilmesiyle Kürtlerin "lisan ve adetlerini" terk ettirilerek Türkleştirilebileceğini ve müfid unsur haline getirilebileceğini planlamıştır.

Müslim anasırların temsil, isticnas, sevk ve iskân ile Türkleştirilme endeksli homojen nüfusa dâhil edilme projesi Rum ve Ermeni milletvekilleri ve kanaat önderlerinin dikkatinden kaçmamış, İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinleri ile aralarında oldukça yoğun tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Dündar, Ermeni cemaati liderlerinden Karekin Pastırmacıyan ile Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Dünya Savaş'ı öncesinde Ermeni- Müslüman çatışmalarını tartıştıkları sırada Pastırmacıyan'ın cemiyetin Türkleştirme politikalarını ve Talat Paşa'yı şiddetli sözlerle eleştirdiğini şöyle aktarmaktadır.

"Artık doğru yolda değilsiniz. Osmanlı İmparatorluğu'nu kargaşaya sürüklüyorsunuz. Kazandığınız zaferler yüzünden kendinizi Napoleon ya da Bismarck zannediyorsunuz. Bu ülkeyi nereye götürdüğünüzü bilmiyorsunuz ama burnunuzun dikine gitmeye devam ediyorsunuz. Kanıt mı? Bir süre önce Vramyan'a Kürtleri Türkleştireceğinizi söylediniz. Ne ile? Hangi kültürle? Tarih hakkında biraz bilginiz olsaydı bu anlamsız şeyleri hiç söylemezsiniz. Topraklarımızda yalnızca 500-600 yıldır bulunduğunuzu unutuyorsunuz. Bundan önce bu topraklardan başka milletler geçti; Persler, Romalılar, Araplar, Bizanslılar.

⁹⁵ F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.140

Bunlar Kürtleri asimile edemedilerse bunu siz nasıl yapacaksınız? Geçen yaz üç vilayetimize gittim ve buralarda ikisini Ermenilerin, birini Timurlenk'in inşa ettiği üç köprü gördüm. Sizin uygarlığınızın hiçbir izine rastlamadım. Devletin önemli sorunları karşısında bu kadar duyarsız kalmanız kabul edilemez... Reformlar konusunda samimi değilsiniz. Aldığınız ekonomik ve politik önlemlerin Ermeni sorununu çözeceğine ya da politik uygulamaların Ermeni temizliğini durduracağına inanacağımızı mı düşünüyorsunuz? Artık ulusal bilincimiz olgunlaştı, amaçlarınızı gerçekleştirmeyi engellemek için elimizden gelen her şeyi yapacağız.”⁹⁶

Talat Paşa ve Pastırmacıyan arasında geçen diyalog, Gayrimüslim anasırlardan Ermeniler ve Rumlar, Anadolu’da inşa edilmek istenen Türklüğün hâkim olacağı vatan inşasında kendilerine yer verilmeyeceği öngörüsünü açıklar niteliktedir.

Dündar ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin Anadolu’yu keşfetme ve üzerinde etnik mühendislik çalışmaları yapmalarını şöyle tanımlamaktadır. “Askeri geçmiş, askeri zihniyet ve savaşlarda geçem yıllar İttihatçıların nüfus ve vatan tanımlarını da etkilemişti. Memleketin bir “harp mıntıkası” halkın ise ‘asker-millet’ olarak algılandığı görülmekteydi. Vatan bir savaş alanı olarak düşünüldüğü içindir ki; köylerin ‘**milliyet esasına göre**’ nüfus dökümleri hazırlanmış ve bu veriler üzerinden iskân coğrafyası yeniden düzenlenmişti. Vatanın etnografik sınırlarının çizimi Trakya’dan başlamış, Ege ve 2000 kilometrelik Anadolu kıyıları Rumlardan temizlenmişti. Halep’ten Kerkük’e kadar asimile olmamış Türk nüfus tespit edilerek Araplara karşı bir sınır olarak düşünülmüş ve imparatorluk gayri Türklerden arındırılmıştır.”⁹⁷

Yine Taner Akçam’a göre Anadolu’nun homojenleştirilme süreci; “1913 ve 1918 yılları arasında uygulamaya konulan Anadolu’nun etnik yapısını tümüyle değiştirme girişimleri, Balkan göçlerinin sistematikleştirilerek Türkleştirme planına uygun olacak tarzda gerçekleştirilmesi ve 1914 yılındaki 17.5 milyonluk Osmanlı

⁹⁶U. Ü. Üngör. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.90

⁹⁷F. Dündar. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.438

nüfusunun üçte birinin ya yer değıştirme ya da tehcir yoluyla nüfus kompozisyonundan atılması olarak tasarlanmıştır. Etnik yapıyı temel alan nüfus sayımları ve haritaların hazırlanmasıyla Dâhiliye Nezareti bünyesinde bu politikaya uygun örgütlenmeye gidildiğini⁹⁸ ifade etmektedir.

⁹⁸T. Akçam. (2016). *"Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.38-39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAĞKİ VE HOMOJENLEŞTİRME POLİTİKALARI

3.1. Homojenleştirici Kurumların Kurulması

Osmanlı imparatorluğu yöneticileri, Osmanlı-Rus Savaşları'nın olduğu 1800 ve 1900 yılları arasında Kafkas ve Balkan bölgelerinden gelen göçleri Çarlık Rusya'sının yayılcılığına karşı sınır bölgelerinde tutma politikası izlemiş, Anadolu'nun demografik yapısının değışimine direkt etkide bulunmaktan kaçınmışlardır. İmparatorluğun göçler karşısında sistematik bir teşkilatlanma gerekliliğı içinde bulunduğu toplumsal ve siyasal koşullara bağılı olarak gelişmiş, kimi zaman merkezi yönetim talimatları kimi zaman ise belediye teşkilatı ile düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Yöneticiler, karşılaştıkları göçleri merkezden verilen emirler doğrultusunda organize etmeyi, Tanzimat Fermanı ile düzenleme altına alarak teşkilatlanma girişimlerinde bulunmuşlardır.

Haydar Efe'nin tepilerine göre; “İmparatorluğun Avrupa toprakları 1839 yılından 1909 yılına kadar geçen sürede yaklaşık 600.000 kilometrekareden 170.000 kilometrekareye düşmüş, nüfusu ise 20 milyondan 4,5 milyona gerilemiştir. Bu durum Avrupa topraklarının %70'den fazlasını ve meslek ve ticaret sahibi olan nüfusun %75'ini kaybetmesi anlamını taşımaktadır.”⁹⁹

1854-1856 yıllarında gerçekleşen Kırım Savaşı'ndan sonra Şehremaneti Teşkilatı ile gelen göçlerin organizasyonunun sağlamak istenmesi, sistematik düzenlemelerin yapıldığı ilk girişimleri açığa çıkarmıştır. 1860 yılında Muhacirin Komisyonu, 1875 yılında Muhacirin İdaresi ve 1878 yılında da İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu kurumlarının kurulması; imparatorluğun yaşanan her savaş sonrasında yeni komisyonlar ve müdüriyetler aracılığı ile göç ve nüfus organizasyonlarının belirli bir sistematığe göre yapma isteğinin göstergesi olmuştur.

Dünder Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya'sı arasında yaşanan savaşların sonucunda imparatorluktaki Müslüman anasır oranını önemli ölçüde arttırdığını ve “1820 yılında Müslüman anasır %59,6 oranında iken, 1890 yılına gelindiğinde bu oran

⁹⁹H. Efe. (2018). Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de Yaşanan Göçler ve Etkileri. *Dergipark*, 1-12.s.8

%76,2'ye yükseldiğini''¹⁰⁰ tespit etmektedir. Ayrıca göç ile ulusal kimlik inşa süreci arasında bir bağ olduğunu ifade eden Haydar Efe, Kemal Karpat'a gönderme yaparak Karpat'ın "Osmanlı toplumunun ve devletin 19. Yüzyılın ikinci yarısında göçler sayesinde değişime uğradığını ve "Türk" karakteri açık olan bir toplumun ve devletin ortaya çıkmasına olanak sağladığını''¹⁰¹ ifade etmektedir.

Bunun yanı sıra II. Abdülhamid döneminde yapılan nüfus sayımları millet sistemi ile yönetilen imparatorlukta anasırların Müslim ve Gayrimüslim olarak tasnif edilerek yapılmış, anasırların etnisitelerine göre ayrımı İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin Türkleştirme politikalarına yönelmesi sonrasında yaşanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkleştirme politikaları 1911 yılından sonra kesinlik kazanmış, Balkan muhacirlerinin Anadolu'ya gelişi sonrası nüfus kompozisyonun kurumlar aracılığı ile yeniden düzenlenmesine sahne olmuştur. 1912 ve 1913 yıllarında gayri resmi rakamlara göre 650.000 kadar Müslüman Arnavut, Boşnak, Türk ve Kıpti olarak görülen Çingenelerin Balkanlardan imparatorluğun Anadolu'suna zorunlu göçü, iktidarda olan İttihat ve Terakki seçkinlerinin 13 Mayıs 1913 yılında İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'ni çıkararak düzenlemelerin gerçekleştiği sürecin ilk yansımasını oluşturmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu nizamname ile muhacirlerin sevk, iskân ve iaşelerinin sağlanarak ülke içindeki nüfusu hareketlerini ve **etnik yapıyı Türk etnisitesine göre inşa etmek** istemiştir.

İmparatorluğun batısından gelen 1912 ve 1913 göçlerinden sonra 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'yla Ermeni- Kürt – Türk ve Laz anasır arasında doğan çatışmalardan kaynaklı doğu bölgelerinden de göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Balkan Savaşları'nda Anadolu'ya gelen Müslüman Arnavut, Boşnak, Türk ve Çingeneler ile Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde yaşanan çatışmalar sonucunda yaşanan Laz, Gürcü ve Kürt anasırların Anadolu içlerine sevk edilerek yerleştirilmesi gerekliliği, İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin yaşanan göçlerin homojenleştirme politikalarına uygun bir çerçevede uygulamasını beraberinde getirmiştir.

¹⁰⁰F. Dünder. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.56

¹⁰¹H. Efe. (2018). Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de Yaşanan Göçler ve Etkileri. *Dergipark*, 1-12.s.7

Taner Akçam Balkan muhacirlerinin sevkı amacıyla ‘‘13 Mayıs 1913 yılında çıkarılan kanunla İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi’nin çıkarıldığını ve 14 Mart 1916 yılında Aşair-i Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi olarak yeniden düzenlenerek aşiretleri kapsayacak şekilde’’¹⁰²İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri tarafından nüfusun homojenleştirilmesinde ön ayak olduğunu tespitinde bulunmaktadır.

Dündar Anadolu’nun homojenleştirilmesi amacıyla Aşair-i Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi’nin yeni görev kapsamı doğrultusunda Anadolu’nun etnik ve dinsel nüfusu raporlar halinde Dâhiliye Nezareti’ne gönderildiğine dikkat çekmektedir. Bu rapor taleplerinin en bilinen örneği Dâhiliye Nazırı Talat Paşa’nın Anadolu’da farklı etnik ve dinsel yapıdaki bütün vilayetlere 20 Temmuz 1915 yılında göndermiş olduğu emirden anlaşılmaktadır. Talat Paşa göndermiş olduğu emirde; ‘‘Tüm Liva ve Vilayetlere, karyelere varıncaya kadar mülki teşkilatı gösterir bir mükemmel bir haritanın ve kura ve kasabadaki ahalinin milliyet esasına nazaran evvelce ve elyevm mevcut olan mikdarlarına havi iki cetvelin tanzimiyle bir aya kadar behemmahal gönderilmesi Nazır Talat.’’¹⁰³

Aşairin ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi’nin Müslim ve Gayrimüslim geniş kapsamlı nüfus verilerini ile düzenlemelerde bulunacak şekilde genişlemesi İskân-ı Aşairin ve Muhacirin Müdüriyeti’nin Batı Anadolu’da yürüttüğü faaliyetlerden sonra gerçekleşmiştir. İAMM gayrimüslim tebaa üzerinde faaliyetlerde bulunmuş, Teşkilatı Mahsusa tarafından merkezi direktiflerle göçertilen Batı Anadolu Rumlarının meslekleri, mülkleri, arazileri, sermayeleri ve miktarları ince ayrıntılarına kadar rapor edilerek Dâhiliye Nezaretine rapor edilmesinden sonra bütün yurdun etnik, dinsel, ekonomik, coğrafik bilgileri düzenleme için kriter haline getirilmiştir.

Dündar, İskân-ı Aşairin ve Muhacirin Müdüriyeti Müdürü Şükrü Bey’in 8 Mart 1916 yılında Meclisi Mebusan’da açıkladığı Aşairin ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi’nin görev ve kapsamına ilişkin sevk ve iskân dışında **aşiretlerin medenileştirilmesi, ırk ve iklim şartları göz önüne alınarak sevk ve iskân edilmesi**¹⁰⁴ gibi yeni düzenlemelerin uygulanacağını belirtmektedir.

¹⁰²T. Akçam. (2016). *"Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.40

¹⁰³F. Dündar. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.148

¹⁰⁴F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.61

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Balkan göçlerinden sonra Anadolu'nun etnik ve dinsel yapısını İAMM ve AMMU teşkilatlanmaları ile organize etmeyi sürdürmenin yanı sıra, resmi kaynaklara göre 5 Ağustos 1914 yılında kurulan Teşkilat-ı Mahsusa aracılığı ile Gayri Müslimlerin göçertilmesinin sağlanması yoluna gitmiştir.

3.1.1. Aşairin Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi ve Homojenleştirme Politikaları

Balkan Savaşları'ndan sonra gerçekleşen ve Akçam'a göre; İskân-ı Aşairin Muhacirin Müdüriyeti tarafından "413.922" ¹⁰⁵olarak tespit edilen Müslüman Türk, Arnavut, Boşnak ve Çingene göçünün sistematik bir sevk ve iskân politikasıyla yurt içine dağıtımının gerçekleştirilmesi, komisyonlar ve belediyeler aracılığı ile yapılan göç ve nüfus planlamacılığının yerini yetkili kurumlarca yapılması gerekliliğinin İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerinin girişimleri sonrasında gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki iktidarına kadar komisyonların ilgilendiği göçler ve nüfus düzenlemesi işleri Balkan göçü ile birlikte 13 Mayıs 1913 yılında İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin çıkarılmasıyla müdüriyetler aracılığı ile düzenlenmek istenmiştir. Göç ve nüfus planlamasıyla ilgili kurumların görevleri öncül ve ardıl olarak süregelen, kurulan yeni kurumlar dönem ihtiyaçları ve politik uygulamalara hizmet edecek şekilde biçimlenmiştir.

Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak faaliyetlerini yürütecek olan İskân-ı Aşairin Muhacirin Nizamnamesi ile muhacirlerin yerleştirilmesi, iaşelerinin sağlanması, arazi temini, tarımsal sübvansiyon öncelikli sorunlar olarak belirlenmiş, buna uygun olarak çalışmalar yürütülmüştür. İAMM'nin Balkan muhacirlerine arazi ve sermaye temini Dâhiliye Nezareti bünyesinde gerçekleştirilen sübvansiyonların yanı sıra, Teşkilatı Mahsusa tarafından organize edilen göçertme uygulamaları sonrasında Rum anasından elde edilen arazi, mülk ve sermayeler ile yapılmıştır.

Örneğin yurdun Batı bölgelerindeki yoğunlukta bulunan Rum anasırlara yönelik sahip oldukları birikimlerin 15 Eylül 1914 yılında İskân-ı Aşairin ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'nce çekilen telgrafta belirtildiği gibi tek tek not edilip Dâhiliye Nezareti'ne rapor edilmektedir.

¹⁰⁵T. Akçam. (2016). *"Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.98

“ Vilayet (liva) dâhilinde Rumlara aid ne kadar çiftlik mevcut olduğunun ve bunların kıymet ve defterleri müfredatının tahkik ve acilen iş’arı (bildirilmesi)”. “Kasabalar dâhilinde tebaa-i Yunaniyyeye aid emlak ve müsakkafatın (ev, han, dükkân gibi üstü örtülü yerler) nev (cins) ve mikdarıyla kıymetlerini ve sahiblerini mübeyyin (açıklayan) iş’arı. ¹⁰⁶

İttihat ve Terakki Cemiyet İAAM aracılığı ile Rum anasırların elinde bulunan mülk, arazi, sermaye miktarlarını Balkan göçmenlerinin yerleştirilmesinde kullanmanın yanı sıra Sicill-i Nüfus Dairesi’nce her üç ayda bir hazırlanan Müslim ve Gayrimüslim anasının etnik ve dinsel demografik nüfus cetvelleri ile nüfus hareketliliğini planları doğrultusunda kontrol etmişlerdir.

Ufuk Erdem’e göre İskân-ı Aşairin Muhacirin Müdüriyeti şöyle tanımlanmaktadır; “Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra göçmen sayısındaki artış dolayısıyla daha sistemli bir kuruma duyulan ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır. Dâhiliye Nezaretine merbut (bağlı) olmak ve muhacirinin sevk ve tavattunu (bir yerde yerleşmek) ile aşairin temeddün (medenileşme) umur ve muamelatını ifa eylemek üzere Aşair ve Muhacirin Müdürüyet-i Umumiyesi teşkil edilmiştir.”¹⁰⁷

İAAM’nin 1913 ve 1914 yıllarında yurdun Trakya ve Batı kıyılarında gayrimüslim Rumlardan arındırılarak Balkan muhacirlerinin sevk ve iskân ile yerleşik unsur haline getirme noktalarında etkili olması üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinleri planlarını bütün Anadolu üzerinde uygulamak amacıyla 14 Mart 1916 yılında Aşair ve Muhacirin Müdürüyet-i Umumiyesi’ni kurmuştur.

Volkan Marttin’e göre aşiret ve muhacirlerin yerleştirilmesi işi; “...Yurtlarını bırakarak gelen göçmenlerin devlete sadık olacağı varsayılarak, iskân olunacak yerlerde birer örnek teşkil edip devlet otoritesini hiçe sayan konar-göçerlerin medenîleştirilmesine, bazı ‘ekrâd ve urbân aşâiri’nin de devlet nizam ve düzenine alıştırmalarında katkıda bulunulacağı”¹⁰⁸ düşünülerek yapıldığı olarak tespit edilmektedir.

¹⁰⁶T. Akçam. (2016). "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar. İstanbul: İletişim Yayınları.s.45

¹⁰⁷U. Erdem. (2017). Aşair ve Muhacirin Müdürüyet-i Umumiyesi. *academia*, 1-24. s.4

¹⁰⁸V. Martinn. (2011). Bir Osmanlı Kurumunun Etkinliği Üzerine .*ijoess* , 1-17. s.5

Buna benzer olarak Fuat Dündar; ‘‘AMMU bünyesinde Ziya Gökalp tarafından kurulan ‘‘Encümen-i İlmiyye Heyeti’’ ile birçok Alman ve İttihatçı sosyoloğun katılımı ile aşiretlerin ilmi ve esaslı yöntemler ile iskân ve medenileştirilmesi’’¹⁰⁹ üzerinde çalıştıklarını belirtmektedir.

Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi, Batı’da gerçekleştirilen nüfus düzenlemesine ek olarak Doğu Anadolu Bölgesi’nde yoğunlukta bulunan aşiret organizasyonlarının homojen ulus projesine uyumlu hale getirilmesi amacıyla faaliyetlerini sürdürmüştür. AMMU’nin aşiretler üzerindeki araştırmaları Kürtler, Türkmenler, Araplar üzerine yoğunlaşmış ve yayımladıkları Beynelmilel Usul-i Temsil, Türkmen Aşiretleri, Kürtler; Tarih ve İhtimai Tetkikat yayınları ile aşiret gruplarının sosyal ve kültürel yapısının ‘‘ temeddün (medenileşme) ve temsil (asimilasyon) ile Türkleştirilmesi hedeflenmiştir.

Kürt aşiret organizasyonlarının AMMU tarafından temsil yoluyla etnik ve ulusal hafızalarının silinerek Orta ve Batı Anadolu’da Türkleştirilmesi amacına yönelik önemli uygulamalar 1914 Birinci Dünya Savaşı sonrasında uygulanmıştır. Örneğin Ermeni tehcirinin yaşandığı 1915 ve 1916 yılları arasında Gayrimüslim anasırın Türklük eksenli yeni nüfus planlamasında yer almayacağı, Müslim etnik anasırların ise Türkleştirilerek yeni nüfusa dâhil edileceği verilen emirlerde ortaya çıkmaktadır.

Taner Akçam, bu asimilasyon planına dikkat çekerek Urfa AMMU yetkililerinin 6 Mayıs 1916 tarihinde Kürt anasırların Deyr-i Zor bölgesine sürülmesine dair Dâhiliye Nazırlığına gönderilen telgrafa odaklanmaktadır. Telgrafta yer alan ifadeler Kürtlerin oranlar dâhilinde Orta ve Batı Anadolu’da yoğunlukta bulunan Türk anasır içinde eritilmesinin hedeflendiğini ortaya koymaktadır.

‘‘Kürdlere aşiret hayatını, ahlak ve i’tiyadat-ı sakimeyi (adetlerini) terk ettirmek ve kendilerini temsil ile nafi (faydalı) bir hale koymak için bunları Anadolu’nun içlerinde ve Türkler arasında müteferrikan (dağınık olarak) iskân etmek zaruri olduğundan oraya gelen ve gönderilmiş olan Kürd mültecilerin kat’iyyen Zor’a (Der-Zor) veya Maraş ve Ayntab’ın

¹⁰⁹F. Dündar. (2013). Modern Türkiye’nin Şifresi İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918). İstanbul: İletişim Yayınları. s.418-419

cenup kısımlarına sevk etmeyerek livanın Türklere meskûn bulunan (oturulan) aksamına (tarafına) gönderilmeleri ve ne mikdarının nerelere hangi tarihte sevk edildiğinden ma'lumat i'tası (haber verilmesi).’’¹¹⁰

Dâhiliye Nezareti Nazırı Talat Paşa tarafından AMMU yetkililerine gönderilen telgrafların diğer bir önemli özelliği AMMU teşkilat yapısının aşiretler üzerinde etnisist çalışmalar yürütmediği iddialarına cevap niteliği taşıdığı olmasıdır.

Ziya Gökalp tarafından yapılan sosyolojik anket ve uzmanlarca yürütülen toplum incelemelerinden sonra savaş koşullarının yaratmış olduğu fırsatla ‘‘hastalık’’ olarak tanımlanan Kürt toplumsal organizasyonunun en önemli yapısı ‘‘aşiretler’’ Türkleştirme politikalarının hedefine alınmıştır. Her bir aşiret grubu, liderlerinden, melle ve şeyhlerinden ayrılarak Türk anasır arasına %5 ve %10 oranında dağıtımı ile ‘‘sorun’’ çözülmek istenmiştir.

Akçam Kürt anasırların AMMU yetkililerince sevk ve iskân edilmesi kuralları Dâhiliye Nezareti tarafından kesin olarak belirlendiğine dikkat çekerek, Kürtlerin yoğunlukta oldukları Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne sevk ve iskâna yasaklandığını belirtmektedir. Kurallara örnek olarak;

‘‘Menatık-ı harbiyeden (harp bölgelerinden) vilayet-i mütecavireye (vilayet civarına) gelen Kürd mültecilerin, Kürdlerin mütekâsif (yoğun) bulunduğu yerlerle vilayet-i cenubiyede (güney vilayetlerde) iskanları muvafık görülmediğinden bunlara artık aşiret hayatını terk ettirmek ve kendilerini gayri mukayyid (kayıtlı, bir yere bağlı) bir anasır haline getirmek için Diyarbakır, Sivas, Erzurum ve Mamûretülaziz vilayetlerinde bulunan bu mültecilerin Anadolu içlerine sevk edilmeleri mahallerine tebliğ edilmiştir. Orada vürudlarında (vardıklarında) bervech-i ati iskânları:

1)Rüe’sa ile efrad-ı aş’a’ir (reisler ile geri kalanlar) tefrik edilecek (ayrılacak) ve sahib-i nüfûz rüe’sa (etkili kişiler) icabına göre vilayet liva veyahud kaza merkezlerinde iskân olunacak ve efrad-ı aş’a’ir (diğerleri) müteferrik (dağınık) surette ve hiçbir vakit yerli ahalinin %5’ini tecavüz

¹¹⁰T. Akçam. (2016). "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelil Politikalar. İstanbul: İletişim Yayınları.s.52

etmemek (geçmemek) üzere köylere tevzi (dağıtılacak) ve oralarda iskân olacaktır.

2)Şeyh ve imamları keza efrad-ı aşâ'irden tefrik olacak (ayrılacak) ve bunlarda (...?) suretde ayrıca iskan edilecektir.

3)Rüe'sa ile şeyhlerin ve efradı aşâ'irin (aşiret mensuplarının) yekdiğeriyle devam-ı münasebetlerine meydan verilmeyecektir.”¹¹¹

1913 ve 1914 yılında Anadolu’da ki en büyük Gayrimüslim anasır olan Rumların zorunlu göç ve tedhiş dışlanması ve 1914 ve 1915 yılında en büyük Gayri Türk anasır olan Kürtlerin temsil ve ayrıştırma yöntemi ile homojen ulusa eklemlendirme girişimlerinden sonra, 1915 ve 1916 yılında Ermeniler tehcir edilmiştir. Yeni ulus organizasyonuna Ermenilerin dâhil edilmemesi Dâhiliye Nazırlığınca planlanmış AMMU, Teşkilatı Mahsusa ve ordu tarafından tehcir edilmesiyle proje büyük ölçüde tamamlanmak istenmiştir.

Ermenilerin bulundukları coğrafyada statü taleplerinin uluslararası gözlemci ve temsilciler aracılığı ile çözmek istemesi, İttihat ve Terakki seçkinlerinin savaş koşullarını kullanarak Vilayet-i Şarkıye Sorunu’na kesin çözümü “**tehcir**” olarak uygun görmeleri sonucunda gerçekleşmiştir.

Feroz Ahmad’a göre bu girişimler şöyle tespit edilmektedir; “Balkan Savaşlarında kaybedilen topraklardan başlayan göç dalgası, önceleri kurulan komisyonlarla veya idarelerle çözülemeyecek büyük bir sorundu. Zaten batılı müfettişlerin çalışmalarından fayda sağlanamayacağı, Balkan coğrafyası örneğinden bilindiğinden, İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri, gençlikleri ve idealistliklerinin verdiği enerji ile bu iki sorunu çözmeye işine bir anda yüklenmişlerdir.”¹¹²

Volkan Marttin ise İttihat ve Terakki seçkinlerinin tehcir ve ıslahat fikirlerinin temelinde Balkan trajedisinin üzerinde durmakta, uygulamaların kökeninin buradan geldiğine dikkat çekmektedir. Marttin’e göre uygulamalar şöyle tanımlanmaktadır; “Bilhassa Rumeli deneyimi, İttihad ve Terakkiciler için unutulmaz bir tecrübe

¹¹¹T. Akçam. (2016). *"Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.55

¹¹²F. Ahmad. (2017). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

olmuştur. Balkan savaşları sırasında komitecilerin faaliyetlerinden haberdar olan devlet, bu sefer Anadolu ve Mezopotamya üzerinde başkalarınca oynanan aynı oyunu, görmüş; önlem almıştır.”¹¹³

Ermenilerin tehciri, savaş koşullarında 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan geçici kanun ile başlatılmış, ayrılıkçı faaliyetler, isyanlar, düşman unsurlarıyla işbirliği gerekçeleri ile gerçekleştirilmiştir. Tehcir, Ermenilerin zamana yayılacak bir biçimde yurdun çeşitli bölgelerinde görevlendirilmiş askeri ve sivil görevlilerce yapılmıştır. Ufuk Erdem Ermenilerin tehciri sırasında başında Şükrü Kaya’nın bulunduğu Aşairin ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi teşkilatının iâşe, sevk ve iskân ve lojistik gibi ihtiyaçların giderilmesiyle görevlendirildiğini ve Ermenilerin sevk edileceği yer ve güzergâhların AMMU yetkilileri ile düzenli olarak paylaşıldığını ortaya koymaktadır. Erdem çoğunluğu Suriye’de bulunan güzergâhları şöyle sıralamaktadır;

- 1- Samsun ve Kayseri’den gönderilenler Diyarbakır ve Urfa’ya,
- 2- Sivas, Elazığ, Erzurum’dan gönderilenler Diyarbakır Cizre yolundan Musul’a,
- 3- Batı Anadolu’dan gönderilen kabileler Konya üzerinden Deyrizor’a,
- 4- Van ve Bitlis’ten hareket edenler Diyarbakır üzerinden Urfa, Antep ve Adana’ya,
- 5- Trakya’dan gönderilenler İzmit üzerinden Balıkesir ve diğer illere,
- 6- Yozgat’tan çıkarılanlar Sivas veya Kayseri üzerinden Zor’a,¹¹⁴

Ermenilerin tehcir edilmesine yönelik Zor bölgesinin tercih edilme nedenleri akademik tartışma konusu olsa da 78.000 kilometrekarede sadece 66.000 insanın yaşadığı bir çöl bölgesinin tercih edilme nedeni yeni ulusta dışarıda kalanlar için dikkat çekici notlar içermektedir. İttihat ve Terakki lideri Talat Paşa tarafından Balkan muhacirlerinin Rum köylerine dağıtılması sonrası mecliste kendisine imparatorluğun diğer bölgelerine dağıtımının neden yapılmadığının sorulmasıyla açıklık kazanmıştır. Dünder’in aktardığı ve Talat Paşa’nın Meclis’te soruya ilişkin verdiği cevap gerçekleştirilen tehcir sonrasında Ermenilerin yeni nüfusta yer alamayacak unsurlar olarak düşünüldüğünün açıklaması niteliği taşımaktadır.

“Gerçi hali arazi pek çoktur, fakat Emanüelidi Efendi’nin dediği gibi Üsküdar’dan Basra’ya kadar olan boş arazilere bu insanları yerleştirmek için evvela 15-

¹¹³V. Martinn. (2011). Bir Osmanlı Kurumunun Etkinliği Üzerine .*ijoess* , 1-17. s.8

¹¹⁴U. Erdem. (2017). Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi. *academia*, 1-24. s.16-17

20 milyon liraya ihtiyaç vardı. Bizde de yoktu. Bu muhacirleri dedikleri gibi, oralara gönderip çöllere serpecek olsaydık oralarda cümlesi açlıktan öleceklerdi.”¹¹⁵

Ermeni anasının sahip olduğu mülk, arazi ve sermayeler Dâhiliye Nezareti’nce görevlendirilen Aşairin ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi yetkililerince tek tek tasnif edilerek raporlar haline getirilip Talat Paşa’ya gönderilmiş, emvali metruke statüsünde ve komisyonlar aracılığı ile yerlerine yerleştirilecek anasının ihtiyaçları buradan karşılanmıştır.

3.1.2. Teşkilat-ı Mahsusa ve Homoijenleştirme Politikaları

Teşkilat-ı Mahsusa, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 İhtilali sonrasında lağvettiği padişah merkezli istihbarat teşkilatının imparatorluk ve cemiyet seçkinleri için yeni bir istihbarat yapılanması içine girilmesi sonrasında kurulmuştur. Kuruluş tarihleri tartışmalı bir konu olmakla birlikte genel kabul; 1908 sonrasında Enver Paşa liderliğinde Libya savunmasında gerilla faaliyeti yürüttüğü zaman dilimi içerisinde kurulmuş olmasıdır. Şükrü Hanioğlu’na göre; “30 Kasım 1913 tarihinde Harbiye Nezareti bünyesinde Umur-i Şarkıyye Şubesi veya Teşkilat-ı Mahsusa diye adlandırılacak bir teşkilatlanmaya gidilmesinin kararlaştırıldığı”¹¹⁶ ifade edilmektedir.

Resmi kuruluş tarihi 5 Ağustos 1914 tarihli olmasına karşın, Harbiye Nezareti’ne bağlanmadan önce cemiyetin merkez komitesine bağlı olarak Trablusgarp örgütlenmesi ve Balkan Savaşı’nda muhacirlerinin yerleştirilmesinde oynadığı aktif rolü teşkilatın resmiyet kazanmasının daha sonra gerçekleştiğinin örnekleri olmuştur. Gönül Güneş teşkilatın iki para kaynağı bulunduğunu tespit etmektedir. Bunlar “Harbiye Nezareti’nin gizli bütçesinden verilen ödenekler ve Alman askeri misyonu tarafından düzenli olarak İstanbul’a gönderilen altın aktarımıdır.”¹¹⁷ Teşkilatın kuruluş amacı imparatorluğun sınır, sınır dışı ve iç bölgelerinde istihbari faaliyet, sabotaj, suikast, karşı propaganda, baskın ve tedhiş yöntemleri ile imparatorluğun bekasına zararlı olarak nitelendirilen anasırların etkisizleştirilmesi olarak tanımlanmıştır. Güneş ayrıca “örgütün yetiştirdiği ve idare ettiği yardımcı kuvvetlerin, askerlerin çoğunluğunu

¹¹⁵F. Dündar. (2013). Modern Türkiye’nin Şifresi İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918). İstanbul: İletişim Yayınları. s.257

¹¹⁶Ş. Hanioğlu. (2001). Teşkilat-ı Mahsusa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s.568-569.

¹¹⁷G. Güneş. (2013). Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı’ndaki Faaliyetleri. *dergipark*, 1-30. s.15

oluşturduğu eylem ve harekâtlara Kürt, Çerkez, Dürzi ve Lazlardan gelen gönüllü birlikler Yemenliler ve diğer paralı askerlerin katıldığını’’¹¹⁸ ifade etmektedir.

Teşkilat-ı Mahsusa yeni süreçte savaş koşullarına uygun olarak yapılandırılmakla birlikte, Abdülhamid döneminde yaygın olan Panislamizm politikasının yanı sıra 1911 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin parti programının Türkçüleşmesi sonrası Pantürkizm faaliyetlerinin uygulanmasında kullanılmıştır. Teşkilatın örgütlenme ve ideolojik altyapısının tamamlandığı yıl 1914 Birinci Dünya Savaşı ile birlikte gerçekleşmiş, komitacılık, askerlik ve gerilla faaliyeti yürütme konularında deneyimli Enver Paşa’nın teşkilat üzerindeki ağırlığı yarı-askeri faaliyet yürüten gayri-nizami harp kuruluğu olmasında etkili olmuştur. Enver Paşa’nın yanı sıra Dr. Nazım ve Dr. Bahaeddin Şakir’in teşkilat üzerinde etkili olması, teşkilatın imparatorluk içi ve dışında Türkçülüğün yükseltilmesi ve dünya Müslümanlarının örgütlenerek düşman devletlerin sömürgelerinde ayaklandırılması amaçlanan diğer noktalardır. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla imparatorluk dışında da istihbarat faaliyetleri yürütme hedefi İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin teşkilatın faaliyet alanını genişletmesine neden olmuştur. Teşkilat-ı Mahsusa bu hedefler doğrultusunda dünya ve yurt içerisinde birçok bölgede örgütlenmiş, Vilayet-i Şarkiyye, Orta Asya, Libya, Mısır, Hindistan, Balkan coğrafyası ve Kafkasya’da birimler oluşturmuştur.

Hanioğlu’na göre Teşkilat-ı Mahsusa örgütlenmesi; ‘İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından 1911 sonrasında planlanarak icra edilen eylemlerin devlet mekanizması içinde tek merkezden ve daha geniş ölçekte uygulanması amacıyla gerçekleştirilmiştir.’¹¹⁹ Teşkilat-ı Mahsusa’nın savaş başlangıcından önce yurt içindeki ilk faaliyetleri; merkez komitenin direktifleri doğrultusunda homojenliği arttırmaya yönelik 1913 ve 1914 yılında Trakya ve Batı Anadolu’da Rum anasının tedhiş, terör, sabotaj yöntemleri ile göçe zorlanmasını organize etmek olmuştur. Taner Akçam’a göre ‘Rum ve Bulgar anasırların Trakya ve Batı sahil bölgelerinden arındırılması iki aşamalı bir **çifte mekanizma** ile gerçekleştirilmiş; Bir taraftan Yunanistan ve Bulgaristan ile ikili anlaşmalarla resmi bir sürgün ve göç politikası izlemiş diğer taraftan devletin

¹¹⁸G. Güneş. (2013). Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı’ndaki Faaliyetleri. *dergipark*, 1-30. s.15

¹¹⁹Ş. Hanioğlu. (2001). Teşkilat-ı Mahsusa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s.568-569.

koruyuculuğu altında hukuk dışı terör eylemleri ile arındırma gerçekleştirilmiştir.”¹²⁰ Hükümet Trakya ve Batı Anadolu sahil hattının Türkleştirilmesi projesinde resmi olarak mübadele çalışmalarını yürüten güç olarak görünür olmak istemiş, yaşanan gasp, yağma, öldürme ve baskı ile göçertme uygulamalarını münferit olaylar olarak niteleyip soruşturma açan tarafsız yapı görünümünde kalmak istemiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Teşkilat-ı Mahsusa aracılığı ile Ege ve Trakya bölgelerinin Rum anasından arındırılması uygulamasında görev alan önemli kişilerden Halil Menteşe, Eşref Kuşçubaşı, Celal Bayar, anılarında bu uygulamaların ‘‘milli davaya hizmet’’ ve ur olarak nitelendirilen Hristiyanların temizliği olarak dile getirmektedirler. Akçam cemiyetin Rum anasının arındırılması uygulamasını Teşkilat-ı Mahsusa aracılığı ile gerçekleştirdiğine dair en önemli belgeler gönderilen emir ve tamimlerle ortaya çıktığına dikkat çekmektedir. Örnek olarak Halil Menteşe’nin organizasyonun işleyişine yönelik dile getirmiş olduğu ifadeler cemiyetin ordu ve gayri-nizami harp gücü olarak tasarladığı Teşkilat-ı Mahsusa’nın Türkleştirme planının baş aktörlerinden biri olduğunu açıklamaktadır.

‘‘Ege havalisindeki ‘temizleme’ işini, Ordu olarak Pertev Paşa’nın (Sayın Pertev Demirhan) kumandasında olan Dördüncü Kolordunun Erkanı Harbiye Reisi Cafer Tayyar Bey mülki amir olarak, İzmir valisi Rahmi Bey, İttihat ve Terakki Fırkası namına da mes’ul murahhas Celal Bey ifa edeceklerdi. Devletin bütün kuvvetleri, bu planın tatbiki için Harbiye Nezareti’nin ve Başkumandanlığın verdiği emirlere göre hareket edeceklerdi. Valiler ve diğer memurin resmen müdahale eder görünmeyecek, cemiyetin teşkilatı işi idare edecekti.”¹²¹

Akçam bu noktada İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez komitesinin planlamaları doğrultusunda Teşkilat-ı Mahsusa yapılanmasının ilerleyen süreçte yurt genelinde bütün anasırlar üzerinde uygulamalarda bulunduğunun da altını çizmektedir. Akçam’ın ifadelerine paralel olarak teşkilatın yurt içindeki Türkçülüğü arttırmaya yönelik diğer büyük girişimi; Dâhiliye Nezareti Nazırı Talat Paşa ve Harbiye

¹²⁰T. Akçam. (2016). *"Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.83

¹²¹T. Akçam. (2016). *"Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.86

Nezareti'nin direktifleri doğrultusunda çoğunluğu Vilayeti Şarkıyye masası başında bulunan ve Teşkilat-ı Mahsusa simalarından Dr. Bahaeddin Şakir Bey ile birlikte yürüttükleri Ermeni Tehciri hadisesidir. Ermeni tehcirinde görev alan kişilerin büyük çoğunluğunun 1912 ve 1914 yılları arasında Rum ve Bulgar anasırların göçertilmesinde görev almış Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri arasından seçilmeleri, teşkilatın ana misyonunun homojenliği sağlayacak ana yapılardan bir tanesi olduğunun göstergesi olmuştur.

Teşkilat-ı Mahsusa'da ve Trakya ve Batı Anadolu nüfus planlamasında aktif rol oynayan kişilerin Ermeni Tehciri'nde devamlılık arz edecek şekilde yer alması, istenen nüfus organizasyonunun AMMU, Teşkilat-ı Mahsusa, İttihat ve Terakki Merkez Komitesi ve Harbiye Nezareti aracılığı ile sürdürülen işbirliği sonrasında gerçekleşmiştir. Örnek olarak **AMMU Müdürü Şükrü Kaya**, 1912 ve 1914 yılları arasında Türk-Yunan ve Türk Bulgar nüfus komisyonlarında görev aldıktan sonra 1915 yılı ile birlikte Ermeni tehcirinde görevlendirilmiştir. Diyarbakır valiliğine atanmasından sonra 1915 Ermeni tehcirinde büyük kıyımlar ile suçlanan **Dr. Reşit** daha öncesinde 1914 yılında Batı Anadolu'da Rum anasırın göçertilmesinde görev almıştır. **Perteve Paşa**'nın (Perteve Demirhan) kumandasında bulunan birliklerin Batı Anadolu bölgelerinin Rum anasırdan "temizlenmesinden" sonra 1915 yılına Sivas'a sürülen Ermenilerin tehcirinde yer alarak faaliyet göstermesi. Son olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen figürlerinden **Dr. Nazım**'ın Rum anasırların göçertilmesinden sonra Ermeni tehcirinin planlamasında yer alması; Türkleştirme projesinde süreklilik esasında dayanan organize kurumlar ve kişiler birlikteliğinin göstergesi olmuştur.

Akçam eserinde Morgenthau'nun anılarına dikkat çekerek benzerliği örnek göstermektedir. İstanbul Polis Müdürü Bedri'nin kendisine "Rumları büyük bir başarı ile sürdüklerini ve aynı yöntemi imparatorluğun öteki milletlerine de uygulamaya karar verdiklerini" aktararak Ermenilerin sürülmesi sırasında uygulanan metotları "Türkler, Rumlara, Ermenilere karşı uyguladıkları yöntemi uyguladılar."¹²²

¹²²T. Akçam. (2016). "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar. İstanbul: İletişim Yayınları. s.105

3.2. Gayrimüslim Anasırları Tehcir Politikaları

İttihat ve Terakki yönetimi 1912 yılında Balkan Harbi sonrasında gerçekleşen Müslüman Türk, Arnavut, Boşnak ve Kipti tanımlı Çingene göçlerini, imparatorluğun Trakya ve Batı Anadolu sahil bölgelerine yerleştirerek çözüme girişimlerini 1913 ve 1914 yıllarında belirli bir sistematik doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Akçam İAMM verilerine göre imparatorluğa giriş yapan mülteci sayılarını “1912 ve 1913 yıllarında 177.352, 1914 ve 1915 yıllarında 120.560, toplam sayımla birlikte 1912 ve 1920 yıllarında 413.922”¹²³ olarak vermektedir.

İttihat ve Terakki yöneticileri imparatorluğun en gelişkin bölgelerinden gelen yüzbinlerce Balkan muhacirlerinin barınma, yerleştirme ihtiyaçlarının giderilmesi probleminin yanı sıra önceki yıllarda bulundukları coğrafyada sermaye sahibi, işçi, köylü konumunda bulunan anasırlarının iki yıl gibi bir süre içerisinde statülerini kaybetmiş bir şekilde yurda dönmesi krizi ile karşı karşıya kalmışlardır. Balkan ulus devletlerinin oluşumunun İttihat ve Terakki seçkinleri üzerinde yaratmış olduğu etki ve kurulan devletlerin Berlin Antlaşması’na uygun olarak dizayn ettikleri türdeş homojen toplumları, İttihatçıların Balkan mültecilerini Anadolu içerisine hem homojenliği arttırma hem de imparatorlukta “tümör” olarak nitelendirilen Gayrimüslim anasırlarından arınmayı gerçekleştirecek unsurlar olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Hans Lukas Kieser’e göre; “Ziya Gökalp’in liderlerin toplumun kötü unsurlarını çekip almaları ve yerine yenilerini koymaları gerekliliğini ve İttihat ve Terakki seçkinleri üzerinde ülkenin beden ve yöneticilerin doktor”¹²⁴ olduğu düşüncesini hâkim kılmıştır.

Taner Akçam, Balkan Savaşları’na kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin Gayrimüslim azınlık üzerindeki algı ve politikalarını görece “kapsayıcı” olma durumu ile ifade etmekle beraber Balkan Harbi ile birlikte şu tespitte bulunmaktadır. “Açıktan Türkçülük yapmayan ve Osmanlılık ideolojisinin arkasına saklanan İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni bünyesindeki azınlıkların büyük bir kısmını kaybedince “zincirlerinden boşandı.”¹²⁵

¹²³T. Akçam. (2016). "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar. İstanbul: İletişim Yayınları.s.98

¹²⁴H. L. Kieser. (2021). *Talat Paşa*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.37

¹²⁵T. Akçam. (2020). Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler. T. B. Bora içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* (s. 53-62). İstanbul: İletişim Yayınları.s.54

Cemiyetin Balkan coğrafyasının kaybedilmesiyle Türkçülüğü demografik, ekonomik ve siyasal anlamda her alanda tatbik etmesi belirli bir plan dâhilinde yapılması projesi üzerinde işlemiştir. Uğur Ümit Üngör bu Türkleştirme sürecinin İttihatçılar tarafından belirli bir plan dâhilinde hareket edilmesine ek olarak, İttihatçıların Balkan yenilgisi sonrasında yaşadığı psikolojik çöküntülerin kalan Gayrimüslimler üzerinde yıkıcı etkide bulunduğuna dikkat çekmektedir. İttihatçıların Türkleştirme sürecinin Balkan modeli gibi olduğunu sunmaktadır. ‘‘Gururlu Osmanlı seçkinleri buna dayanamadı, kayıpların şoku Osmanlı toplumsal kimliği, kültürü üzerinde kalıcı etkide bulunmuştur.’’¹²⁶

Yine Uğur Ümit Üngör’e göre ‘‘sadık olmayan unsurların bertarafı ile sadık olanların çoğunluğu oluşturacak güvence olarak’’¹²⁷ tasarlanması; Gayrimüslim azınlıkların imparatorluk bağlamında tutma politikalarından vazgeçişle İttihat ve Terakki yöneticilerinin muhacirleri sistematik ve planlı olarak sevk ve iskânla ‘‘oluşturulacak yurttta’’ homojen ulusu yaratma politikalarını açıklamaktadır.

Cemiyetin sadık anasırları imparatorluğun Trakya ve Batı Anadolu bölgelerine yerleştirmesi girişimleri; Teşkilat-ı Mahsusa tarafından göçertilen Rum ve Bulgar anasırların yerlerine İskân-ı Aşairin Muhacirin Müdüriyeti tarafından yerleştirilen Türk ve Müslüman muhacirlerin ikame edilmesiyle sonuçlanmıştır. Hans Lukas Kieser, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin paramiliter yan örgütü olarak tanımladığı Teşkilat-ı Mahsusa birimlerinin göçertme uygulamalarındaki kadrosal sürekliliğe ve imparatorluktaki planlı Gayrimüslim temizliğine dikkat çekerek hükümetin resmi ve gayri resmi olarak iki aşamada bu planı gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Kieser’e göre; ‘‘İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin eylem adamları, Trakya ve Ege kıyılarındaki tehcirlerden sonra nüfus mühendisliklerinde hüner kazadırlar ve ülke içinde etno-dinsel hatlar boyunca yürütölmüş bir savaşta elde edilmiş ezici bir zaferi’’¹²⁸ sağlayan kişiler olmuşlardır.

1913 ve 1914 yıllarında Rum ve Bulgar anasırların tehcir ve mübadele ile imparatorluktan arındırılması sürecinin tamamlanmasıyla birlikte Birinci Dünya

¹²⁶U. Ü. Üngör. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.94

¹²⁷U. Ü. Üngör. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.95

¹²⁸H. L. Kieser. (2021). *Talat Paşa*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.171

Savaşı'nın başlaması ur olarak tanımlanan diğer büyük Gayrimüslim anasır grubu Ermenilerin dışlanma süreciyle tamamlanmak istenmiştir.

Alpay Kabacalı Talat Paşa'nın anılarında Bulgarlar, Rumlar ve Ermenilerin amaçlarını bağımsızlık hareketleri olarak görmekte ve milli varlığa düşman yapılar olarak tanımladığını aktarmaktadır. Talat Paşa'nın değerlendirmesi ile; ‘‘Kanun-i Esasi sayesinde hükümete karşı gelmek ve Avrupa müdahalesiyle özerk bir yönetim ve sonunda bağımsızlık sağlamak amacıyla bir kısmı Anadolu’da bir kısmı da Rumeli’de büyük bir hızla açıkça milli varlığı tehdit ediyorlardı.’’¹²⁹

Uğur Ümit Üngör zamanla yerleşmiş olan bütün algılar sonucunda Bulgar, Rum ve Ermeni anasırların yeni ulus kompozisyonundan dışlanması sürecini şöyle tespit etmektedir; ‘‘ulusa dâhil edilenler ve dışlananlar kategorisi ile belirlendiğini ve Ermenileri belli bölgelerden göndererek hayal ettikleri yeni toplumun bölgesel ve etnik sınırlarını çizmeyi düşünüyorlardı.’’¹³⁰

Ermeni tehcirinin gerekçeleri Rum ve Bulgar anasırlardan farklı olarak eski bir tarihsel geçmişe sahip olmakla birlikte, Sultan II. Abdülhamit iktidarındaki 1895 Katliamları'nın ve Ermenilerin Berlin Anlaşması'ndan doğan haklardan yararlanma arayışının İttihat ve Terakki seçkinleri üzerindeki etkileri oldukça baskın niteliktedir. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusya'sı ve Avrupa devletleri arasında çözümlenmek istenen Ermeni Reformu görüşmelerinin Vilayet-i Şarkıyye olarak tanımlanan yedi doğu ilinin Batılı yöneticilerce yönetilmesi ve bunun sonucunda bölgenin geleceğine dair karar verilmesinin gerekliliği üzerine tartışmalar yaşanmıştır. 8 Şubat 1914 yılında İstanbul'da yapılan antlaşma maddelerine göre Akçam'ın da dikkat çektiği üzere İttihatçılar açısından bölgenin Berlin Anlaşması ve Balkan coğrafyasında olduğu gibi Avrupalı devletlerce imparatorluğun taksim edilmesinde kullanılacağı gerekçesi olarak görülmüştür. ‘‘Anadolu'nun doğusundaki yedi il iki büyük vilayet olarak yeniden düzenlenecek, buraya yabancı genel valiler atanacak ve Ermenilerin yerel yönetim organlarına katılımı sağlanacaktı.’’¹³¹

¹²⁹A. Kabacalı. (2021). *Talat Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.18

¹³⁰U. Ü. Üngör. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.156

¹³¹T. Akçam. (2021). *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi*. İstanbul: Aras Yayıncılık. s.39

Yapılan antlaşmaların yıllar içerisinde imparatorluktaki Gayrimüslim anasırların kopuşları ile sonuçlanması sorunu, İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinleri savaşın başlaması ile birlikte sorunun çözümünün Ermenilerin büyük oranda seyretilmesi düşüncesinden hareketle, homojen Anadolu'nun yaratımı için ikinci büyük problemi kökten çözmek arayışı içerisine girmişlerdir. Savaş süresince Dâhiliye Nazırı ve Sadrazam görevlerinde bulunan Talat Paşa antlaşmaların hiçbirinin imparatorluğun yararına olmadığından hareketle Gayrimüslim anasırların reformlar ile elde tutulamayacağı düşüncesi içerisinde hareket etmiştir. Kabacalı Talat Paşa'nın anılarında reformların sonuçlarını ve antlaşmaların hedeflerini şöyle açıklamaktadır; “Kısaca, Jön Türkler, içte bağnaz, nüfuz sahibi ve yalnız kendi çıkarlarını düşünen ve çeşitli milliyetlerden olan kimselerin siyasi sebeplerle Jön Türklerin serbest hükûmetine karşı çıkardıkları güçlükler ve engellerle mücadele ederken; dışta da yürürlükteki antlaşmalar ayaklar altına alınıyordu. Gerçek bir sebep gösterilmeksizin bazı hükûmetler tarafından oldubittilerle Türk devletinin bazı parçaları gasp ediliyor ve antlaşmalara birlikte imza etmiş olan devletler de bu konuda susup duruyorlardı.”¹³²

Savaş koşullarının yaratmış olduğu yabancı devlet müdahalelerinin sınırlılığı ve Alman korumacılığından fırsatla İttihat ve Terakki Cemiyeti Ermeni anasırların tüm yurttan arındırılmasının koşullarının oluştuğuna kanaat getirmişlerdir. 1913 yılında başlayan Ermeni Reformu Görüşmeleri'nin 1914 yılında imzalanmasıyla uygulamaya geçirilmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından bölünme tehdidi olarak algılanmış, yurdun batısında tamamlanan Türkleştirme projesinin doğusunun da dâhil edilmesi hızlandırılmıştır. Taner Akçam eserinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın antlaşmalar sonrasındaki toprak kayıpları ve gayrimüslim ihaneti endeksli fikirlerle 12 Mayıs 1915 yılında Ermeni Milletvekili Vartkes Serengülyan ile yaşadığı bir diyalog sırasında oldukça öfkeli bir şekilde ifade ettiğini aktarmaktadır. Paşa, Vartkes'e; “Bizim zayıflığımızdan istifade edip... Boğazımızı sıkıp reform istediniz. Şimdi de biz aynı şeyi yapacağız... İçinde bulunduğumuz durumu kullanıp sizin milleti öyle bir ezeceğiz ki elli yıl reform fikrini aklınıza bile getiremeyeceksiniz. Vartkes; Abdülhamid'in yaptıklarına (1895 Katliamları) devam mı etmek istiyorsunuz? Talat Paşa; Evet.”¹³³

¹³²A. Kabacalı. (2021). *Talat Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.19

¹³³T. Akçam. (2021). *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi*. İstanbul: Aras Yayıncılık. s.37

Hans Lukas Kieser, Talat Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin Balkan Savaşı sonrası ve Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte Makedonya bölgesinde gerçekleşen Gayrimüslim ayrılıkları, insan ve toprak kayıplarından sonra, birikmiş öfkeye işaret ederek yapılan reform ve ıslah çalışmalarının İttihatçılar nezdinde artık beyhude girişimler olduğuna inanmalara neden olduğuna dikkat çekmektedir. 1912 ve 1913 sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bütün dikkatini Anadolu'ya kaydırmalarıyla radikal Türkçü politikalarının uygulama sahası olduğu tespitinde bulunmaktadır. Kieser'in ifadeleriyle cemiyet seçkinlerinin baskılanmış Türkçülük anlayışının ortaya çıkışı şovenist milliyetçiliğin hâkimiyet kazandığına işaret etmektedir. "İttihatçıların büyük bir ulusal ideal peşinde olduklarını ve bu idealin Marx'ın ilham kaynağı olduğu sosyalizmden ya da Auguste Comte'un vaaz ettiği gibi evrensel pozitivizmden değil, Osmanlı emperyal görkeminden ve çağdaş etno-dinsel ulusçuluktan besleniyordu."¹³⁴

Fuat Dündar 1912 ve 1917 arasındaki yıllarda savaş koşulları, mübadele, zorunlu sevk ve iskân ve homojenleştirme politikaları doğrultusunda üzerinde çalışmalarda bulunan Müslim ve Gayrimüslim anasır sayılılarını belgelere dayalı olarak vermektedir. Dündar'a göre; "1870'li yıllardaki 2,3 milyon civarı Ermeni ve 2,1 milyon Rum ve 4 milyon Arap'tan geriye 1927 yılındaki sayımlara göre 65.000 Ermeni, 120.000 Rum ve 135.000 Arap nüfus kalmıştır."¹³⁵

3.2.1. 1913-1916 Rum Anasırın Tehciri

İmparatorluğun Balkan bölgelerinde bulunan Sırp, Karadağ, Yunan ve Bulgar Gayrimüslim anasırlar, Berlin Antlaşması'nın yaratmış olduğu, bulunulan teritoryada demografik çoğunluğu sağlama ve sonrasında bağımsızlık sürecine girerek 1912 ve 1913 yıllarında yaşanan Balkan Savaşları'ndan sonra bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Yeni Balkan ulus devletlerinin Batı Avrupa uluslaşma sürecinin temeli olan anayasa, demokrasi ve parlamentoya dayanmasından farklı olarak türdeş bir toplum yaratarak uluslaşma hedefiyle hareket etmiş ve ülkeleri içindeki Müslim etnik grupları dışlamışlardır.

¹³⁴H. L. Kieser. (2021). *Talat Paşa*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.22

¹³⁵F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.252

Üngör savaşlar sonucunda Balkan coğrafyasının elden çıkışı imparatorluk ve İttihatçılar üzerinde şok etkisi yarattığını, dönem gazetelerinin yüzyıllar boyunca Osmanlı'da ikinci sınıf olarak görülen Gayrimüslim anasırların bağımsızlıklarını kazanmalarını imparatorluğun elde kalan kısımlarının gideceği düşüncesine kapıldıklarına dikkat çekmektedir. 1912 yılında kaleme alınan yazılarda bu durum şöyle özetlenmektedir; ‘‘Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek ve Girit kaybedildi. Şimdi de aziz Rumeli kaybedilmek üzere, bir iki yıl içinde İstanbul’da elden gidecek. Kutsal İslam ve saygı değer Osmanlılık Kayseri’ye taşınacak, burası başkentimiz olacak; Mersin limanımız, Kürtler ve Ermeniler komşularımız, Moskovalılar da efendilerimiz olacak. Biz onların kölesi olacağız. Ne utanç verici! Bir zamanlar dünyayı yöneten Osmanlılar, çobanlarının, kölelerinin ve hizmetçilerinin hizmetçisi olabilir mi?’’¹³⁶

1912 ve 1913 yıllarında Balkan muhacirlerinin yeni ulus-devletlerce imparatorluğa zorunlu göç ettirilmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin gelen Türk, Arnavut, Boşnak ve Çingenelerin imparatorluğun Trakya ve Ege bölgelerine sevk ve iskânını sağlama girişimlerini beraberinde getirmiştir. Cemiyetin sevk ve iskân planlamasını yurdu Trakya ve Batı Anadolu bölgelerine kaydırarak yapma tercihi belirli bir nedensellik temelinde gerçekleşmiştir. Fuat Dündar bu nedenselliği şöyle açıklamaktadır; Sadece ‘‘Selanik’ten İstanbul ve çevresine İttihatçı kadrolar, aileler, devlet memurları, Teşkilat-ı Mahsusa kitlesel tabanını oluşturan 270.000’e yakın insanın Makedonya tecrübesine sahip ve Hristiyanlara karşı intikam hissiyatı’’¹³⁷ içinde yurda gelmiştir.

Yine Fuat Dündar’ın tespitlerine benzer bir nedenselliği, Uğur Ümit Üngör Balkan muhacirlerinin Selanik’ten çıkışına şahit olan İngiliz Konsolos yetkilisinin anılarından aktarmaktadır. ‘‘Savaşın başında Müslümanlara uygulanan katliamlar, sonraki aylarda mallarının yağmalanması, köylerine Hristiyanların yerleşmesi, Hristiyan komşularının zulümleri, Yunan askerlerinin işkenceleri Müslüman nüfus arasında korku yarattı. Tek amaçları Makedonya’dan kaçıp özgür vatanlarına kavuşmaktı. Türkiye’ye vardıklarında katliama uğramış arkadaşları ve akrabalarının

¹³⁶U. Ü. Üngör. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası, Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları . s.98

¹³⁷F. Dündar. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.110

hatıraları tazeliğini koruyordu. Çektikleri acı ve zulümleri unutmamışlar ve bütün mallarını kaybetmişlerdi. Bir ölçüde hükümetten cesaret alarak, Türkiye'deki Rumlara saldırmakta ve onlara kendilerinin Makedonya'daki Rumlardan gördükleri muameleyi göstermekte bir sakınca görmediler.”¹³⁸ Hristiyan zulmü olarak kodlanan sürecin intikam hissiyatını derinleştirmesi, cemiyetin bu muhacir gruplarını Trakya ve Batı Anadolu'da bulunan Rum ve Bulgar anasır arasına yerleştirilmesini sağlayarak hem homojenliği sağlama hem de sadık unsurlar tanzim etmesine olanak sağlamıştır.

Ayrıca 1913 ve 1914 yıllarında Rum ve Bulgar anasırların hükümetler aracılığı ile mübadele edilmesi süreci 1914 yılında çıkan Dünya Savaşı ile akim kalmış, anasırların gönderimi gayri-resmi yollar izlenerek yapılmaya çalışılmıştır. İttihat ve Terakki hükümetinin Yunan ve Bulgar hükümetleri ile yürütmüş olduğu resmi mübadele görüşmeleri her ülkede bulunan etnik ve dinsel grupların bir daha geri dönmek kaydıyla bütün taleplerinden vazgeçtiklerine dair kâğıtların imzalatılmasıyla sağlanmak istenmiştir. Rum göçünün resmi kanallar aracılığı ile yapılmasının tıkanması sonrasında Teşkilat-ı Mahsusa örgütlenmesi, İskânı Aşairin ve Muhacirin Müdüriyeti, Dâhiliye Nezareti ve Harbiye Nezareti'nin koordinasyonu ile demografik yapıları, meslekleri, sermayeleri kayıt altına alınarak listelenmiş Rum anasırların tedhiş, terör, sınırlı kıyım ile ülke içi ve dışı gayri resmi göçe zorlanması uygulanmıştır.

Dündar Teşkilat-ı Mahsusa örgütlenmesine dikkat çekerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen simalarından ve Teşkilat-ı Mahsusa örgütlenmesini koordine eden kişilerden Dr. Nazım'ın ifadelerinden yakın gelecekte hedeflenen plana işaret etmektedir. “Belki Rumlar çoğunluktadır ama eğer 100 bin Türk'ü İzmir'e sokarsam bu durum değişir.”¹³⁹ Gayrilerin göçertilmesi planı, esas olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli savaş örgütü olan Teşkilat-ı Mahsusa aracılığı ile yürütülmek istenmiştir. Hamid Bozarslan buna dikkat çekerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı Teşkilat-ı Mahsusa yapılanmasının Gayrimüslim anasırlar üzerindeki faaliyetlerini teşkilatın vurucu gücü olarak tanımlamaktadır. Bozarslan'a göre göçertme uygulamaları; “Gerçekten de Osmanlı'nın tımarını oluşturan Selanik'teki Osmanlı varlığına son veren Balkan Savaşları'ndan itibaren her şey İttihatçı gizli cemiyetin bu

¹³⁸U. Ü. Üngör. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.78

¹³⁹F. Dündar. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.191

ikinci örgütüyle neredeyse tamamen yan yana bulunmalarından kaynaklıdır. Olayları karmaşıklştırmak için fiiliyatta iç içe girmiş olan ayrı iki özel örgüt bulunmaktaydı.”¹⁴⁰

Cemiyet bu politika doğrultusunda Gayrimüslim anasırların nüfus hareketlerini büyük bir titizlikle kontrol altına alma amacıyla 1912 yılında Sicill-i Nüfus Dairesi’nce her etnik grubun demografik yapılarını cetveller halinde raporlamıştır. Nüfus cetvellerinde imparatorluk içinde yaşayan Rum ve Ermeni anasırların yerleşim birimlerindeki oranları, doğum ve ölüm aritmetikleri her üç ayda bir merkeze iletilerek buna uygun mülteci iskânı politikalarını izleme yoluna gidilmiştir. Rum anasırların sahip oldukları mülkler, tarım arazileri ve sermaye birikimleri ayrı defterlerde İAMM tarafından merkeze gönderilerek mültecilerin yerleşimi ve statü sahibi kılınmasında kullanılmış, Trakya ve Batı Anadolu’nun Türkleştirilmesi projesi bu iki aşama ile gerçekleştirilmek istenmiştir.

Örnek olarak Akçam’ın eserinde belirttiği İskân-ı Aşairin ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından Eylül 1914 yılında İzmir Bergama’da bulunan Rumların elindeki gayrimenkuller ve arazi miktarının ne kadar olduğuna dair çekilen şifreli telgrafa verilen cevap Rum anasırların statülerinin mülteciler arasında ikame edileceğinin örneklerinden birisi olmuştur. “Kaza dâhilinde Rumlara aid altmış bin yetmiş bir aded çiftlik olub on milyon ikiyüz elli dokuz bin altıyüz yirmibeş kuruş kıymetleri olduğu vergi kayıtlarından anlaşıldığı ve bunların bulundukları mahaller sahiplerinin esamisini ve müfredat-ı saireyi havi defterin yarın posta ile takdim kılınacağı maruzdur.”¹⁴¹

Diğer bir örnek DüNDAR tarafından verilmektedir. Rum anasırların mülk ve arazilerinin Türk ve Müslüman anasırlar arasında ikame edilmesi planları dönemin İzmir Britanya Konsolosluğu raporlarla kayıt altına almıştır. Konsolosluk raporlarına yansıyan ifadeler planı ortaya koymaktadır; “Bundan sonra burada mal sahibi olan tüm iyi halli Yunanlı ve Rum gayrı-müslimlere yönelik bir ihraç (kovma) seferberliğini hayata geçirecek (...) Yunanlılar bunun ilk kurbanı olacaklardır. Planı, onları ayrı ayrı gruplar halinde ihraç etmek ve sonra “terk edilmiş” malları Müslüman muhacirler

¹⁴⁰H. Bozarslan. (2018). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.245

¹⁴¹T. Akçam. (2016). “Ermeni Meselesi Hallolunmuştur” *Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.45

arasında bölüştürmek. (...) O, bu planın Yunanlı yetkililer tarafından Makedonya’da Türklere karşı uygulanan programın tam bir benzeri olduğunu iddia ediyor.”¹⁴²

Eric Jan Zürcher Rum ve Ermenilerin servetlerinin İttihatçılar tarafından Türkleştirilmesi düşüncesinin göçertme uygulamalarına direkt etkide bulunduğunu savunmuştur. Zürcher’e göre; “Daha iyi eğitime ve beceriye sahip Rum ve Ermeni cemaatlerinin yok olmaları makro-ekonomik düzeyde felaket iken, topraklarını ve işyerlerini devralmaya müsait bir konumda olan Müslüman Türklere muazzam fırsatlar sunuyordu.”¹⁴³

Akçam bu el koyma sürecinin de sistematik olarak işletildiğini aktarmaktadır. Örnek olarak Talat Paşa’nın 1913 ve 1914 yıllarında Batı Anadolu ve Trakya bölgelerine gönderdiği tamimlerde “Vilayet (liva) dahilinde her kasaba ve karyede mevcut Rumların ayrı ayrı miktar-ı nüfusunu mübeyyin (açıklayan) bir cedvelin süratle tanzim ve irsali”¹⁴⁴ni (gönderilmesi) istemiş ve mültecilerin tanzim edilmesinden önce demografik yapı hakkında bilgi toplanmasını amaçlamıştır. Nüfus cetvellerinin İttihat ve Terakki seçkinleri açısından önem derecesinin çok yüksek olmasının temel nedeni; Gayrimüslim anasırların sahip oldukları sosyal ve ekonomik yapılarının Türk ve Rum anasır arasında yerleştirilerek Türkleştirilecek Arnavut, Boşnak ve Çingeneler arasındaki bağlantı düzeyinin tespit edilmesi amacı olmuştur. Edirne’nin sınır olarak belirlenmesinden sonra Trakya’dan başkent İstanbul’a kadar olan topraklarda Bulgar ve Rum anasırın ve Batı Anadolu’da oldukça yoğun olan Rumların Türk ve Müslüman muhacirle doldurularak kayıpları telafi hedefi başarıyla uygulanmıştır.

Dündar, 1913 ve 1914 yılında Trakya ve Batı Anadolu vilayetlerinden göç ettirilen Gayrimüslim anasır oranı gayri-resmi verilere göre “ilk dönemde 150.000 Yunanistan’a göç, 50.000 iç bölgelere göçertme ve ikinci dönemde 500.000”¹⁴⁵ zorunlu göç olarak aktarmaktadır. Ayrıca Akçam Ahmet Efiloglu’ nu örnek göstererek; “1913

¹⁴²F. Dündar. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.202

¹⁴³E. J. Zürcher. (2017). *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.15

¹⁴⁴T. Akçam. (2016). “Ermeni Meselesi Hallolunmuştur” *Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.43

¹⁴⁵F. Dündar. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.245-246

ve 1914 yıllarında Ege bölgesinden sürülenlerin sayısı 100.000 civarı, Trakya ile birlikte sürülen Rum sayının 200.000 civarında’’¹⁴⁶ olduğuna dikkat çekmektedir.

3.2.2. 1915-1916 Ermeni Anasının Tehciri

1878 yılında Berlin Antlaşması gereğince bir milletin yeterli çoğunluğu sağlaması durumunda otonom yönetim hakkı elde etmesi gelişmeleri Balkan coğrafyasında Türk ve Müslüman anasırların katliam ve zorunlu göçe uğrayarak imparatorluğa gelişine neden olmuş, imparatorluğun doğusunda bulunan Ermenilerin durumu bulundukları topraklarda yeterli demografik çoğunluğu sağlayamamaları nedeniyle daha sonraya bırakılmıştır. II. Abdülhamid yönetimi, Ermenilerin Berlin Antlaşması’ndan hareketle Doğu Anadolu’da bölünmeye sebep olacağı gerekçesi ile Kürt Hamidiye Alayları’nı örgütleyerek 1894-1896 Katliamları’nın gerçekleşmesine neden olmuştur. Yoğunlukla Erzurum ve civar bölgelerde gerçekleşen katliamlarda 80.000 ile 200.000 arasında insanın öldüğü dönem konsolosluk yetkililerince rapor edilmiştir.

1878 imtiyazlı statüde Doğu Rumeli, 1882 yılında Sırbistan, 1908 yılında Bulgaristan’ın bağımsızlığı, Bosna-Hersek’in Avusturya Macaristan İmparatorluğu’na ilhakı ve Balkan uluslarının birer birer bağımsızlıklarını elde etmesi ve bunun ittifak halinde 1912 yılında gerçekleştirilmesi, imparatorlukta kalan diğer anasırların milli hareketlerinin gelişmesine neden olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinleri ise bu süreç sonucunda Gayrimüslim anasırlara ‘‘iç tehdit’’ algısıyla hareket eden bir yapıya dönüşmüştür. Gayrimüslim anasırların iç tehdit olarak tanımlanmasının diğer bir temel sebebi; Arnavutluk, Makedonya ve diğer Balkan bölgelerinin kaderinin belirlendiği 1913 Londra Konferansı’nda, demografik yoğunluğa aykırı olarak gerçekleşen taksim sürecinde Balkanlardaki Türk ve Müslüman yoğunluğu temel alınmaksızın ayrılıkçılık lehine bir tutum sergilenmesi olmuştur. Bu tarihten sonra imparatorluk yöneticileri ülkedeki anasırların çoğunluk teşkil etsin ya da etmesin imparatorluğa aleyhte kullanılacak unsurlar olarak görülmüştür. Taner Akçam, II. Abdülhamid döneminde gerçekleşen 1895 Katliamları ve İttihat ve Terakki seçkinlerinin Balkan yenilgisi etkileri tespitinde; ‘‘İttihatçıların Ermeni meselesinde esas olarak ‘‘reform katliam,

¹⁴⁶T. Akçam. (2021). *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi*. İstanbul: Aras Yayıncılık. s.50

müdahale ve ayrılma sacayağından oluşan birikmiş bilgiye dayanan olgular ve olaylar dizgisini devralındığını öne sürmektedir.”¹⁴⁷

Kabacalı, Talat Paşa’nın anılarındaki ifadelerinden anlaşılacağı üzere sürecin İttihatçılar penceresinden değerlendirmesini özetlemektedir. Gayrimüslimlere yönelik birikmiş bilgi, parçalanma korkusu, etnik ve dinsel kırıma uğrama önemli etkide bulunmuştur. “Balkan Savaşı’nda zayıf düşmüş olan Türkiye’nin artık hiçbir hakkı kalmamıştı. “Kuvvet hakka üstündür” sözü Türkiye’ye bütün kaplamıyla ve açıkça uygulanıyordu. Ülkenin dört yüz, beş yüz yıldan beri Türk devletine bağlı olan birçok bölümü, iller, halk, dini ve medeni ilişkileri göz önüne alınmaksızın, acımasızca devletten koparılıyordu.”¹⁴⁸

Balkan yenilgisinin imparatorluk üzerindeki etkilerinin henüz sıcak olduğu yılda Çarlık Rusya himayesinde bulunan Ermenilerin durumu ile ilgili reform yapılması gerekliliği ortaya atılmıştır. 1913 yılında Avrupalı büyük devletler ve Çarlık Rusya’sının baskısı ile gerçekleştirilen Ermeni Reformu Görüşmeleri’ inde Müslüman anasırlar ile Ermeni anasırların eşitliğini sağlama ve bunu yabancı gözetimine dayandırma amaçları 1914 yılında İstanbul’da karara bağlanmak üzere görüşülmüştür. Şubat 1914 yılında İstanbul’da imzalanan antlaşma da, Batılı Devletler Osmanlı İmparatorluğu’ndan Ermeni anasırların yoğunluk gösterdiği 6 doğu vilayetini iki büyük eyalet olarak düzenlemeyi, yönetimine Batı’dan atanacak valilerin getirilmesi ve Ermeni anasırların eyaletlerin yönetimine katılmasını öngören maddeler bulunmaktaydı. Uğur Ümit Üngör yabancı genel vali tarafından idare edilmesi planlanan iki eyaletteki altı vilayeti “Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbekir, Mamüretü’l Aziz”¹⁴⁹ olarak vermektedir.

Akşam Şubat 1914 yılında İttihat ve Terakki yönetiminin arzu etmediği biçimde imzalanan antlaşmanın İttihatçılarda imparatorluğun doğu bölgelerinin de Balkan ve Rumeli’ye benzer bir sonuca gideceği algısını güçlendirdiği görüşündedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin Yeniköy Antlaşması’nın hükümlerini uygulamayı istememesini; “Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan örneklerini

¹⁴⁷T. Akçam. (2021). *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi*. İstanbul: Aras Yayıncılık. s.38

¹⁴⁸A. Kabacalı. (2021). *Talat Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.21

¹⁴⁹U. Ü. Üngör. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.s.141

takiple bağımsız Ermenistan kurma doğrultusunda atılmış bir adımdı’’¹⁵⁰ olarak görmeleri sonucunda gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Bizatihi Talat Paşa, Ermeni sorunun Berlin Konferansı’nda yapılmak istenen reformlar ile çözümleme girişimlerinin akim kalmasını Ermenilerin örgütlenemeye devam ederek önce özerklik daha sonra müdahale ile bağımsızlık kazanmak istedikleri üzerinde durmuştur. Kabacalı Paşa’nın anılarında bu durumu şöyle özetlediğini aktarmaktadır; ‘’Balkan Savaşı patlayınca Ermeniler genel ve gerçek bir isyana kalkışmadılar. Bütün faaliyetler örgütlenmenin tamamlanmasıyla sınırlı kalıyordu. Avrupa’nın doğu illerinde düzeltimler yapılmasını istemesi karşısında, Rumeli’deki topraklarını da hep bu isim altında kaybetmiş olduğunu pekiyi bilen Bab-ı Ali, bu seferki müdahalenin de böyle olacağını anlamıştı. Amaç ‘’ıslahat’’ değil, bölgenin Rus nüfuzuna bırakılmasıdır.’’¹⁵¹

Taner Akçam Talat Paşa’nın düşüncelerine ek olarak benzer bir tespitte bulunmaktadır. Akçam’a göre; ‘’1912 ve 13 Balkan Savaş’ı yenilgisinin hemen ardından Müslümanlarla eşit toplum olmasını sağlayacak sosyal ve siyasal reform taleplerinde bulunmaları ve 1913 yazı ile birlikte Büyük Devletler’le başlayan Ermeni Reformu Görüşmeleri, İttihatçılar için bu ‘’birikmiş bilgilerin’’ bir ürünü olacak ülke güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılandı.’’¹⁵²

İmparatorluğun Temmuz 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı’na Ekim 1914 yılında katılımı Avrupa ve Çarlık Rusya’sı ile imzalanan anlaşmalarının yürürlükten kaldırılmasını ve belirlenen reformların askıya alınmasını beraberinde getirmiştir. İmparatorluğun ve İttihat ve Terakki seçkinlerinin Dünya Savaşı’na girişinin temel nedenlerinden biri de Ermeni Reformu girişimlerinin de bölünme ile sonuçlanmasının önünü kesmek ve imparatorluğun yeniden tesis edilmesini sağlamak olmuştur. Benzer bir tespitte bulunan Eric Jan Zürcher savaş koşullarının yaratmış olduğu avantajlarının İttihatçıların reformlar karşısındaki tutumlarını ortaya koymaktadır. ‘’Savaşla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’ndaki yabancı vatandaşlar üzerindeki yetkisini kısıtlayan uluslararası antlaşmaları tek yanlı olarak feshetme hakkına kavuştu.’’¹⁵³

¹⁵⁰T. Akçam. (2021). *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi*. İstanbul: Aras Yayıncılık. s.36

¹⁵¹A. Kabacalı. (2021). *Talat Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.49-53

¹⁵²T. Akçam. (2021). *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi*. İstanbul: Aras Yayıncılık. s.37-38

¹⁵³E. J. Zürcher. (2017). *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.128

Bunu yanı sıra Alman İmparatorluğu ile ittifak yapılmasının ve Dünya Savaşı'na girilmesinin imparatorluğun varlık yokluk sebebi olduğuna inanan İttihat ve Terakki lideri Talat Paşa'nın anılarında ifade ettiği sözler ittifak ve savaşın amaçlarını özetlemektedir. ‘‘Hepimizin kanısı Türkiye'nin varlığını koruyabilmesi için böyle bir Avrupa devletiyle antlaşma yapmak gerekliydi. Padişah, Ayan ve Mebusan Meclisleri, subaylar, halk, memurlar ülkenin kurtarılmış olduğuna inanmaktaydılar.’’¹⁵⁴

Benzer diğer bir örnekte Hans Lukas Kieser tarafından ortaya konulmaktadır. Kieser eserinde Talat Paşa'nın bir konuşmasını örnek göstermektedir. Talat Paşa; ‘‘Kronik krizlerden beri kurtulmayan ülke sonunda Libya ve Balkan Savaşları'nın ardından 1914 başında huzura ulaşmış, ama sonunda Birinci Dünya Savaşı nedeniyle öngörülmedik taahhütler görmeye ve fedakârlıklarda bulunmaya mecbur edilmiştir. Ve böylece harb-i sabıkın bütün zilletlerini şerefli bir surette silmiştir.’’¹⁵⁵

Savaşın başlangıcında hâkim olan kurtuluşun sağlandığı düşüncesi ilerleyen zaman içerisinde cephelerde yaşanan yenilgiler sonucunda imparatorluğun dağılma tehlikesini doğurmuştur. Enver Paşa'nın 24 Aralık 1914 tarihinde Sarıkamış Harekâtı ile Rus birliklerini bozguna uğratma harekâtının başarısız olması ve 1915 yılında Suriye-Filistin Cephesi ve Bağdat'ta alınan yenilgiler ve geri çekilmeler imparatorluğun doğusunu Rus işgaline açık hale getirmiştir. Ağırlıklı olarak Müslüman Kürt anasırların Rus işgalinden kaçarak güneye doğru göç etmesi, İttihat ve Terakki yönetiminin Kürtleri İç Anadolu'nun batısına sevk etmesi ile sonuçlanmıştır. Fuat Dündar Aşair-i Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi verilerine göre Rus işgalinden kaçan Müslüman Türk ve Kürt anasır rakamı ‘‘902.865 ve mültecilerin toplanma ve dağıtım yerleri Urfa, Bitlis, Diyarbakir, Mamüretü'l Aziz, Konya, Ankara ve Eskişehir’’¹⁵⁶ olarak vermektedir.

Yenilgiler Kürtlerin iç bölgelere göçünün yanı sıra, Rusya ile Ermeni anasırların işbirliği yaptığı düşüncesinin kuvvetle savunulmaya başlanmasını da beraberinde getirmiştir. Ermeni anasırların tehcir süreci ilk olarak belirli bir süreç dâhilinde gerçekleşmiş, önce Adana-Zeytun bölgesinde gerçekleşen küçük çaplı

¹⁵⁴A. Kabacalı. (2021). *Talat Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.31

¹⁵⁵H. L. Kieser. (2021). *Talat Paşa*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.220

¹⁵⁶F. Dündar. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.418

çatışmalar Ermenilerin Konya ve Sivas bölgelerine nakledilmesiyle çözümlenmek istenmiştir. Daha sonrasında Kafkas Cephesi'nde alınan yenilgilerinin Doğu Anadolu'yu Rus kontrolüne bırakması, lokal olarak iç bölgelere uygulanan Ermeni tehciri uygulamalarının imparatorluğun ıslah edilemeyen bölgelerine gönderimi girişimiyle sonuçlanmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi parça parça imparatorlukta bulunan memur, asker, iş sahibi, çiftçi ve halk olan Ermeni anasırları görevlerden alıkoyma yoluna gitmiştir.

İttihat ve Terakki yönetiminin savaştan fırsat ile gerçekleştirmek istediği tehcir uygulamalarının Rum tehciriyle benzeşimine dikkat çeken Taner Akçam; "1914'te büyük devletlerin gözü önünde 100.000-150.000 kişinin herhangi bir zorlukla karşılaşmadan sürgün edilmiş olmasının savaş sırasında Ermenilerin tehcir edilmesinde cesaretlendirici bir faktör"¹⁵⁷ olarak tespit etmektedir.

Uğur Ümit Üngör'e göre Ermeni tehcirindeki ilk uygulamalar; "26 Aralık 1914 yılında tüm Ermeni polis, memur ve amirlerinin, Ermeni kamu görevlilerinin işlerine son verilmesi, 15 Şubat 1915 yılında tüm gayrimüslim anasırların evlerinde silah aramalarının yapılması ve Mart 1915 yılında Ermeni askerlerini silahları alınarak amele taburlarına gönderimi"¹⁵⁸ olarak gerçekleştirilmiştir.

27 Mayıs 1915 tarihinde resmi olarak başlatılan Ermeni tehciri uygulamasından önce gerçekleşen ve İstanbul'da oldukça güçlü olan Ermeni milletvekilleri, gazeteciler, cemaat ve komite liderlerini hedef alan ve 240 kişilik tutuklanmayla sonuçlanan 24 Nisan 1915 tutuklamaları ve yurt dışına çıkışın yasaklanması tehcir sürecinin ilk başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Dündar tutuklama emirlerini bizzat gerçekleştiren Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın gerekçelerini kendi sözleriyle sunmaktadır; "Anadolu'nun çeşitli yerlerinde sevkiyat başlayınca, bu İstanbul'daki Ermeniler arasında ve özellikle komitelerde büyük heyecan yarattı. Ermeni komitelerinin yönetim merkezi yani dış örgütün beyni İstanbul'da bulunuyordu. Bu şehir aynı zamanda bütün askeri hareketlenmenin merkeziydi."¹⁵⁹

¹⁵⁷T. Akçam. (2016). "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" *Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.105

¹⁵⁸U. Ü. Üngör. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.120-121

¹⁵⁹F. Dündar. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.277

Ermeni tehcirinin hukuki düzenleme ile yapılmasının tarihi ise Harbiye Nezareti ve Dâhiliye Nezareti'nin görev kapsamını oldukça genişleten "27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan geçici "Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihâs Oluşturacak Tedbir Hakkında Kanun"¹⁶⁰ ile yapılmıştır. 13 Martta kapatılan Meclis nedeniyle çıkarılan geçici kanun ile isyan ve ihanet etme ihtimali bulunan anasır gruplarının hükümet ve askeriyece tespit edilmesi durumunda köy, kasaba ve vilayetlerinden toplu olarak çıkarılması öngörülmüştür. Dündar'a göre bütün Gayrimüslim anasırlara uygulanacak olan tehcirin kapsam süresi "30 Mayıs'ta çıkarılan yönetmelikle süresiz hale getirilmiş ve 17 Haziran'da yayımlanan tamim ile örfi idare kumandanlarını vilayette "yerli ve yabancıları mıntıklarından çıkarmaya tam yetkili ve hudut dışına çıkmayı nezaretin müsaadesine bağlı kılmıştır."¹⁶¹ 30 Mayıs düzenlemesinin diğer önemli bir farkı Ermeni mülklerinin kayıt altına alınarak taksim edilme sürecinin başlangıç tarihi olmuştur.

Tehcir kararının Dâhiliye Nezareti, Harbiye Nezareti, Teşkilat-ı Mahsusa ve yerel baskılar sonucu ve uzun bir müzakere sürecinden geçtikten alındığını ifade eden Taner Akçam, eserinde Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli figürlerinden Dr. Nazım'ın sözleriyle açıklık getirmektedir. Tehcir kararının alınmasında Dr. Nazım; "Ermeni meselesinin " Merkez-i Umumiyece ariz u amik (etrafıca) düşünülerek karar verilmiş bir mesele" olduğunu ve bu teşebbüsün Şark meselesini halledeceğini belirtmiştir."¹⁶²

Akçam ayrıca tehcir kararının verilmesinden sonra Talat Paşa ile Alman Büyükelçilik görevlisi Dr. Mordtman ile arasında gerçekleşen 17 Haziran 1915 tarihli görüşmeyi işaret ederek Büyükelçi Wangenheim'a göre Paşa'nın bir plana dayalı hareket ettiğini ifade etmektedir. "Talat, Dünya Savaşı'nı bahane ederek dış ülkelerin diplomatik müdahalelerine aldırmaksızın ülkeyi iç düşmanlardan, Hristiyanlardan tamamen temizlemek istediğini ve bunu Türkiye'nin ve müttefiki Almanya'nın çıkarına olduğu söylemektedir."¹⁶³

¹⁶⁰F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.288

¹⁶¹F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.288

¹⁶²T. Akçam. (2016). "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" *Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.137

¹⁶³T. Akçam. (2016). "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" *Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.136

Adana-Zeytun bölgesinde süren iç çatışmalar nedeniyle alınan kısa süreli göçertme kararlarının ardın ilk kapsamlı tehcir uygulamaları Van'ın Ermeni komitacılar tarafından ele geçirilmesinin "isyan" olarak Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgraf sonrasında gerçekleştirilmiştir. Vilayet-i Şarkiyye'de bulunan altı ilin 23 Mayıs 1915 tarihinde tehcir kapsamına alınmasıyla Erzurum, Van, Bitlis Ermenileri toplu olarak göçertilmeye başlanmıştır. Ermenilerin göç güzergâhları sınırlara yakınlık düzleminde ele alınmış ve Doğu ve Batı bölgelerinde bulunanlar önce İç Anadolu daha sonra güneyde Deyr-e Zor ve Musul bölgelerine nakledilmişlerdir. Dünder, Ermeni anasırların göç ettirilmesinde görev alan İttihat ve Terakki Merkez Komite üyesi ve Teşkilat-ı Mahsusa önde gelenleri Rum tehcirinde daha önce görev almış kişilerin görevlendirilmesiyle gerçekleştirildiğine dikkat çekerek önemli bir detaya işaret etmektedir. "Bahaeddin Şakir; Erzurum Bölgesi, Cemal Paşa; Adana-Zeytun Bölgesi, Cevdet Bey; Van Bölgesi"¹⁶⁴ olarak tanzim edilmiştir.

Üç aşamalı tehcir sürecinin ikinci büyük kapsamlı tehcir kararı, Talat Paşa tarafından 21 Haziran 1915 tarihinde gönderilen emirde uygulanmıştır. Emirde "Trabzon, Canik, Sivas, Mamüretü'l Aziz bölgelerinde bulunan "istisnasız tüm Ermenilerin" tehcir edilmesi"¹⁶⁵ yer almaktadır.

Talat Paşa tarafından verilen üçüncü büyük tehcir kararı "5 Temmuz 1915 tarihinde; Aydın Bölgesi hariç, Bursa, Ankara, Kastamonu, Adana, Antep, Halep, Mamüretü'l Aziz, Bitlis, Van, Erzurum, Trabzon, Sivas ve Maraş"¹⁶⁶ Ermenilerinin tümüyle tehcir edilmesidir. Ermeni anasırların dinsel farklılıklarına bakılmaksızın etnik kimliklerini hedef alan tehcir bu kararı daha önce din değiştirmeler ile entegre edilmiş Ermenilerin de bu kapsam dahilinde ele alınmasına neden olmuştur. Kieser Temmuz 1915 yılında tehcir kapsamına alınan Trabzon Ermenilerinin durumu ile ilgili valiliğin merkeze gönderdiği telgrafta Ermenileri örnek göstererek kullanmış olduğu ifadeler **tehcirin etnik kimliği ölçüt alan bir karar** olduğunun göstergesidir. "İslam'a geçen bir Ermeni, Müslüman bir Ermeni olarak def edilecektir."¹⁶⁷

¹⁶⁴F. Dünder. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.265

¹⁶⁵F. Dünder. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.296

¹⁶⁶F. Dünder. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.298

¹⁶⁷H. L. Kieser. (2021). *Talat Paşa*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.220

Akşam diğerk bir önemli nokta olarak Talat Paşa'nın bu vilayetlere gönderdiği 29 Aralık 1915 tarihli telgrafında Ermeni anasırların amaçlarını genel bir isyan ve bağımsızlık girişimi olarak sunmaktadır. Paşa'nın telgrafta; "Ermenilerin bulundukları mahallerden ihraçlarıyla ta'yin olunan menatıka sevklerinden hükümetçe muntasar olan (beklenen) gaye, bu unusunun hükümet aleyhine teşebbüsat ve fa'aliyette bulunmamalarına ve bir Ermenistan hükümeti teşviki hakkındaki amal-i milliyelerini ta'kib edemeyecek bir hale getirilmelerini te'min esasına ma'tuftur (göredir)." ¹⁶⁸

Hans Lukas Kieser'e göre aşamalı olarak verilen tehcir kararının nitelikleri dikkat çekici özellikler barındırmaktadır. Kieser'e göre tehcir; "Talat'ın Nisan 1915'te ülke içinde başlattığı topyekün savaşın ayırt edici nitelikleri; asimetri, külliyat ve Anadolu'da etno-dinsel anlamda temizlenmiş bir otoriteryen devlet temelini atımını sağlama girişimidir." ¹⁶⁹

Dündar Talat Paşa'nın tehcir süreci üzerinde titizlikle durmakla birlikte Sicill-i Nüfus Dairesi ve AMMU aracılığı ile yürütmüş olduğu imparatorluktaki demografik yapının köylerden kasabalara kadar cetveller halinde düzenlenmesini de yürüttüğünü ifade etmektedir. "Talat Paşa'nın emriyle 20 Temmuz 1915 tarihinde tüm vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen telgrafta; köylere varıncaya kadar mülki teşkilatı gösterir bir harita ile köy ile kasabadaki ahalinin milliyet esasına göre evvelce ve şimdiki mevcut olan miktarını içeren cetvellerin bir an önce gönderilmesini" ¹⁷⁰ istemiştir. Sicill-i Nüfus Daire'sinden gelen cetveller ve haritalar Ermeni anasırlardan kalan yerleşim birimlerine Türk anasırların sevk ve iskân edilmesini sistematik olarak uygulamak için kullanılmıştır.

Talat Paşa'nın Ermeni tehcirinde önem verdiği diğerk bir nokta Ermenilerden kalan arazi, mal, çiftlik ve sermayelerinin defterlere kayıt edilerek yerlerine yerleştirilecek Türk anasırların iaşesini sağlamak amacıyla kullanması olmuştur. Dündar Ermeni mallarının Türk anasırları sevk ve iskânın AMMU aracılığı ile notlandırılacak olan Ermeni mülkleri ile yapılacağına dair düzenlemelerin yine Talat

¹⁶⁸T. Akşam. (2016). "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" *Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.136-137

¹⁶⁹H. L. Kieser. (2021). *Talat Paşa*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.219

¹⁷⁰F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.86

Paşa tarafından yapıldığına işaret etmektedir. Paşa'nın 26 Eylül 1915 tarihinde çıkardığı "Ahar Mahallerden Naklolunan Emval, Duyun ve Matbuat-ı Metruke Hakkında Kanun-ı Muvakkati"¹⁷¹ kanunu, Ermeni mülklerinin özel olarak kendisinin ilgilendiği bir komisyon aracılığı ile tanzim edilmesine yöneliktir. Talat Paşa'nın tehcir sürecinin tamamlanmasına yakın olarak 6 Ocak 1916 tarihinde tehcirin gerçekleştiği vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği telgrafta Ermenilerden kalan sermayenin Türk anasırlar arasında dağıtımının yapılarak Türkleştirilmesi hedeflenmiştir. Taner Akçam Ermeni mallarının Türkleştirilmesine örnek olarak Paşa telgrafında yetkililere; "Memleketimizde İslam müesseselerinin teksiri (arttırılması) ve bu amaca uygun olarak Müslümanlardan mürekkebe olmak üzere şirketler teşkil edilmesi ve Ermenilerden kalan emval-i menkulenin şera'it-i münasebe ile kendilerine i'tası"¹⁷²nı istediğini örnek olarak göstermektedir. Kieser'e göre Talat Paşa'nın not defterinin sadece bir bölümünde bulunan Ermeni mallarının 1916 yılındaki sonucu; "40.000'den fazla bina, 90.000 dönüm çiftlik, 26 maden işletmesi..."¹⁷³ Emval-i metrukedeki el konulan sermaye ve mal varlığının büyüklüğünü göstermektedir.

Eric Jan Zürcher Ermeni sermayesinin Türkler arasında paylaştırılması sürecini iki yönlü (insani ve ekonomik boyut) olarak açıklamaktadır; "Ermeni mülklerinin tasfiyesi emrini vermekle Osmanlı Hükümeti tehcirin geçici olmadığını kesin bir şekilde ortaya koymuş oldu. Boşaltılan köylere, kasabalara, semtlere Müslüman muhacirlerin iskânı Osmanlı Hükümeti'nin imparatorluğun etnik haritasını 'ilelebet' değiştirmeye kararlı olduğunu gösteriyordu."¹⁷⁴

1919 yargılamalarını inceleyen Kieser'e göre tehcire katılım sağlayan Teşkilat-ı Mahsusa, AMMU, Harbiye Nezareti, Dâhiliye Nezareti'nin "itaatkâr, yumuşak başlı fakat ihtiraslı genç yöneticilerinin"¹⁷⁵ tehcir edilen Ermeni mülkleri üzerinden zenginleşen kişiler oldukları ve bunların Müslüman Türk burjuvazisini oluşturacak "bilinen kişiler" olmalarına özen gösterildiğini ispatlamış bir gerçekliktir.

¹⁷¹F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.63

¹⁷²T. Akçam. (2016). "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" *Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.227

¹⁷³H. L. Kieser. (2021). *Talat Paşa*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.250

¹⁷⁴E. J. Zürcher. (2017). *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.133

¹⁷⁵H. L. Kieser. (2021). *Talat Paşa*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.226

Ayrıca 1913 ve 1914 yıllarında Rumlar, Bulgarlar ve 1915 ve 1916'da Ermenilerin tehcirinden sonra bölge, köy ve kasaba isimlerinin Rumca, Bulgarca ve Ermenice olması yasaklanmış, Gayrimüslim anasırların izini taşıyan maddi, kültürel, geleneksel izlerin silinerek Türkleştirilmesi çalışması yürütülmüştür. Akçam buna örnek olarak Talat Paşa'nın 5 Ocak 1915 tarihinde tehcire tabi tutulan Gayrimüslim yoğunluklu vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği talimatnamede emirlerini açık bir şekilde dile getirdiğini göstermektedir. Talat Paşa; "Memalik-i Osmaniye'de Ermenice, Rumca veya Bulgarca gibi İslam olmayan milliyetler lisanıyla yâd edilen vilayet, sancak, kasaba, köy, dağ, nehir... ilah bilcümle isimlerin Türkçeye tahvilinin kararlaştırıldığı"¹⁷⁶

Cemaat önderlerinin tutuklanmasıyla başlayan sürecin aşamalar dâhilinde istisnasız bütün Ermeni anasırı kapsamı ve imparatorlukta izlerinin silinerek Türkleştirilme uygulamaları, tehcir edilenlerin sayısını kimi tarihçilerce yüzbinlerle kimilerince milyonlarla ifade edilmiştir. Dünder bu sayıları "Osmanlı tarafına göre; 1.251.785 olarak verilen sayı Ermeni Patrikliğine göre; 1.915.858"¹⁷⁷ olarak tespit edildiğini açıklamaktadır.

Yine Dünder eserinde Talat Paşa'nın anılarını örnek göstererek Ermenilerin tehcir sürecini, mülklerini ve ikame edilecek anasırları detaylı olarak not ettiği defterinde, tehcir edilen Ermeni sayısını Talat Paşa'nın "resmi bir açıklama yaparak tehcir edilenlerin 800.000 kayıpların ise 300.000"¹⁷⁸ olduğunu belirtmiştir.

Taner Akçam'da Talat Paşa'nın not defterini örnek göstererek rakamın "Batı ve Orta Anadolu haricinde 924.155 olduğunu eklemeler ile 1.200.000 ya da 1.300.000"¹⁷⁹ olarak vermektedir.

Son olarak Hans Lukas Kieser'in tehcir kararını veren Talat Paşa hakkındaki tespitleri sürecin işleyişi, hedef ve sonuç açısından genel bir çerçeveyi ortaya koymaktadır. Kieser'e göre Talat Paşa'nın Ermeni nedenleri şöyle sıralanmaktadır;

¹⁷⁶T. Akçam. (2016). "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar. İstanbul: İletişim Yayınları. s.70

¹⁷⁷F. Dünder. (2013). Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918). İstanbul: İletişim Yayınları. s.335

¹⁷⁸F. Dünder. (2013). Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918). İstanbul: İletişim Yayınları. s.339

¹⁷⁹T. Akçam. (2021). Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi. İstanbul: Aras Yayıncılık. s.97

‘‘Anadolu’da münhasır bir Türk-Müslüman birliğine ulaşma hedefi güden politikaları, yerinden edilmiş olan Hristiyan nüfusun Müslüman nüfus ile ‘‘ikame’ etmeye dayanıyordu. Yeni ulus inşasına yönelik nüfus mühendisliğinde ümmete yani savaşmakta olan Osmanlı Müslüman cemaatine çok zengin malzemeli bir ‘‘nimet’’ sunuyordu.’’¹⁸⁰

1913 yılında başlatılan Rum ve Bulgar tehcirinin ardından 1915 ve 1916 yılında tamamlanan Ermeni tehciri ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti, Anadolu’nun homojen Türk yurdu haline getirilmesi projesini büyük ölçüde tamamlamıştır. Gayrimüslimlerden kalan mülklerin Türklerin ekonomik hayata katılımı ve diğer anasırların izlerinin silinmesinde kullanımı, Müslim diğer anasırların da Türkler arasında oranlar dâhilinde dağıtımıyla tamamlanmak istenmiştir. Bu anasır grupları sayıca büyük yoğunluk teşkil eden Arnavut, Boşnak ve Kürtler olmuşlardır.

3.3. Müslüman Etnik Anasırların Sevk ve İskânı

3.3.1. 1914-1916 Kürt Anasırların Sevk Ve İskânı İle Homojenleştirme Politikaları

Birinci Dünya Savaşı öncesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan Kürt anasırlar hem Ermeni Reformu Görüşmeleri’nden duydukları rahatsızlıklar hem de kendi ulusal gayelerini gerçekleştirmek amacıyla bölgesel isyanlar ve alaylarıyla Ermeni anasırlara saldırılarda bulunmuşlardır. Bitlis isyanı, Musul’da Barzanlar’ın hareketleri ve daha önce 1847 yılında bastırılan Bedirhani ailesinin isyanlarının devamı olan Abdürrezzak Bedirhan Bey’in örgütlenmesi, İttihat ve Terakki hükümetinin isyan ve örgütlenme hazırlığında olan liderleri tutuklaması ve sürgüne göndermesiyle sonuçlanmıştır. Kürt anasırların aşiret organizasyonlarında benliklerini koruduklarının bilince olan İttihat ve Terakki seçkinleri, aşiret liderlerinden koparılan grupların Dünya Savaşı ile birlikte Ermeni anasırlarla birlikte hareket etmesini önlemek amacıyla daha önce İç Anadolu’daki hapisanelerde tuttuğu kişileri serbest bırakmıştır.

Gayrimüslim Rum, Bulgar ve Ermeni anasırların yeni nüfus kompozisyonundan dışlanması ve Müslim anasırların ‘‘seyreltilme’’ Türkleştirilmesine dayanan ulus-devlet projesine Dünya Savaşı büyük olanaklar sağlamıştır. Dünya

¹⁸⁰H. L. Kieser. (2021). *Talat Paşa*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.242

Savaşı'yla birlikte Kafkas Cephesi'nde alınan yenilgi, Kürtlerin güneye doğru göç etmesine ve olası katliamlardan kaçmalarına neden olmuştur. Rus birlikleri ile birlikte hareket ettiği ileri sürülen Ermeni komitacılar ile yaşanan karşılıklı çatışmalarda sayıları binlerle ifade edilen katliamlar göçün temel gerekçesidir. Mayıs 1915 yılı ile başlatılan Ermeni tehciri ile birlikte ikinci büyük nüfus hareketliliği 1916 yılında Rus işgaline uğrayan Van, Bitlis ve Erzurum'dan Kürt anasırların işgal bölgelerinden boşaltılması ile gerçekleşmiştir. Rus işgali ile birlikte mültecileşen Kürt anasırlar, İttihat ve Terakki yönetiminin 1914 öncesi uyguladığı programa bağlı olarak doğu sınıra yakın bölgelerde toplanma alanı oluşturmak yerine imparatorluğun İç Batı Anadolu Bölgeleri'ne sevk ve iskân edilmesi projesi yürütülmüştür.

Taner Akçam Kürt anasırların İç Anadolu'nun Batısına sevk edilmesi belirli plan program dâhilinde yürütüldüğünü ve Kürtlerin bulundukları yerlerde çoğunluğu teşkil etmemesi gerekliliği üzerinde önemle durulduğuna açıklık getirmektedir. Örnek olarak anasırların sevk edilecekleri iskân bölgeleri ve sevkini gerçekleştirilme yöntemi Mayıs 1916 yılında Musul vilayetine gönderilen bir telgrafi detaylı olarak açıklamaktadır. Telgrafta;

“1) Kürd unusurun ıslah ve nafi (faydalı) bir uzuv haline ifrağı (şekillendirme) için Anadolu'da ber vech-i ati (aşağıda) ta'yin edilen mıntıkalarına behemehâl (hemen) sevkleri lazımdır.

2) Konya, Ankara, Kastamonu vilayetleriyle, Niğde, Kayseri, Kütahya, Eskişehir, Amasya, Tokat livaları iskân mıntıkalarıdır.

3) Esna-yı sukda şeyh, rüesa ve mollalar efrad-ı aşırdan tefrik edilecek ve bunların efraddan evvel ve elyevm başka mahallere ya'ni efrad ile münasebette bulunmayacak yerlere sevk edilecektir.”¹⁸¹

Dündar, Kürt anasırların aşiret liderleri, şeyh ve mellelerinden ayrı olarak Anadolu'nun batısına sevk edilmesinin hayata geçirilmesiyle birlikte daha önce isyanlar nedeniyle gönderilmiş Kürtlerin Batı'daki demografik durumu İttihatçılar tarafından araştırmaya tabi tutulduğuna dikkat çekmektedir. Talat Paşa'nın Kürt anasırların imparatorluğun batısındaki yerleşiklik durumunu, konuşulan dili, kültürlerini muhafaza derecesini ve Türkçe ve Türk anasırlar ile iletişim durumlarını öğrenebilmek amacıyla “26 Ocak 1916 tarihinde Konya, Kastamonu, Ankara, Sivas, Adana, Aydın ve Trabzon

¹⁸¹T. Akçam. (2016). *"Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.54

vilayetleriyle, Kayseri, Canik, Eskişehir, Karahisar ve Niğde mutasarrıflarına çektiği 870 nolu telgrafında; Ahval-ı harbiye dolayısıyla dâhile iltica eden Kürdlerin Anadolu vilayeti garbiyesine sevkiyle müteferrikan iskanları mutassavvır ise de evvel emirde dâhil-i vilayet/livada Kürdler ve Kürd köyleri hakkında tahsisatlı malumat alma icab edildiğinden; Nerelerde ne kadar Kürd köyleri vardır? Nüfusları mikdarı nedir? Lisan ve adet-i asliyelerini muhafaza ediyorlar mı? Türk köylüsü ve köyleriyle münasebetleri ne derecededir? Serian tahkikat icrasıyla mufassala ve ilave-i mütalaalarıyla birlikte inbası’’¹⁸² emriyle Kürtlerin Batı Anadolu’ya sevki öncesindeki durumu hakkında detaylı rapor istediğini aktarmaktadır.

Bunun yanı sıra Dünder, Aşairin Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi tarafından merkeze gönderilen raporlar doğrultusunda Kürt anasırların Türklere oranı hesaplanarak küçük gruplar halinde Türk köylerine %5 ve %10 oranında dağıtımının yapılmasının kararlaştırıldığını da belirtmektedir. %10 ve %5 oranında dağıtım yapılmasının temel nedeni Kürtlerin demografik açıdan seyreltilmesi ve milli benliklerinin kaybedilmeye çalışılmasıdır.

Örnek olarak Aşairin Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi’nin ‘‘6 Mayıs 1916 yılında Ankara, Konya, Hüdavendigar, Kastamonu vilayetleriyle, Kayseri, Niğde, Kütahya mutasarrıflıklarına çekilen telgrafta; Menatik-ı harbiyeden vilayat-ı mütecavireye gelen Kürd mültecilerinin Kürdlerin mütekâsif bulunduğu yerlerle vilayet-i cenubiyede iskanları muvafık görülemediğinden bunlara artık aşiret hayatını terk ettirmek ve kendilerini gayr-ı mukayyed bir unsur olmakdan çıkarıp müfid bir unsur haline getirmek için Diyarbekir, Sivas, Erzurum ve Ma’mûret’ül aziz vilayetlerinde bulunan mültecilerin Anadolu içlerine sevk edilmeleri mahallerine tebliğ edilmiştir. Oraya vürudlarında ber-vechi ati iskânları;

1) Rüesa ile efrad-ı aşair tefrik edilecek ve sahib-i nüfuz rüesa icabına göre vilayet, liva veyahut kaza merkezlerinde iskân olunacak. Ve efrad-ı aşair müteferrik suretde ve hiçbir vakit **yerli ahalinin yüzde beşini tecavüz etmemek üzere köylere tevzi** ve oralarda iskân olunacaklardır.

¹⁸²F. Dünder. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.140

2) Şeyh ve imamların kendi efrad-ı aşairden tefrik olunacak ve bunlarda müteferrik sürette ayrıca iskân edilecektir.

3) Rüesa ile şeyhlerin efrad-ı aşairin yekdiğeriyle devam-ı münasebetlerine meydan verilmeyecektir.

4) Bütün bu mülteciler bilahare de memleketlerine iade edilmeyeceklerinden muhacirin gibi emval-i metrukeden ve arazi tefviz suretiyle idare edilecek ve hususat-ı salifeye mukteza masarifat-ı muhacirin tahsisat-ı umumiyesinden tesviye edilecektir.”¹⁸³ emirleri, uygulamaların belirli bir planla yürütüldüğünün göstergesidir.

Kürt anasırların yeni yerleştirildikleri yerlerde Sicill-i Esas’a kaydedilmesi ve iskân alanlarından savaş sonrasında bölgelerine dönüşlerinin yasaklanması, imparatorluk içerisindeki nüfus hareketlerinin Türkleştirme amacına uygun olarak kullanımının sonucudur.

Kürt anasırların “ıslah edilemeyen” Ermeni anasırlar gibi “ıslah olmayan” Deyr-e Zor ve Musul gibi hayatta kalma ihtimalinin düşük olduğu Arap bölgelerine gönderiminin yapılmaması, Ziya Gökalp tarafından 1912 yılında ortaya konulan “hastalık” teşhisine uygun olarak temsil ve temessül ile yeni ulusa dâhil edilme sürecinin bir parçası olmuştur. Talat Paşa sevk ve yerleştirme süreçlerini bu ilkelere göre yönetmiş, vilayet ve mutasarrıflıklara bu doğrultuda emirler göndermiştir. Bu emirlerin Mayıs 1916 yılında Ermeni anasırların tehcir sürecinin tamamlanmasıyla Diyarbakır’da yoğunlaşmasına dikkat çeken Fuat Dündar, göçebe Kürtlerin Deyr-e Zor ve Musul’a dağıtımının yapılması hakkında Dâhiliye Nezareti’ne çekilen telgrafa Talat Paşa tarafından verilen cevap sürecin işleyişi ve plan hakkında detaylı örnekleri aktarmaktadır.

“Diyabekir vilayetine... 18 Nisan 332 şifreye Kürd mültecilerini Urfa Zor gibi haval-i cenubiyeye göndermek kesinlikle caiz değildir. Bunlar oralarda ya Arablaşmak veyahud milliyetlerini muhafaza etmek suretiyle

¹⁸³F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.144

yine gayr-i müfid ve muzır bir anasır halinde kalacakları cihetle matlub hâsıl olamayacağından mültecilerin ber-vech-i zir sevk ve iskânları lazımdır.

1) Türk mülteciler ile Türkleşmiş kasaba ahalisi Urfa, Maraş, Ayıntab cihetlerine sevk ve oralarda iskân olunmalıdır.

2) Kürd mültecilere gittikleri yerlerde aşair hayatını yaşamamak ve milliyetlerini muhafaza edememek için aşiret reisleri behemahal efraddan ayırmak lazım geldiğinden bunlar arasında ne kadar zi nüfus eşhas ve rüesa var ise efraddan bi't-tefrik Konya, Kastamonu vilayetleriyle Niğde ve Kayseri sancaklarına ayrı ayrı sevk edilmeleridir.

3) Müşak-ı seferde tahammülü olmayan alil ve ihtiyarlar ile kimsesiz ve fakir kadın ve çocuklar Maden kasabasıyla Ergani ve Behremaz nahiyeleri gibi Türk köyleri bulunan mahallerde ve Türkler arasında müteferrikan iskân ve iaşe edileceklerdir.

4) Mevadd-ı sabıka haricindeki diğer mülteciler de Amasya Tokad livalarıyla Malatya'nın münasib mahallerinde müteferrikan iskân edilmek üzere o havaliye müteferrik bir surette sevk edileceklerdir.

5) Sevk edilen mahallerle muhabere edilmekle beraber oralarca suret-i tevzi ve iskân hakkında olunacak muamelenin tayin ve işarı için ne miktar mültecinin hangi tarihte nerelere sevk edildiğinden Nezaret'e de malumat verilecektir.''¹⁸⁴

Ziya Gökalp'in tasarımı, Talat Paşa'nın direktifleri ve sonucunda da AMMU tarafından hayata geçirilen demografik mühendislik projesi; savaş süresince sayıları yüzbinlerle ifade edilen Kürt anasırların "spontane" ya da "zorunluluk" sonucu yerleşiminin yapılmadığını, planlı Türkleştirme hedefine uygun yapıldığının göstergesi olmuştur. Bu plan doğrultusunda yüzbinlerce Kürt anasır imparatorluğun Batı Anadolu'su olarak tarif edilen bölgelerde asimilasyon edilebilir unsurlar haline getirilmeye çalışılmış, yeni ulusa eklemlendirilmek istenmiştir.

¹⁸⁴F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.141

Fuat Dündar 1914 ve 1916 yıllarında Erzurum, Sivas, Elazığ, Van, Bitlis ve Diyarbakır'den sevk ve iskân edilen toplam Kürt anasır sayısını 659.100¹⁸⁵ olarak ifade etmektedir.

3.3.2. 1913-1915 Arnavut ve Boşnak Mültecilerinin İskânı ile Homojenleştirme Politikaları

3.3.2.1 Arnavut Anasırlar

Rumeli ve Makedonya bölgesinde bulunan Müslüman Türk, Boşnak ve Arnavut anasırlar, türdeş milliyetçilik perspektifi ile hareket eden Sırp, Karadağ, Bulgar ve Yunan ayrılıkçı hareketlerinin 1912 ve 1913 yılları arasında ulus-devlet organizasyonlarından dışlaması sonucunda imparatorluğa zorunlu olarak göç etmişlerdir. Sayıları yüzbinlerle ifade edilen anasırlar, imparatorluğu ve özellikle İstanbul ve Anadolu'yu son kurtuluş yeri olarak tanımlamışlardır. Yurtsuzluğun getirmiş olduğu korku, öfke ve intikam duygusuyla yurda geri dönen anasırlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sahil ve iç bölgelerde oluşturmak istediği nüfus mühendisliği projesi doğrultusunda sevk ve iskân edilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin anasırları yerleştirme süreci iki aşamalı olarak yürütülmüş; Gayrimüslim Rum ve Bulgar anasırların sahil şeridi, sınır bölgeleri ve Batı Anadolu'nun iç bölgelerinden arındırılması Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla, Arnavut, Boşnak ve Türklerin yerlerine yerleştirilmesi İskânı Aşairin Muhacirin Müdüriyeti aracılığı ile sağlanmaya çalışılmıştır.

1913 Londra Konferansı ile bağımsız hale gelen ve imparatorluktan ayrılan ilk Müslüman yoğunluklu devlet olan Arnavutluk, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Balkan mültecilerinin yerleştirilmesinde dikkat ettiği diğer bir nokta olmuştur. Anasırların yerleştirilmesinde demografik cetvellere göre hareket eden İttihat ve Terakki yönetimi Trakya ve İstanbul'da yoğunlukta bulunan Arnavut oranının ilerleyen zaman içerisinde tehlike oluşturabilme ihtimaline karşı imparatorlukta Türk anasırların yoğunlukta yaşadığı bölgelere göndererek asimilasyonunu ve Türkleştirilmelerini amaçlamıştır. Örneğin Dündar'ın 1913 yılında Balkan muhacirleri için yayımlanan bir talimatnamede yerleştirme esasları, mıntikalar detaylı olarak açıklanması, plan hakkında fikir

¹⁸⁵F. Dündar. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.139

yürütülmesini de olanaklı kılmaktadır. Talimatnamede bulunan; ‘‘İstanbul, Aydın, Edirne, Hüdavendigâr vilayetleriyle Çatalca, Kale-i sultaniye, İzmit, Gelibolu livaları Arnavudlar için menatik-ı memnuadandır. Burada Arnavudların gerek ailecek gerek tek tek yerleşmelerine müsaade edilmez. Menatik-ı memnua haricine sevk edilen Arnavudların müteferrikan ve diğer ırklarla karışık halde ikame ve iskân olunur. Bir mahale iskân edilen aile veya şahıs diğer mahale tebdil-i mekân etmesine menatik-ı memnua ve gayrimumnuada Arnavudların ve bilhasa bir kabile halkının aynı mahallere yoğunlaşma ve birikmesine meydan bırakılmayacaktır.’’¹⁸⁶

İmparatorluk içerisinde başkent ve çevre illerine yerleşmelerinin yasaklandığı Arnavut anasırların savaşın ilk yılında İstanbul ve Trakya’da çok fazla yoğunlaşması, İttihat ve Terakki yönetimi tarafından özellikle İç Anadolu bölgesinin seçimiyle Türklerin arasına yerleştirilerek sadık anasırlar haline getirilmeye çalışılmıştır. Örnek olarak Dünder, Nisan 1914 yılında vapur ile İzmit’e getirilmiş olan Arnavut mültecilerinin sayıları ve yerleştirileceği bölgeleri İAMM yetkililerince çekilen telgrafta nezaretten izin ile sevklerinin yapılması yerleşimlerin yönünü açıklamaktadır. Telgrafta yer alan; ‘‘Bu sabah nimet vapuruyla Ankara’da iskân olunmak üzere 23 hanede 92 nüfus Arnavud ve Konya’da li-ecli’l-iskân 27 hanede 108 nüfus Boşnak muhacir gönderildi. Bunların bir tarafa savuşmalarına meydan verilmeyerek taht-ı nezarete olarak mahalli iskânlarına müreffehen sevkleri’’¹⁸⁷ emirleri, Arnavut anasırların Türk yoğunluğu olan bölgelere sevk edileceğinin belgesidir.

Türkleştirme projesinin uygulanacağının diğer önemli bir göstergesi, Müslüman anasırların sevk ve iskânlarına kullanılan %10 ve %5 kriterinin vilayetlere çekilen telgraflardaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Dünder’ın İç ve Güneydoğu Anadolu’da Türkler arasında yerleştirilecek anasırlara uygulanmak üzere gönderilen talimatnamelerde yer alan ‘‘...Arnavud ve Boşnaklar %10 nisbetinde Türk unusuru

¹⁸⁶F. Dünder. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.113-114

¹⁸⁷F. Dünder. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.117

arasına tevzi (dağıtılması)’’¹⁸⁸ ifadeleri, Anadolu’nun Türkleştirilmesinin Arnavutların asimilasyonu ile sağlanarak yapılması hedefini göstermektedir.

Arnavut anasırlar önce İzmit ile başlayan Anadolu’daki sevk sürecine Ankara ve Konya merkezlerinde toplanarak imparatorluğun Adana, Ankara, Diyarbakır, Bursa, Konya, Samsun ve Zonguldak ve Sivas vilayetlerine yerleştirilmişlerdir.

3.3.2.2 Boşnak Anasırlar

Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan coğrafyasında ikinci büyük Müslüman anasır grubunu oluşturan Boşnaklar, Balkan Savaşları’ndan sonra dışlanan diğer bir etnik grubu oluşturmuştur. Balkan ulus devletlerinde baskın olan etnik milliyetçiliğin dinsel milliyetçilik ile birleşimi sonrasında Müslüman etnisitelere yaşatılan zorunlu göçertme, katliam ve tedhiş yöntemleri Boşnak anasırların Balkanlarda yaşam alanlarının yok olmasıyla Anadolu’ya dönmelerine neden olmuştur.

Arnavut anasırlara uygulanan sevk ve iskân politikaları Boşnak anasırlar için de geçerli olmuş, anasırların Türk kimliğine eklemlendirilerek yerleşimini sağlama amaçları devamlılık göstermiştir. Boşnak anasırların yerleşim yerleri ve yerleştirilme biçimleri talimatnameler ile İAMM yetkililerine bildirilerek plan doğrultusunda hareket edilmiştir. Boşnak anasırlara uygulanan sevk ve iskân işlemleri Arnavut anasırları kapsayan yasakları içermemiş, Rum anasırlardan boşalan yerlere yerleştirilmeleri ve Türklüğe temessül edilmeleri öncelikli hedef olmuştur.

Boşnak anasırların toplanma bölgeleri Ankara ve Konya olarak belirlenmiş, yerleşim bölgeleri ise, yoğunlukla Ermenilerden kalan Diyarbakır, Sivas ve Mamüretü’l Aziz vilayetleri ile Rum anasırlardan kalan bölgeler olarak tanzim edilmiştir. Boşnak anasırların da Arnavut anasırlarda olduğu gibi yeni yerleşim bölgelerinde Türk anasır arasında %10’ u aşmayacak şekilde yerleştirilmesine dikkat edilmiş, demografik çoğunluk sağlama ve asimilasyon amacı güdülmüştür. Örneğin Dünder’ın eserinde yer vermiş olduğu Ankara’da toplanma bölgesinde bulunan Boşnakların Sivas ve Diyarbakır’a yerleştirme usulünün nasıl yapılacağına dair Ekim 1915 yılında İAMM

¹⁸⁸F. Dünder. (2015). *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.118

tarafından Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafa Talat Paşa'nın göndermiş olduğu yanıt açıklayıcı niteliğe sahiptir.

Talat Paşa cevaben; ‘‘Arnavud ve Boşnaklar %10 nisbetinde Türk unsuru arasına tevzi (dağıtılması) ve taksim edilmek suretiyle muhacirin-i mezkurenin (adı geçen) dâhil-i vilayetde tahliye edilen kuray-ı malumede iskanları muinsiz kalanlar ile muhtac-ı muavenat olanlarının da muhacirin tahsisatından i’aşesi kendilerine yemeklik ve tohumluk zahire ile çift hayvanatı’’¹⁸⁹ uygulamalarının yapılmasını emretmiştir. Talat Paşa'nın özellikle Ermeni yoğunluğunun oldukça yüksek olduğu Sivas ve Kürt yoğunluğuna sahip Diyarbakır'ın pilot bölgeler olarak görüp Türk, Arnavut ve Boşnak anasırlar ile demografik dönüşümünü sağlamaya çalışması, planlanan yeni demografik yapının kurucu unsurunu tek hâkim güç kılmak için yapılmıştır. 1913'te Bulgar ve Rumlardan kalan alanlara Türklerin ve diğer Arnavut ve Boşnak muhacirlerin, 1914'te Kürtlerin Batı'da Türk anasır arasına dağıtımı ve son olarak nüfusun 3/1'nin yerinin değiştirilmesi, 1913 ve 1918 yılları arasında milyonlarca insanın hayatına ve geri dönülmeyecek şekilde kalan yaşamlarına etki etmiştir.

¹⁸⁹F. Dünder. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.127

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda saray rejiminin ve 1912 yılına kadar devam eden dönemde İttihatçılarca uygulanan “sözleşmeci” ve “teritoryal” yurttaşlık düşüncesine dayalı Osmanlıcılık ideolojisinden vazgeçilmesi sonrasında Türkçülüğün uygulanma tercihi; daha önce yapılan çalışmalardan hareketle; ne savaş koşullarının gerekliliği, ne ekonomik ve sınıfsal sorunlar, ne bölünme ihtimaline karşı pragmatik önlemler dizisine dayanmaktadır. Örneğin Yalçın Küçük'ün ortaya koyduğu “**Osmanlı emperyal düzeninin Balkanlar'dan Asya'ya kayması**”¹⁹⁰, Mustafa Gencer'in **İttihatçılarca uygulanan Türkçülüğü “entegrasyon ideolojisi”**¹⁹¹ ve son olarak Sina Akşin'in “**anti emperyalist mücadele amaçlı ve pragmatik önlemler**”¹⁹² olarak sundukları değerlendirmeler tek yönlü olmuştur. Dünder'in tespit ettiği rakamlara göre imparatorluktaki “17,5 milyon nüfusun 3/1'nin”¹⁹³ tehcir, sevk, iskân ve mübadele yöntemleri ile değiştirilmesi ve elde kalan vatan toprakların da %5 ve %10 gibi belirli parametreler kullanarak Türk yurdu inşa edilmesi süreci, bugün yaşadığımız nüfus aritmetiği hakkında daha kapsamlı bir değerlendirmenin yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Fusun Üstel'in İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin eğitim politikalarını ele aldığı bir çalışmada yaptığı değerlendirmede sunduğu tespiti benzer olarak çalışma; olayların tek tek incelenmesinden farklı olarak sürecin bütün bir değerlendirme ile yapılmasına dayanmaktadır. “II Meşrutiyet Dönemi, iç ve dış siyasi krizlerin baskısı altında siyasal seçkinlerin bir yandan devleti kurtarmak isterken aynı zaman da toplumu dönüştürmek gibi birbiriyle kimi zaman çatışan iki hedefi eş zamanlı olarak yerine getirmek istedikleri bir dönemdir.”¹⁹⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşum sürecinden, iktidara gelişine, ideolojik dönüşümüne, kişi kültürünün incelenmesine ve Anadolu üzerindeki bakış açılarının tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmesine

¹⁹⁰F. Yaşlı. (2014). *Kinimiz Dinimizdir, Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Yordam Kitap. s.45

¹⁹¹M. Gencer. (2015). *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.31

¹⁹²S. Akşin. (2016). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.65

¹⁹³F. Dünder. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.251

¹⁹⁴F. Üstel. (2019). *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.30

odaklanılarak Türkçülüğün toplumsal, siyasal ve ekonomik etkileri bütünsel boyutta açıklanmaktadır.

İttihatçıların Berlin Antlaşması ve Balkan ulus-devlet modeli etkisinin de bulunduğu demografik açıdan türdeşliği ve Türkleştirmeyi sağlama düşüncesinin yeni ulusu oluşturmada ana hedef olduğu ve bu çalışmanın merkezinde Ziya Gökalp tarafından ortaya konulan Türkçülük düşüncesini belirli bir plan ve program dâhilinde uygulandığı belgelerle gösterilmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşüncesinde bir ulus devlet inşa edilmesi ve toplumun keşfedilerek Türk etnisitesine uygun olarak homojen hale getirilmesi temel hedef olmuştur.

Çalışmanın ana hatlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 yılında tam iktidarı ele aldıktan sonra parti ideoloğu Ziya Gökalp ve Merkez Komite'nin organize etmiş olduğu Türkçülük düşüncesinden hareketle bir ulus-devlet oluşturma amacıyla olduklarına ve bu amaç doğrultusunda toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşüm sürecini organize ettiklerine odaklanılmaktadır. Hans Lukas Kieser'in Talat Paşa değerlendirmesinde tespit etmiş olduğu ifadeler 1913 yılından sonra İttihatçıların yeni ulusal programını özetler niteliktedir. "Merkez komiteden arkadaşı ve Türk ulusalcılığının çok etkili bir fikir babası olan Ziya Gökalp gibi Talat da Müslüman Türkçülüğü benimsiyor ve toplumsal sözleşme fikrini reddediyor."¹⁹⁵

Fusun Üstel'in tespiti Meşrutiyet dönemi teritoryal sözleşmecî Fransız ulusçuluk anlayışının terk edilerek yerine Alman organik ulus fikrinin benimsenmesini açıklamaktadır. "Etno-kültürel yönelimli bürokratik milliyetçilik ile sözleşmecî ulus söyleminin geçimsiz birlikteliği bunun belirlenmesinde temel rol oynamıştır."¹⁹⁶

Bunların yanı sıra 1908 Devrimi ile birlikte imparatorluk ve yurttaşlar üzerindeki hürriyet havasının Ziya Gökalp ve İttihatçılarca 1913 sonrasında hak ve vazifeler dizgisi ile donatılması, yeni konjonktürün Türk Milliyetçiliğine hizmet edecek olan siyasetin uygulanacağını belirttileri olmuştur. Türkçülüğün ideolojiden politikaya, ekonomiden eğitime, devletten bireye kadar yapılacak inşa sürecinde başat rol oynaması, yeni toplum yeni kimlik ve yeni devlet yaratımında oluşturulan

¹⁹⁵H. L. Kieser. (2021). *Talat Paşa*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.30

¹⁹⁶Fusun, Üstel. (2019). *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.322

kompozisyonundan belirli anasırların dâhilde ve hariçte kalmalarına yol açmıştır. ”Yeni ulustan” dışlanan anasıra uygulamış oldukları tehcir, tedhiş, temsil, tedip, asimilasyon ve mübadele yöntemlerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti seçkinlerinin ulus devlet inşasında homojenliği arttırmak amacıyla belirli bir plan dâhilinde yapıldığı açıktır. Türk kimliğinden dışlanan anasırların spontane, savaş koşulları ya da Hristiyanlara duyulan öfke özelinde yapılacak tespitler inşa sürecinin eksik yorumlanmasına ve tarihsel süreci anlamlandırmada hataya neden olacaktır.

Gayrimüslim anasırların dışlanması süreci kimlik inşasıyla birlikte ilerlemiş, Balkan Savaşları’nın yıkıcı etkisi sonucu geç dönem ortaya çıkan Türk milliyetçiliğinin imparatorluğun “öteki” anasırlarına karşı kendini konumlandırmasına neden olmuştur. Fusun Üstel’in tanımlaması birbirini besleyen süreçlerin tamamlayıcı özelliğine dikkat çekmektedir. Balkan Savaşları’nın İttihatçılar ve Türkçülük düşüncesi üzerindeki etkisi oldukça baskındır. “Balkan Savaşı, ”beden” olarak tahayyül edilen “vatan”ın en yaşamsal “organları”nı kaybettiğinin tescili ve “öteki”nin inşasına zemin hazırlar.”¹⁹⁷

İttihat ve Terakki seçkinleri 1913 ile birlikte ortaya koydukları programlarında demografi, türdeşlik ve etnisite ve dinseliliğin öneminden hareketle sahil bölgeleri ve Anadolu’da Balkan muhacirlerinin yerleştirilmesiyle, Dünya Savaşı ile birlikte Rum, Ermeni ve Kürt anasırları planlanan yerlere gönderime girişimleri “öteki” ve “yeni ulusa dâhil” olanların belirlendiği yıllar olmuştur. Cemiyetin yeni ulus kompozisyonunda nüfus sayımlarını dinsel kıstaslardan etnik ayrıntılara inerek yapması ve imparatorluktaki anasırların demografik yapılarına, benliklerini koruma ve etkileşim düzeylerine ve sermaye durumlarına kadar incelenerek merkeze rapor edilmesine ve ardından buna yönelik düzenlemelerin yapılması bu inşa sürecinin ana hatlarını oluşturmaktadır. Arnavut, Boşnak, Kürt Müslim kimliklerinin temsil, isticnas ve demografik değişim yoluyla, Ermeniler ve Rumların ise yeni ulus kapsamına dâhil edilmeyerek tehcir ve tedhiş ile dışlanması plan ve program sonucunda gerçekleşmiştir. Türk etnisitesi merkez alınarak organik ulus inşası temel hedef haline getirilmiştir.

¹⁹⁷F. Üstel. (2019). *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.105

Çalışma Anadolu'nun Türk yurdu haline getirilmesi sürecinin ekonomik, siyasal ve toplumsal olarak üç aşamalı süreçten geçtiğini ortaya koymaktadır. Ekonomik açıdan burjuva sınıfı yaratımının milli kimlik inşasına etkisiyle Gayrimüslim anasırların mal varlıklarına ve işletmelerine el koyarak sağlamaya çalışmak, toplumsal açıdan demografik yoğunluğu Türk etnisitesi üzerine inşa ederek, siyasal açıdan ise diğer kimliklerin geçmişleri, kültürel, maddi ve manevi izleri silinerek sağlanmaya çalışılmıştır. Ziya Gökalp'in düşüncenin fikrîsel tasarımı, Talat Paşa'nın da uygulama boyutunda birlikteliği, 1913 ve 1918 yılları arasında uygulanmış olan pratiklerin çerçevesini oluşturmuştur. Örneğin Taner Akçam, Ermeni tehcirinin ardından servetlerinin komisyonlar aracılığı ile Türk ekonomisinin altyapısı ve burjuva sınıfı oluşturulmasında kullanılmasına dair Ermeni tehciri özelinde olmasına karşın çalışma ile önemli bir benzerliği ortaya koymaktadır. "Ekonominin Türkleştirilmesi süreci içerisinde Anadolu'dan Hristiyanların kovulması siyasetin önemli bir parçası oldu."¹⁹⁸

Özellikle Ermeni Tehcirinin tek bir nedene bağlı olarak başlatılmadığı, belirli kriterler ve süreçler dizgisi içerisinde işletildiğini birçok yazar eserinde açıklamaktadır. Örneğin Hamid Bozarslan'a göre; "Tehcirin nedeni ne Balkan Savaşları ne İstanbul hükümeti üzerindeki baskıyı engelleyen Dünya Savaşı ne de Pan-Turancı Türk Milliyetçiliğidir. Tehcirin tarihi İttihatçı merkez komiteye ve onun yasadışı uzantısı hatta gizli hükümetini oluşturan özel harp örgütü Teşkilat-ı Mahsusa'ya sıkı sıkıya bağlıdır."¹⁹⁹

Teşkilat-ı Mahsusa ve Aşairin Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi özelinde ayrıca durulması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeni ulusu inşa ederken iki farklı yöntem kullanarak ilerlemiş olduğundan ve demografik yapının değiştirilmesi görevini resmi ve gayri resmi kanallar aracılığı ile çözümlmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Aşairin Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi ile nüfus bilgileri ve yerleşim planlamalarının yapılması, Teşkilat-ı Mahsusa ile sayıları birlikte ifade edildiğinde 3 milyona yakın Rum ve Ermeni'nin yerinden edilmesinde kullanılmıştır. Türkiye'nin bugün sahip olduğu dinsel ve etnik nüfus kompozisyonun büyük oranda belirlendiği yıllar olmuştur.

¹⁹⁸T. Akçam. (2021). *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi*. İstanbul: Aras Yayıncılık. s.47

¹⁹⁹H. Bozarslan. (2018). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları. s.245

Son olarak homojenleştirme; Türkçülüğün belirli bir gelişim sürecinin ardından partide inşa edilmesi, Balkan konjonktürü değiştirici özelliği, Ziya Gökalp'in belirleyici etkisi ve Talat Paşa'nın lider kültü ele alınarak Balkan ve Birinci Dünya Savaş'ıyla yeni ulus birlikte kurgulanmış ve hayata geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2017). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2021). *Jön Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akçam, T. (2016). *"Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akçam, T. (2020). Türk Ulusal Üzerine Bazı Tezler. T. B. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (s. 53-62). İstanbul: İletişim Yayınları .
- Akçam, T. (2021). *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi* . İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Akşin, S. (2016). *Kısa Türkiye Tarihi* . İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aktar, C. (2020). Osmanlı Kozmopolitizminden Avrupa Kozmopolitizmine Giden Yolda Ulus Parantezi. T. G. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* (s. 77-80). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2017). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik. M. F. Göçek içinde, *Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım* (s. 63-69). İstanbul: İletişim Yayınları .
- Bozarslan, H. (2018). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi* . İstanbul: İletişim Yayınları .
- Celalettin, C. (2020, Ağustos 30). *Independent Türkçe* . indyturk.com: <https://www.indyturk.com/node/235651/t%C3%BCrkiyeden-sesler/ii-abd%C3%BClhamitten-ittihat-ve-terakkiye%E2%80%A6-yenilgiler-tarihi-h%C4%B1zland%C4%B1r%C4%B1yor> adresinden alındı
- Demir, Z. (2021). İttihat Terakki Dönemi İktisat Politikaları Tartışmaları . *Dergipark* , 1-41.

- Dindar, İ. (2018, Ocak 29). *Milliyet Sanat* . milliyetsanat.com: <http://www.milliyetsanat.com/haberler/diger/2-mesrutiyet-in-ilk-yili/9229> adresinden alındı
- Dündar, F. (2013). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dündar, F. (2015). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Efe, H. (2018). Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de Yaşanan Göçler ve Etkileri. *Dergipark*, 1-12.
- Erdem, U. (2017). Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi. *academia*, 1-24.
- Gencer, M. (2015). *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu* . İstanbul: İletişim Yayınları .
- Georgeon, F. (2013). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.
- Göçek, M. F. (2020). Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliği'nin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım. T. G. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* (s. 63-76). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökalp, Z. (2014). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat .
- Güneş, G. (2013). Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki Faaliyetleri. *dergipark*, 1-30.
- Han, U. (2020, Nisan 14). *tarihistan.org*. tarihistan: <https://www.tarihistan.org/ittihat-ve-terakki-cemiyeti/17363/> adresinden alındı
- Hanioğlu, Ş. (2001). Teşkilat-ı Mahsusa . *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* , 568-569.

- Hanioğlu, Ş. (2001). İttihat ve Terakki Cemiyeti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 476-484.
- Kabacalı, A. (2021). *Talat Paşa'nın Anıları* . İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karbi, B. (2020). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Milli İktisat Siyaseti Ekseninde Almanya'nın Osmanlı'ya Nüfuz Politikası. *Dergipark*, 1-22.
- Kieser, L.-H. (2021). *Talat Paşa* . İstanbul: İletişim Yayınları .
- Köseoğlu, N. (2020). Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri . T. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* (s. 209-225). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marttin, V. (2011). Bir Osmalı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine. *ijoess* , 1-17.
- Semiz, Y. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası . *Dergipark* , 1-28.
- Üngör, Ü. U. (2016). *Modern Türkiye'nin İnşası, Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)* . İstanbul: İletişim Yayınları .
- Ünüvar, K. (2020). Ziya Gökalp. T. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik* . İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üstel, F. (2019). *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yaşlı, F. (2014). *Kinimiz Dinimizdir, Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yıldız, A. (2016). *"Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul : İletişim Yayınları .
- Zürcher, J. E. (2017). *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma* . İstanbul: İletişim Yayınları.

